Biyografi

Ali Kemal

"belki de bir günah keçisi..."

Orhan Karaveli

DK DOĞAN KİTAP

Ali Kemal

"belki de bir günah keçisi..."

DOĞAN KITAP TARAFINDAN YAYIMLANAN ORHAN KARAYELİ KİTAPLARI

Sakallı Celâl
Tevfik Fikret ve Halûk Gerçeği
Tanıdığım Nâzım Hikmet
Ziya Gökalp'i Doğru Tanımak
Bir Ankara Ailesinin Öyküsü

ALİ KEMAL
"belki de bir günah keçisi..."

Yazan: Orhan Karaveli

Yayın hakları: © Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

1. baskı / ekim 2009 / ISBN 978-605-111-371-5
Sertifika No: 11940

Kapak tasarımı: Yavuz Korkut
Baskı: Şefik Matbaası / Turgut Özal Caddesi
No: 137 İkitelli - İSTANBUL
Tel: (212) 549 62 62

Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 1 Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL
Tel. (212) 246 52 07 / 542 Faks (212) 246 44 44
www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

Ali Kemal

"belki de bir günah keçisi..."

Orhan Karaveli

DK DOĞAN KİTAP

İçindekiler

Önsöz yerine (İlhan Selçuk) 11
Sunuş 13

Yanlış taraftaki adam 17

Birinci bölüm / Oğlunun kaleminden Ali Kemal 19
İkinci bölüm / Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu basını 44
Üçüncü bölüm / Dünün "Mütareke basını" 66
Dördüncü bölüm / Yahya Kemal'in kaleminden
Ali Kemal ve "sonu" 83
Beşinci bölüm / Tanıklardan Ali Kemal'in
kaçırılışı ve öldürülmesi 97
Altıncı bölüm / İstanbul'a düşen bomba ve "panik':
Ali Kemal kaçırıldı... 113
Yedinci bölüm / İzmir'de Ali Kemal cinayetinin
"provası': Hrisostomos linç ediliyor 127
Sekizinci bölüm / Gazi Mustafa Kemal
Nurettin Paşa'yı anlatıyor... 135
Dokuzuncu bölüm / Nasıl bir gazeteci
ve yazardı Ali Kemal? 147

Bir kadın bir çocuk 167

Birinci bölüm / Avrupa'da yeni bir hayat 169
İkinci bölüm / Rauf Bey (Orbay) Ali Kemal'in
dul eşine talip 198
Üçüncü bölüm / Türk olmak kolay değildir 204
Dördüncü bölüm / Madrid'de son perde 214

Teşekkür

Bu kitabın hazırlanmasında Ayşe Migal Hanımefendi ile Rukiye-Sinan ve Gamze-Selim Kuneralp kardeşlerin yakın ve dostça ilgilerini gördüm. Değerli anılarının yanı sıra ellerindeki belge, fotoğraf ve benzeri görsel malzemeyle çok yardımcı oldular. Selma Kemal'in İngiltere'deki yakışıklı oğlu Anthony St. John Battersby de öyle. Dostum İlhan Gümüş ile "Kocaeli Dokümantasyon Merkezi"nde gönüllü hizmet veren arkadaşları meslektaşım Şakir Balkı, ekonomist İlker Kumral ve Emrullah Durak da ilgilerini esirgemediler; bilinmeyen ayrıntılara ve değerli belgelere ulaşmamı sağladılar. "Aileden" Fuat Şeneş ile, her zamanki gibi Bahattin Öztuncay'a, *Cumhuriyet* gazetesinden Edibe Buğra ve Mahmut Gündüz'e, Oktay Aras'a, İzmir'den Bülent Şenocak ile Ankara'dan Halûk Erdem'e ve Cenk Kargı ile Ali Ekber Ataş kardeşlere de teşekkür borçluyum. Bir de tabii dört ayaklı dostum Şaziye'ye! Türkiye'nin şu boğucu siyasal ortamında her gün ve her dakika yanımda olmasaydı ben ne yapardım?

Önsöz yerine

Ali Kemal güdüllenmeleri*

İlhan Selçuk

Ali Kemal'i tanır mısınız?..

Biliyorum, diyeceksiniz ki:

"– Tanırım, vatan haini!.."

Yok canım, hemen kestirip atmayın. Eski bir özdeyiş ne diyor:

"– Vur, fakat dinle!.."

Ali Kemal çok iyi yetişmiş bir Osmanlı entelektüeli idi. Mülkiye'de okudu, Paris'te öğrenimini sürdürdü. Gelgitlerle süslenen bir yaşamı vardır. Fransa'yı komşu kapısı yapmış, Mısırlı bir prensesin çiftliğini yönetmek için Kahire'ye gitmiştir. Saray tarafından kovuşturulmuş; Mülkiye ve Darülfünun'da (üniversite) dersler vermiştir. Hürriyet ve İtilaf "Fırkası"na girmiş; dergiler, gazeteler yayımlamış, kitaplar yazmıştır. *İkdam*'ın başyazarıydı. *Peyam* gazetesini çıkardı. Gazetesi kapatıldığı gibi, 1914'te yazı yazması da yasaklandı. Saray da yan gözle baktı Ali Kemal'e, "İttihatçılar" da.

Paris'te Siyasal Bilimler Okulu'ndan çıkmış Ali Kemal'in, XX. yüzyılın ilk çeyreğindeki Osmanlı devletinde halini bir düşünün. Tüm birikimine karşın yolunu, yordamını bulmakta güçlük çeken bir kişilikti Ali Kemal...

Damat Ferit Paşa kabinesine "nâzır" olarak girdi, Mustafa Kemal'i mahkûm eden belgeler onun imzasıyla yayımlandı. Çıkardığı *Peyam-ı Sabah* gazetesinde Kurtuluş Savaşı'na karşı çıktı.

Zaferden sonra yargılanmak için Ankara'ya götürülürken İzmit'te linç edildi.

Ali Kemal "vatan haini" mi?

* İlhan Selçuk, *Cumhuriyet*, 15 mayıs 2001.

1920 Türkiyesi'ni düşünün; dört bir yanı işgal altında!..

Ordu dağılmış!.. Zamanın Amerika'sı olan İngiltere, İstanbul'da **Babıâli'yi avucunun** içine almış!.. Aklı başında kim bu güce karşı **çıkar?..** Sağduyu ve mantık teslimiyetten gayrı çıkış yolu görmüyor; dünyayı bilen ve günün gerçeklerini değerlendiren Ali Kemal düşünüyor:

"Bu Mustafa Kemal deli mi?"

Çağ ne çağı?..

Emperyalizm!..

Daha önce de sömürgecilik çağı yerkürenin her yanında geçerli değil miydi?..

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yenilmiş ve çökmüş Osmanlı'da, İngiltere'ye ters düşen bir seçenek düşünmek olanaksızdı. Bu ortamda Kurtuluş Savaşı'na karşı çıkan Ali Kemal, bir mahkeme önünde yargılansaydı, beraat edebilirdi.

Ya bugün?

2001 ile 1919'u kıyaslamaya kalkışmak bile çılgınlığın ta kendisidir.

Türkiye kendi içinde ne denli bunalıma düşse de dünya çapında hatırı sayılır bir bağımsız ülke!.. Çok şükür, yurdumuzu işgal etmiş düşman askerleri de yok!.. Hem, yaşadığımız bölgede Ankara'yı hiçe sayarak hiçbir şey yapılamaz.

Peki, nasıl oluyor da bu kadar zillet (aşağılama) ve rezalete katlanabiliyoruz?.. Yaşadığımız bunalımdan çıkış yolunda neden hiçbir seçenek yaratamıyoruz?..

Hem, bu kadar Ali Kemal nereden çıktı?..

Ali Kemal bugün gözlerini açıp bizleri görse, şaşıp **kalırdı!..**

Sunuş

Ali Kemal'le ilgili ayrıntılı bir çalışma yapmayı tasarladığım günlerde düşüncelerini öğrenmek istediğim kimi dostlarımın olumsuz tepkileri beni çok şaşırtmıştı: Kitabını yazmak için "Kuvayı Milliye"ye cephe alan bir "hain"den başkasını bulamamış mıydım? Daha önce yayımlanan kitaplarıyla da Atatürkçü ve aydınlanmacı çizgisini açıkça ortaya koymuş birine yakışır mıydı bu? Bir eski dostum daha ileri giderek, beni bu tasarımdan vazgeçiremezse –şaka yollu da olsa– basılacak kitapların tamamını "kaynağında" satın alarak hiç hak etmediğim bir gölgenin üzerime düşmesini önleyeceğini söyledi. "Ali Kemal olayı" çoğu insanımızın kafasına bir "tabu" olarak böylesi kalın çizgilerle kazınmıştı.

Buna karşılık bazı dostlar ve bu arada "Ergenekon" yorgunluğunu üzerinden atmaya çalışan İlhan Selçuk ve onu Gökova'da birlikte ziyaret ettiğimiz Oktay Akbal bu konuda beni içtenlikle desteklediler.

Ali Kemal, kökleri Anadolu'ya uzanan bir İstanbul çocuğu, bir Osmanlı aydını idi. İyi bir öğrenim görmüştü. Birkaç yabancı dil biliyordu. Özgün, meraklı ve maceracı ruhu onu İsviçre, İngiltere, Fransa ve Avusturya gibi Avrupa ülkelerinin yanı sıra Suriye'lere, Fas'lara, Mısır'lara da sürüklemiş; bilinçli ömrünün yarısı buralarda geçmişti. Bir oturuşta ve değişik konularda birkaç kapsamlı yazıyı kaleme alacak kadar verimli ve birikimli idi. Binlerce "başyazısı" dışında romanları, denemeleri, araştırma ve şiirleri de vardı. Üniversite hocalığı yapmıştı.

Dinsel eğitim de görmüştü; üstelik "hafız"dı ama taassuptan nefret ediyordu. Avrupa'nın çok gerisinde kalmamızın nedeni olarak gördüğü dinsel taassuptan kurtulamazsa ülkenin çökece-

ğini yazmaktan çekinmiyordu. İspanya'nın fethiyle Avrupa'ya uygarlık taşıyan Arapları "İspanyol taassubunun" çökerttiğini ileri sürüyordu. Yüzyıl önce Kürtler hakkında kaleme aldıkları günümüzde bile anlam taşıyacak nitelikteydi. Evet, "ittihatçı" değil "itilafçı" yani uzlaşmacı bir yapısı vardı. Sorunların silahla değil masa başında anlaşarak çözümlenmesinden yanaydı ama yurdunu ve ulusunu sevmeyen biri olduğunu ileri sürmek kolay olmamalıydı. "Türklüğünü" daima ön planda tutmuştu.

Çok sevdiği Avrupa'da tanıdığı –resmini kitabın kapağında gördüğünüz– temiz yüzlü gencecik Winifred'e "... ben şimdi ülkeme dönüyorum. Bir yıl boyunca seni aramayacağım. Benden hiç haber alamayacaksın. Lütfen sen de benim gibi yap. Tam bir yıl sonra bugün, aynı saatte Lüsern'in bu 'kapalı köprü'sü üzerinde olacağım. Sen de benim gibi yaparsan birbirimizi gerçekten sevdiğimizi anlayacağız ve hemen evleneceğiz!.." diyecek kadar da romantik ve tutkulu bir yapısı vardı.

Bir yıl sonra o gün, o saatte, tam da ayrıldıkları yerde buluştular ve gidip İngiltere'de evlendiler. Çocukları da oldu: Selma, Baybars ve Osman Ali. Baybars fazla yaşamadı ama Selma Türklüğünü hep önemsedi, "tabiyetini" korudu ve adını değiştirmedi. Doğum için İstanbul'dan İngiltere'ye giden gencecik annesi doğumdan hemen sonra ölünce Osman Ali'nin bakımını anneannesi üstlendi ve çocuğu Wilfred Johnson adıyla vaftiz ettirdi. Wilfred'in torunu Boris Patrick Johnson halen Londra belediye başkanı; geleceğin İngiltere başbakanı gözüyle görülüyor. Ünlü *Time* dergisine bakılırsa dünyanın en etkili 100 kişisinden biri. İngiliz-Türk "akrabalar" Ankara ve İstanbul'daki kardeş çocuk ve torunlarıyla ilişkilerini bugün de sürdürüyorlar.

Ali Kemal'in ikinci –ve son– eşi Sabiha ise Osmanlı ordusuna yirmi beş yıl boyunca "Tophane müşiri" ve "askeri mektepler nazırı" olarak hizmet etmiş Mustafa Zeki Paşa'nın küçük kızıydı. Paşa'nın öbür kızlarından biri "İşkodra savunması" sırasında şehit düşen ve adına Arnavutların bir anıt diktiği Hasan Rıza Paşa'yla evlenmiş; kalan ikisi ise Prusyalı bir general ile İsviçreli bir doktora gelin gitmişti. Bunlardan birine de yıllar önce, tarihe adını yazdıracak genç bir Türk topçu "zabit" talip olmuş ama belki de rütbesinin küçüklüğü nedeniyle olumlu cevap alamamıştı.

"Soyağacı"ndan da görüleceği gibi Ali Kemal ve çevresinin yaşadıkları bir değil birkaç kitaba yetecek kadar zengin konularla doluydu.

Adeta, ulusal ve değişmez "hainimiz"e ve kimilerinin on yıllar-

dır gölgesine sığınıp kendilerini unutturduğu bir "siperisaika"ya (paratoner) dönüştürülmüş Ali Kemal! Siz buna "günah keçisi" de diyebilirsiniz.

Kim anımsıyor günümüzde, Sevr'i imzaladığı yetmiyormuş gibi Mustafa Kemal'i "doğuştan suçlu" ilan eden "Filozof" Dr. Rıza Tevfik'i? Posta telgraf müdürlüğü sırasında Kuvayı Milliye'yi felç etmeye çalışan ve yazılarıyla da Ali Kemal'i gölgede bırakan ünlü öykücümüz Refik Halit Karay ile yıllar yılı *Milliyet* gazetesinin en gösterişli yerini işgal eden Refii Cevat Ulunay'ı? O değil miydi Mustafa Kemal'den söz ederken "...kim vuracak bu herifin tepesine bir yumruk?.." diyen "duayen" köşe yazarı?

Erzurum Mebusu Süleyman Necati, Mersin Mebusu Salahattin ve Canik Mebusu Emin "beyefendiler"i anımsayan var mı? Bunlar değil miydi Mustafa Kemal'i kendi kurduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden atıp uzaklaştırmak için kanun teklifi verenler?

Ya, 1926 yılının haziran ayında Atatürk'ümüzü İzmir'in orta yerinde güpegündüz katletmek isteyip de –en azından– bir mahkeme önünde yargılandıktan sonra cezalandırılan İsmail Canbulat, Cavit ve Dr. Nazım beyler ve suç ortakları? Sürgün cezası "yiyen" Rauf Bey ve ötekiler?

Sakallı Nurettin Paşa gibi dengesiz birinin eline düşmeyenler ya kaçıp kurtulmuşlar ya sürgün sonrası gelip itibarlı yurttaşlar olarak aramıza karışmışlar veya unutulup gitmişlerdir. "Vatan hainliği" de yargılanmak üzere Ankara'ya götürülürken İzmit'te alıkonulan ve bir "güruh"a göz göre göre linç ettirilen Ali Kemal'in üzerine yapışıp kalmıştır.

Ali Kemal'in üzerindeki işte bu silinmez "sıfat", Türk dışişlerinin en parlak beyinlerinden biri olan Zeki Kuneralp'in diplomasi mesleğine adım atmasını bile engelleyecekti, eğer o tarihte İsmet İnönü cumhurbaşkanı olmasaydı. Çünkü Ali Kemal'in oğluydu ve babası da "vatan haini" idi! 15 yılını yurtdışında öğrenimle geçirmesi, hukuk doktoru olması ve İspanyolca, İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca, Rusça ve Rumencenin yanı sıra "Bern Lehçesi"yle Latince bilmesi para etmeyecekti. Dışişleri Bakanlığı'nda en yüksek bürokratik makam olan genel sekreterliği –hem de iki kez– üstlendi Kuneralp. En önemli merkezlerde büyükelçi olarak ülkesine hizmet etti. Madrid'de kendisini hedef seçen "Asala" teröristleri sevgili eşini ve bir emekli büyükelçi yakınını katlettiğinde bile görev yerinden ayrılmadı.

Bu kitabı, Ali Kemal adının 87 yıl sonra bile kuşaktan kuşağa ülkenin adeta tek "haini" gibi aktarılmasından duyduğum rahat-

sızlık nedeniyle yazdım. Ali Kemal'i "hain" diye bilmeyi sürdüreceksek yakın tarihimizdeki "başkalarını" da gündeme getirip öyle bilelim. Yok, eğer başkalarına bu sıfatı yakıştırmıyorsak Ali Kemal'e de artık "hain" demeyelim.

Kuvayı Milliye'ye inanmayanlar ve karşı çıkanlar, Mustafa Kemal'in öngördüğü "Milli Misak sınırları içinde tam bağımsızlık" hedefine akılları yatmayıp Sevr uyarınca bize bırakılan hak ve toprak "sadakalarını" bile yitireceğimizden korkanlardı ve o tarihte belki de çoğunluktaydılar. Çünkü, Mustafa Kemal'in hedefine ulaşmak bir mucizenin gerçekleşmesine bağlıydı.

Ya bugün? Nasıl yönetilirsek yönetilelim, tapusu elimizde güçlü bir "Atatürk Cumhuriyeti"miz var hâlâ.

Biraz da, ülkemizi bölüp ulusumuzu parçalamaya; ordumuzu gözden ve güçten düşürmeye çalışan dış ve özellikle iç düşmanlarımıza, politikacılarımıza, kimi gazeteci ve yazarlarımızla "aydınlarımıza" (!) bakalım.

Gerçek "vatan hainleri" belki de onların arasındadır.

Orhan Karaveli
Ataköy, 24 ağustos 2009

Yanlış taraftaki adam

Birinci bölüm

Oğlunun kaleminden Ali Kemal

"... Ölümü düşünürdü. Nasıl anılacağını merak ederdi.."
Zeki Kuneralp

* * *

Yetişmemde babamın etkisi... İki yazardan iki farklı Ali Kemal... Hafızdı; Kuran'ı ezberden okurdu... On üç yaşında "Mülkiye" öğrencisi... Cenevre'de "aşkla" tanışma... Sürgün yeri Halep'te beş yıl... Yurtdışında gazetecilik... Mısır macerası ve bir İngiliz'le ilk evlilik... Karanlık ve acılı bir dönem... Winifred'in beklenmedik ölümü; Zeki Paşa'nın kızıyla ikinci evlilik... Ali Kemal içişleri bakanı, Yunanlılar İzmir'de... 9 Eylül!.. Eşi Sabiha öneriyor: Ankara'ya git, Mustafa Kemal'e katıl... Mustafa Kemal'i tanımak... İtibarı iade edildi mi?.. "Şehit Gazeteciler Listesi"nde Ali Kemal... Ankara'nın ihmali... Bir "günah keçisi"... Atatürk'e göre, "Kuvayı Milliye'ye katılmayanlar" haklı mıydı?

* * *

"Ali Kemal Olayı'na yeni bir bakış" yolculuğuna Türk eşinden olan oğlunun görüş, inanış ve duygularıyla çıkmaya ne dersiniz?

Türk dışişlerinin unutulmaz isimlerinden Büyükelçi Zeki Kuneralp'in (1914-1998) bizler ve İngiltere'deki kardeşleri ve onların çocuk ve torunları için yazdıklarıyla...

Önce Türk kamuoyu için kaleme aldıkları:[1]

"... Ali Kemal'in ölümü üzerinden (kasım 1979'da) yarım yüzyılı aşkın süre geçmiş olsa da kişiliği, fikirleri ve davranışları hakkındaki tartışmalar sona ermiş değildir. Genellikle kınanmakta, ara sıra övülmektedir. Bu, (kendisi) hayatta iken de böyle olduğundan anılarında şunları yazmıştır:

1. Zeki Kuneralp, *Meydan*, aylık fikir ve sanat dergisi, İstanbul, kasım 1979.

"... Garip bir tecellidir ki, vatandaşlarımdan ve daha çok beni yakın tanımayanlardan, bazen haklı ama çoğu zaman haksız eleştiriler aldım. Aleyhimde yazıp çizenler, hatta bana kin bağlayanlar oldu ama, hamdolsun benim kimseye kinim yoktur. Yaratılışımın en sevdiğim yanı da bu huyumdur..."

Ali Kemal'in sürekli tartışma konusu olması doğasından kaynaklanıyordu. Mücadeleci bir yanı vardı ve tartışmayı sever, inandıklarını özgürce ve bazen de saldırgan bir dille ortaya atmaktan çekinmezdi. Ta gençliğinden beri ülkeyi ilgilendiren fikir tartışmalarına katılmaya bayılırdı.

Elli yaşında iken, '... Küçük yaşta hayat sahnesine atıldım. Otuz beş yıldır, vatanımın her türden düşünsel çekişmelerine olabildiğince karıştım. (Başka) karışanları da tanıdım. Onları, ölçtüm, biçtim ve anladım...' demişti.

Mütareke ve 'Kuvayı Milliye' yıllarında da bu atılgan tutumunu terk etmedi. O devirde geçerli inanışlara ters düşen görüşleri savunduğu için de birçokları tarafından 'aforoz edildi'. Ölümünden sonra ise (İngiliz) George Orwell'in (1903-1950) ünlü romandaki kişiler gibi '*unperson*' oldu. Özellikle tarih ve edebiyat konularındaki araştırma ve yazıları (ise) unutulup gitti."

"Benim yetişmemde babamın etkisi pek sınırlıdır"

"Bu durum 1948, 1949 yıllarına kadar sürdü. Sonra hava yavaş yavaş değişti ve Ali Kemal tartışması tekrar açıldı. Hakkında, yaşamını ve yapıtlarını anlatıp inceleyen, görüşlerini eleştiren birçok yazı çıkmaya başladı. Ağırlık (gene de) yaşamının son kısmına veriliyordu. Heyecan verici özelliğinden olacak bilhassa ölümü üzerinde duruldu. Davranış ve düşünceleri (artık) daha ölçülü ve dengeli anlatılıyor ama 'hain' veya 'kötü ve damgalı bir adam' türünden suçlamalar eksik olmuyordu. Son yıllarda bunlara modern bir siyasal sövme kavramı olan 'işbirlikçi' sıfatı da eklenmişti. İfadelerin sivriliği biraz giderilmiş de olsa, ondan, 'satılmış değilse de kaybolmuş bir adam' diye söz edilir. Düşmanlarından biri de Ali Kemal'i bol bol 'hainlik' ve benzeri günahlarla suçladıktan sonra –belki de fazla ileri gittiğini düşündüğünden– sözlerini 'son derece vatansever bir evlat yetiştirerek günahlarının bedelini ödemiştir (?)' diye bitiriyordu! İçtenliği kabul edilse bile 'garip' bir yorumdu bu. Çünkü kastedilen 'evlat' (yani ben) Ali Kemal'in ölümünde sekiz yaşını yeni tamamlamıştı ve yetişme-

sinde babasının etkisi pek sınırlı kalmıştı.

Ali Kemal'in ölümünden söz edildiğinde, başlangıçta çoğunlukla benimsenen 'anlatım'dan giderek uzaklaşıldı. (Artık) İzmit'te 'halkın gazabına' değil de Nurettin Paşa'nın 'kastine uğradığı' kabul ediliyor; bir siyasal cinayete kurban gittiği henüz açıklıkla benimsenilmese de Nurettin Paşa'nın 'linç olayında' oynadığı olumsuz rol üzerinde daha fazla duruluyordu. Sonuçta, 'bu kadarcık doğru söylemeyi hiçbir yerde cezalandırmazlar' diyen dostları ortaya çıkarak onun icraatlarını ve karakterini olumlu yönden de anlatmaya koyuldular ama bunlar kapsam ve öz açısından doyurucu değildi.

Biyografi (özgeçmiş) yazarını bekleyen bir tuzak vardır: Yaşamını ve düşüncelerini anlattığı kişiyi –eğer dikkat etmezse– ya 'tepeden tırnağa' överek onda hiç kusur bulmaz veya hoş yanlarını hiç görmeyip yerin dibine batırır! Biyografinin kahramanı yazarın kaleminden ya bir melek, bir aziz veya bir şeytan ve hain olarak ortaya çıkar ki, her ikisi de yazarın duygusal davrandığına veya gerçeklere sırt çevirdiğine işarettir. Zira, bu 'ölümlüler dünyası'na günahsız bir insan gelmediği gibi karakter ve davranışında hiçbir olumlu yanı bulunmayana da bugüne kadar rastlanmamıştır. Bu nedenle, insanlar hakkında toptan değerlendirmelerde bulunmak yanlıştır."

İki ünlü yazarımızdan iki farklı Ali Kemal

"İşte bu nedenle Ali Kemal gibi tartışmalı kişilikler hakkında 'hüküm verirken' dikkatli olunmalıdır. Nitekim, böylesi durumlarda varılan sonuçlar (bazen) hüküm verenin inançlarına göre değişiyor. İnsanların dış görünüşü bile bu konuda rol oynayabiliyor. Örneğin iki ünlü yazar ve gazeteci, Falih Rıfkı Atay ile Ruşen Eşref Ünaydın beyler Ali Kemal'i aynı dönemde ama sanırım değişik tarihlerde ziyaret edip izlenimlerini yazmışlar. Atay, kendi ziyaretini şöyle anlatıyor:

> "... Arkadaşımla beraber (İstanbul'da) Fındıklı veya Cihangir taraflarında kısa bir yokuşu tırmandık. Ahşap bir evin ikinci katına çıktık. Ev sahibesi, bir eski devir müşirinin kızı, kibar ve sade İstanbul hanımlarındandı. Bize çay ikramında bulunan bu hanımla, konuklarının karşısına çıplak ayaklarında terlikler ve üzerinde patiska bir entari ile çıkan Ali Kemal arasındaki aykırılık hâlâ gözümün önünden gitmez..."

'Ünaydın'ın Ali Kemal hakkındaki izlenimi ise şöyle:

'... Ali Kemal'i ziyaret ettiğimde Arnavutköy tepelerinden birindeki küçük bir eve çekilmişti. Beni, eski ve yeni pek çok ve pek güzel kitaplarla süslü zarif bir odada karşıladı. Kumraldı ve kahkahalarla (gülerek) konuşuyordu. (Bu tavrı) İngilizvâri giyinişi ile uzunca boylu sağlam ve dolgun vücuduna pek yakışıyordu...'

Bu, çok farklı iki tariften gerçeğe daha yakın olanı ikincisidir. Ünaydın doğru hatırlamıştır. Ali Kemal'in evi o dönemde Arnavutköy'de idi ve Fındıklı veya Cihangir taraflarında hiç oturmamıştı. Fotoğrafların tanıklık ettiği gibi giyim kuşamına daima özen göstermiştir. Falih Rıfkı'yı entariyle kabul etmesinin ise bir sebebi olmalıydı. O gün (belki) hastaydı ve konuğunu karşılamak için yataktan kalkmış olabilirdi. Atay bundan herhalde haberdardı ama anlaşılan unutmuştu.

Farklı değer yargılarını kısmen de olsa çözmek için bir çare, sözü olabildiğince tartışmalı kişinin kendisine, onun kaleminden çıkmış yazılara bırakmak olmalıdır. Böylece okurlar kendi kararlarına varabilirler. Babam Ali Kemal "sorununda" olduğu gibi duyguların şiddetle çarpıştığı konularda objektiflikten ayrılmamak en uygun yöntem olsa gerektir."

"Ölümü düşünürdü, nasıl anılacağını merak ederdi"

"Her zaman ölümü düşünmüştür. 'Ahret'le ilgilendiğinden değil de öldükten sonra bu dünyada nasıl anımsanacağını merak ettiğinden! Düşmanlarının çok, aleyhindeki yayınların bol olacağını biliyor ve gelecek kuşakların bunun etkisinde kalarak kendisini yanlış bir kimlikle tanımalarından ürküyordu. Tehlikeyi sezmişti ve buna karşı tek savunmasının yazıları olduğu bilincindeydi. Bunları okuyanların onu gerçek kimliğiyle tanıyacaklarına inanıyordu. Birkaç kez ifade etmiştir bu inancını. Örneğin şunları yazmıştır:

> "... Bir gün gelip de bu beden toprakta kaybolduğunda yazılarımızı okuyan ve hele yazarını birazcık şefkat ve rahmetle anımsayarak okuyan olursa yaşamaktan muradımıza ermiş oluruz. Çünkü, çalışmalarımızdan beklediğimiz yalnızca budur ve gelecek kuşaklar önünde günahlarımızı ancak bu iyi şeylerle affettirmek isteriz!.."

Bir başka yazısında ise bu endişesini şöyle dile getirmiştir:

"... Arzulanan ve düşünülebilir olan odur ki, tarih ve bizden sonra dünyaya gelecek olanlar, toplum, tarih ve insanlıkla ilgili yapıtlarımızı gözden geçirip muhakeme ederek, kimimizi rahmetle kimimizi de "maazallah lânetle anabilirler. Şimdi korkusuzca söyleyebilirim ki, her yoksunluğa bu ikincilerden uzaklaşmak için katlandık. Hayatımız süresince yaptıklarımız tanıt gibi gösterilerek o yüce maksada ereceğimizden eminiz..."

Fakat belki de şu bölüm yansıtmaktadır Ali Kemal'in umudunu en veciz bir biçimde:

'... Cihanda gösteriş nedir bilmem / Hayatta (başka) bir neş'e hayal etmem ki / Ağzıma toprak dolduğunda şevkle tamamlansın şarkım...

... Beni hayatta iken çekemeyenlerin bile arkamdan: 'her kusuru ile beraber fikrinin eri idi' demek zorunda kalmalarını umut etmekten üstün bir zevk olabilir mi?..'"

İngiltere'de bir düğün resmi: Yirminci yüzyıl başları. Damat, Ali Kemal. Gelin, oturan. Solda, annesi "Magi", sağda kardeşi "Viva".

Düğünden sonra Winifred'le Londra'da.
Kahire'de, İstanbullu bir Türkle evli Avrupalı: Winifred Kemal. Güzelliği ve boynundaki ay-yıldızlı kolye göz kamaştırıyor.

Mısır'da yakışıklı bir "Batılı":
Ali Kemal.

Winifred ve Ali
Kemal'den
ilk çocuğu Selma.

"Tophane müşiri" ve "Askeri mektepler nazırı" Mustafa Zeki Paşa. Ali Kemal'in ikinci eşi Sabiha'nın babası.

Emine Münevver. Ali Kemal'in, daima uzak durduğu İttihatçıların önde gelenlerinden Hüseyin Kazım Kadri Bel'le evlenecek olan kız kardeşi. (Altta sağda)
Nuriye. Ali Kemal'in iki kız kardeşinden biri. (Altta solda)

Ali Kemal'in ikinci ve son eşi, Zeki'nin annesi Sabiha. Henüz 18'inde.
İlk "dış hizmet" yeri Bükreş'te (1943-1947). Kuneralp'ler (altta).

Zeki Kuneralp, Londra'daki ilk büyükelçilik görevinde (1964-1966). Kraliçe II. Elizabeth'e "itimatnamesini" sunmak üzere geleneksel atlı arabaya biniyor.

Büyükelçi olarak Bern'e dönüş (sağda). Bern'de ilerde Büyükelçi olacak küçük oğlu Selim'le.

Zeki Kuneralp'in kaleminden

Babasının İngiltere'deki "ahfadı" için İngilizce yazılan Ali Kemal portresi[2]

"Annem, babamın Ankara'ya gidip
'Mustafa Kemal Hareketi'ne katılmasını istiyordu..."
Zeki Kuneralp

"Ali Kemal'in babası 1815'te, 'Antikite'nin bir döneminde 'Galatia' diye bilinen ve Kelt[3] kabilelerinin ikamet ettiğine inanılan, Kuzeybatı Anadolu'nun Kalfat köyünde doğdu. Oğlu Ali Kemal'in sarı saçları da belki bununla açıklanabilir. Çok genç yaşta İstanbul'a hicret etti ve büyük çabalar sonucunda bir mum üretici ve tüccarı olarak servet yaptı. O tarihlerde mum herkesin başlıca aydınlanma aracı idi. Çok dindar bir adamdı. Adı Ahmed'di ama hac görevini yerine getirmek için Mekke'ye gittikten sonra 'Hacı Ahmed' diye anılmaya başlandı. Her gün beş vakit namazını kılar, *Kuran*'ın tamamını ezberden okurdu. Yani, 'hafız'dı da. Kış yaş her sabah soğuk suyla duş alacak kadar da sağlıklı ve güçlü kuvvetli bir bünyesi vardı. Fazla bir öğrenimi olmadığı gibi siyasetle de pek ilgilenmezdi. Yaşamı sırasında uç gösteren her türlü yeniliğe, yeni fikir ve kurumlara karşı olmakla tanındı."

Kuran'ı ezberden okuyan çocuk

"Ali Kemal'in annesi ise bir Çerkez cariye idi ve Hacı Ahmed onu ilk eşi ölünce satın almıştı. Doğuştan yetenekleriyle dikkat çeken Hanife Feride Hanım enerjik, iddialı ve açık fikirli, gencecik güzel bir kadındı ve oğlu okuldan kovulunca çok üzülüp ağlamıştı. Çünkü onun öğrenimini sürdürmesini istiyordu. Ali Kemal daha sonra Halep'e sürgün edilince de onu yalnız bırakmadı. Oğlu bir İngiliz'le evlenince gelinini hemen benimsedi ve kızın aile-

2. Zeki Kuneralp, *Ali Kemal* (1869-1922) *A Portrait for the Benefit of his English Speaking Progeny*, İstanbul, 1993.

3. Hint-Avrupa dillerinden birini konuşan ve Avrupa'dan Yakındoğu'ya kadar yayıldıkları bilinen bir topluluk.

siyle iyi ilişkiler kurdu. Babasından çok annesine 'çektiği' görülen Ali Kemal'in kendisine gelince: 1869 yılında İstanbul'da doğdu ve öğrenime başlama yaşma ulaştığında önce evlerinin yakınındaki bir ilkokula gönderildi. Temelde bir dinsel kurumdu bu ve Ali Kemal *Kuran*'ı ezberden okumayı öğrenince buradan alıp bir başka okula yolladılar.

Ne var ki o sırada Ruslarla savaşa girilmiş ve okul binasında Balkanlar'dan gelen göçmenleri barındırmak için (1878) öğrenime ara verilmişti. Ateşkes ilan edilince de hiç sevmediği bir üçüncü okula yolladılar onu!.. Bu seferki, bir askeri kurum olduğundan öğretmenler sert; disiplin ise çok sıkıydı. Bir gün okula geç gelince öğretmeni onu arkadaşlarının önünde dövüp ağır sözlerin hedefi yapmıştı. Bu sözlerden biri de sarı saçlı bir çocuk olmasından kaynaklanan 'tüyü bozuk' suçlamasıydı!

Okulun baskıcı havası Ali Kemal için gittikçe daha çekilmez bir hal alınca kimi kafa dengi arkadaşlarıyla dersleri 'asmaya' başladılar. Okula gideceklerine denize giriyor, boş alanlarda gezinip oynuyor ve kuş tutup eğleniyorlardı. Ara sıra okulu ziyaret ettiklerinde ise yokluklarını bağışlatmak için akla hayale gelmeyen mazeretler uyduruyorlardı. Sonunda velilerine birer mektup yazılarak sürekli devamsızlıkları nedeniyle okuldan atıldıkları bildirildi. Annesi bu duruma çok üzüldü ama babası Hacı Ahmed, oğlunun kendi ticari işlerine yardımcı olmak için yeterince bilgi edindiği inancıyla olayın üzerinde fazla durmadı."

On üç yaşında bir Mülkiye öğrencisi

"Artık her sabah erkenden baba oğul işyerlerine birlikte gidiyorlar, yolları üzerindeki ünlü Süleymaniye Camii'ne uğramayı da ihmal etmiyorlardı. Sabah ibadetlerini yapmanın yanı sıra 'hocaların' ilahi ve vaazlarını da dinliyor olmalıydılar. Bunların arasında edebi değeri olan dinsel şiirler de vardı. Mükemmel bir belleği olan Ali Kemal bunların çoğunu ezberlemişti bile. Akşamları iş dönüşü ev komşularına bunları okudukça herkesi zekâsına hayran bırakıyor, öğrenimini sürdürmezse yazık olacağını düşündürüyordu. Annesi de aynı kanıda olduğundan Hacı Ahmed sonunda pes etti. Henüz ortaöğrenim diploması olmadığı halde etkili bir tanıdık sayesinde 'Mülkiye'ye kaydını yaptılar. Yıl 1882 idi ve Ali Kemal daha 13-14 yaşmdaydı.

Mülkiye, XIX. yüzyılda ve 'Tanzimat' adıyla anılan Osmanlı reform hareketleri kapsamında yaratılan kurumlardan biri ve ülke-

deki modernleşme ve Batılılaşma çabasının öncü adımlarındandı. Fransa'daki benzerleri gibi imparatorluk yönetimine yüksek düzeyde görevler üstlenecek devlet memuru yetiştirmeyi amaçlıyordu. O zamana kadar umursamaz bir öğrenci olan Ali Kemal üzerinde derin ve olumlu etkiler yaparak, onu coşkulu bir öğrenciye dönüştürdü. 'Mülkiye' hocalarına göre her şeyiyle, hatta görünüşüyle bile değişmişti. Artık, bütün boş zamanlarını okumaya ve yazmaya ayırıyordu. Bir süre sonra bir okul arkadaşıyla birlikte ve bir Ermeni yayıncının maddi desteğiyle bir edebi dergi çıkarmaya başladı. Ne var ki yetkililer, hoşlanmadıkları bir şiirin burada yayımlanması yüzünden dergiyi kapatmakta gecikmedi.

Mülkiye'nin Ali Kemal üzerindeki başlıca etkisi ise gözlerini 'Batı'ya çevirmesi' oldu. O tarihlerin Türkiye'sinde Batı kültürüne ulaşmanın yolu Fransız dili ve edebiyatını öğrenmekten geçiyordu. Fransızcasının yeterli olmadığını fark edince hemen bir özel dil okuluna kaydını yaptırdı. O sırada babası ölmüş ve kaydolduğu İstanbul'daki dil okulundan da ayrılmıştı. Bir arkadaşıyla birlikte Paris'e gitmeye karar verdiklerinde takvimler 1887 yılı yazını gösteriyordu. 18 yaşma gelmişti."

Cenevre'de ilk aşk

"Paris'te özel bir öğretmenden dil ve edebiyat dersleri alıyor, siyasal miting ve gösterilere katılıyor, ağır ceza mahkemelerinde duruşmaları izliyordu. Paris'teki Türk kolonisi oldukça genişti ama Ali Kemal'e göre fazlaca girişken ve saldırgan idiler. Onları 'Paris gibi bir yer nasıl terk edilir?..' diye hayrette bırakıp, dokuz ay kadar kalacağı Cenevre'ye gitti. Pansiyonlu bir özel dil okulunda yatıp kalkıyor, üniversitede derslere katılıyor, bütün mitingleri izliyor ve İsviçrelilerin siyasal olgunlukları karşısında hayranlık duyuyordu. O tarihte Türkler bu ülkede 'nadirattan' olduğu için –pansiyonlu dil okulundan sonra– kalmakta olduğu otelde dikkatleri üzerine çekti. Burada tanıdığı bir Rus kızı onda (ilk) içli ve hassas duyguların uyanmasına yol açtı. Kız Petersburg'a dönünce, o da İstanbul'a gidip Mülkiye'deki, ara verdiği öğrenimini sürdürme ve diplomasını alma kararı verdi.

Cenevre'de iken 'öğrenci birlikleri'ni görmüştü. Birkaç sınıf arkadaşıyla el ele benzer bir oluşumu o da Mülkiye'de gerçekleştirdi. Zararsız bir girişimdi bu. Ayda bir kez toplanıp edebi konularda görüş alışverişinde bulunuyorlardı, o kadar. Gene de dördüncü toplantılarının ardından yakalanıp gözaltına alındılar. Ertesi

gün serbest bırakıldıklarında ceplerine biraz harçlık konup 'bir daha böyle işlere kalkışmayacakları' sözü vermeleri istendi.

Yetkililerin bu tutumu Paris ve Cenevre'de özgürlük havasını teneffüs etmiş olan Ali Kemal'i çok etkilemişti. Artık, sık sık kafa dengi arkadaşlarıyla bir araya gelerek ülkeyi saran baskı havasının nasıl giderilebileceği konusunda fikir yürütüyorlardı. Ne ki çok geçmeden ve içlerinden birinin boşboğazlığı nedeniyle tekrar yakalandılar ama bu kez ne affedildiler ne de ceplerine 'harçlık' konuldu. Tutuklanıp zindana atıldılar!

Hapislikleri tam dokuz ay sürdü ama korkulduğu kadar zor koşullarda geçmedi. Dört arkadaş aynı odaya tıkılmış olsalar da ziyaretçi kabul edebiliyorlardı. Burada yapılan edebi söyleşiler çok geçmeden bütün kentte konuşulur oldu. Cezalarının son dönemlerinde ise evlerine gidip haftada bir gün banyo almalarına bile izin vermeye başladılar. 'Suçluları' asıl korkutan ise cezalarının ne kadar süreceğini bilmemeleri idi. Sonunda, 'Sultandan af dilemeleri halinde' serbest bırakılacakları söylendi. Cevap olarak, yanlış bir şey yapmadıkları için bu teklifi reddettiklerini bildirdiler. Yetkililer buna çok kızmış olmalılar ki, imparatorluğun çeşitli eyaletlerine sürgün edildiler. Buralardaki valilerin 'maiyetinde' görev yapacaklardı. Ali Kemal'e Halep uygun görülmüştü."

İlk sürgün yeri Halep'te beş yıl

"Yirmi yaşındaydı Ali Kemal sürgün yerine giderken. Annesi ve iki küçük kız kardeşi de onu yalnız bırakmamışlardı. Gittikleri yerde onlara hizmet edecek iki de uşakları vardı. Herhalde, kaçmasın diye iki de asker verilmişti yanlarına ama asıl bu askerler vapurları İskenderun'a gelince bir yerlere sıvışıp kayboldular! Kısacası, pek de kötü bir durumları yoktu ve üstelik Halep imparatorluğun en zengin merkezlerinden biriydi. Ali Kemal burada faal bir yaşam sürdürdü: Valinin kendisine verdiği çeşitli yönetsel görevleri yerine getiriyor, yaşlı bir şeyhten özel Arapça ve Arap edebiyatı dersleri alıyordu. Bunlardan başka imparatorluğun en seçkin ve prestijli okullarından biri Halep'teydi ve Ali Kemal burada tarih ve Türkçe dersleri verirken sosyal nitelikli iki de roman kaleme almıştı. Bir de 'ahlak' üzerine ders kitabı yazdı, Maarif Nezareti'nin açtığı yarışmaya katılarak. Yarışmayı kazandı ama okullarda okutulacak kitabı sürgündeki birinin yazdığı anlaşılınca Halep okullarında ders vermesi hemen yasaklandı!

Tam beş yılını Halep sürgününde geçirdi. Bu arada içindeki Pa-

ris özlemi ve bir gün oraya dönme arzusu hiç eksilmemişti. (Osmanlı'da) Sürgünler, başkent İstanbul'a gelmedikçe veya orada kalmadıkça az çok özgürdüler ve başka ülkelere de gidebilirlerdi. Ali Kemal de bu olanaktan yararlanarak İstanbul üzerinden Paris'e uzandı. Yıl 1895, yaşı ise 26 idi.

Paris'e o tarihte Sultan Abdülhamid'in baskısından kaçan Türkler doluşmuştu. Ülkedeki baskı rejimi konusunda onlarla anlaşıyordu ama bu rejimden kurtulmak için önerilen sert yöntemleri paylaşmıyordu. Başkaları güç kullanma yanlısı iken Ali Kemal değişikliğin sultanla uzlaşarak gerçekleştirilmesini savunuyordu? Aralarındaki bu görüş ayrılığı, Paris'teki öteki Türklerle ilişkilerini bozup zehirleyecek ve gelecekteki siyasal kariyerini bile etkileyecekti."

Yurtdışında görev yapan ilk Türk gazeteci

"Paris'te bu kez başlıca iki işi olmuştu: Sürgün nedeniyle Mülkiye öğrenimi gene yarım kaldığından oradaki bir siyasal bilgiler okuluna kaydını yaptırarak bir üniversite diploması edinmek ve bir de geçimini sağlamak. Bunun için de İstanbul'un başlıca gazetelerine Paris'in sosyal ve edebi yaşamını konu alan haftalık yazılar göndermeye başladı. Bu yazılar büyük ilgi uyandırıyor ve kitaplaştırılıyordu. 1899'da ve tam 30 yaşında iken diplomasını alırken yalnızca bu okulu üstün başarıyla bitiren ilk Türklerden biri olmuyor, aynı zamanda yurtdışında görev yapan ilk Türk gazetecilerden biri sıfatını da alıyordu.

Paris'te bulunduğu sırada, kısa bir süre için Brüksel'deki Osmanlı Sefareti'nin kâtipliğini de üstlendi. Bu, Sultan Abdülhamid'in, maddi çıkar sağlayarak devrimci 'Genç Türklerin' sevgisini kazanmak için uyguladığı bir yöntemdi ama Ali Kemal Brüksel'deki işini ve amirini sevemediğinden Paris'e dönmeyi seçti.

Burada ise onu kötü bir haber bekliyordu: Kimi 'mektupları' yetkililerin hoşuna gitmediğinden yazı yazması yasaklandı. Başlıca gelir kaynağı böylece kesilince iş aramaya başladı ve Mısırlı bir prensesin bu ülkedeki çiftliklerini yönetme teklifini kabul etti. Bunu valinin yakını bir başka prensesin çiftliğindeki ek görev izledi. 'Kahire serüveni' 1900'de başladığında 31 yaşındaydı."

Mısır serüveni ve ilk evlilik

"Mısır'da sansür yoktu. Bundan yararlanmasını bildi. Bir yandan sorumluluğunu üstlendiği çiftlikleri yönetirken bir yandan

da yoğun bir yazma ve yayımlama faaliyeti içine girdi. Bu konuda olağanüstü bir yeteneğe sahipti. Bütün yazılarını tek başına kendisinin yazdığı gazeteler çıkardı! Başka günlük gazetelere yazarken de aynı gün içinde dört değişik konuda kolayca dört yazı birden yazdığı oluyor; maddi durumu hayli güçlendiğinden borsada bile oynuyordu. Duygusal açıdan da uğurlu gelmişti Mısır ona. Tatillerini Avrupa'da ve özellikle İsviçre'de geçirmeyi seviyordu. Bunlardan birinde, daha sonra ilk eşi olacak İngiliz Winifred Brun'la tanıştı. Yıllar sonra bu tanışmanın öyküsünü şu sözlerle anlatacaktı:

> "... Günün birinde genç bir Türk'le bir İngiliz kızı İsviçre'de tanışacaklar, birbirlerine âşık olacaklar ve bütün güçlükleri yenip evlenerek mutlu ve neşeli bir aile kuracaklardı..."

'Kahire yılları' Ali Kemal'in yaşamının en mutlu dönemi oldu. Güzel, anlayışlı ve zarif eşini taparcasına seviyor, Selma adını verdiği ilk çocuğuyla da gurur duyuyordu. İstediği gibi yazıp yayımladığı için maddi durumu da mükemmeldi ama bu 'intermezzo' (ara temsil) fazla uzun sürmedi. 1908'in 'Meşrutiyet' devrimiyle birlikte mutlak otoritesi son bulan sultan, yıllar önce askıya aldığı anayasayı yeniden yürürlüğe koymaya zorlanmıştı. İşte o günlerin öncesinde, 20 yıldır devam eden sürgününden Türkiye'ye dönen Ali Kemal'in, ailesiyle birlikte İstanbul Boğaziçi'ndeki Bebek semtine yerleştiğini görüyoruz. Bir yandan üniversite ve eski okulu Mülkiye'de tarih dersleri verirken, bir yandan da aktif siyasete girmişti. O yıllarda başlıca iki parti hükümet etmekteydi ülkede. Bunlardan biri Ali Kemal'in sevmediği, radikal eğilimli İttihat ve Terakki Partisi, öteki ise Paris'ten gazetelerine sürekli yazılar gönderdiği tutucu liberallerin Hürriyet ve İtilaf Partisi."

Karanlık bir dönem

"Ali Kemal çok geçmeden liberallerin gazetesinde başyazarlığı üstlendi ve İttihatçılara yüklenmeye başladı. 1909 baharına gelindiğinde anayasal rejime karşı ve mutlakiyeti geri getirmeyi amaçlayan gerici bir darbe yaşanacak ve Ali Kemal'in –haksız yere– gericileri desteklediğinden kuşkulanılacaktı. Ülkede kalırsa infaz edileceğini düşünerek Paris'e gitti ve oradan da Bornemouth'a (İngiltere) geçerek, daha önce oraya gelmiş olan ailesiyle birleşti.

Bu yeni sürgün, yaşamının belki de en karanlık dönemidir. Ka-

hire ve Bebek'in mutluluk perdesi bir felaketle kapanırken, Ali Kemal bütün sorumluluğun kendisinde olduğunu düşünür. Tam bir umutsuzluk ve pişmanlık duygusu içindedir. Paris'te bir bildiri yayımlayarak (31 Mart'ta) gericileri desteklediği yolundaki suçlamalar karşısında kendini savunur ama 'İttihatçı' hükümet bu bildirinin Türkiye'de dağıtılmasını yasaklar.

İşte tam da bu sırada yaşamının en korkunç şokuyla sarsılacak; ikinci çocuğu ve oğlu Wilfred'i (Osman Ali) dünyaya getirdikten bir süre sonra eşi Winifred yaşamını yitirecektir. Yoğunlaştırdığı edebi çalışmalarda teselli arar Ali Kemal. Kısmen otobiyografi kısmen de kurgudan oluşan bir roman yazarak yaşadığı dönem Türkiye'sini toplumsal ve siyasal görüntüleriyle anlatır ve gelecekte nasıl bir Türkiye görmekten mutluluk duyacağını belirtir.

Romandaki başlıca kişiler 'baba' ve annesi İngiliz olan 'oğlu'dur. Baba 60, oğul ise 20 yaşındadır. 1910'da yazılan romanın adı, Türkçede insan adı olarak kullanılmayan 'Fetret'tir ve Ali Kemal bunu oğlu Wilfred'in adıyla fonetik benzerliği nedeniyle seçmiş olmalıdır. Roman çoğunlukla baba-oğul arasındaki konuşmalarla sürer. Ali Kemal (romandaki adıyla Selman Bey) bu konuşmalar sırasında Türkiye'nin mevcut sosyal ve siyasal yapısını tasvir ederek ülkenin yirmi yıl kadar sonra nasıl olması gerektiğini anlatır. Ali Kemal'in hayalindeki Türkiye, Batı ve Doğu uygarlıklarındaki pozitif görüntülerin bir sentezidir ve Fetret'in kişiliğinde somutlaştırılan, 'baba' Selman Bey'e ait önerilerin çoğu sonraki yılların Türkiye'sinde gerçekleşmiş olacaktır."[4]

İngiliz kızı Winifred Brun'dan Müşir Zeki Paşa'nın küçük kızı Sabiha'ya

"1912'de liberal bir hükümet yeniden işbaşına gelince artık 43'ündeki Ali Kemal İstanbul'a döner. Çocuklarının bakımını İngiliz anneanneleri üstlenmiştir. Büyük Fransız Devrimi üzerine iki kitap daha kaleme alır. Ne var ki, ertesi yıl liberaller bir darbeyle iktidardan uzaklaştırılacaklar ve Ali Kemal'e bir kez daha gurbet yolu görünecektir. Sürgün yerini kendisinin seçebileceği söylenince de –nedense– 'Viyana' der. Üstelik dört ay sonra Türkiye'ye dönüşüne izin çıkacaktır. O sırada kendisi de ailesiyle birlikte Viyana'da sürgünde bulunan Müşir Zeki Paşa'mn küçük kızı Sabiha'ya gönlünü kaptırıp ona evlilik teklif eder. Aradaki büyük yaş farkı nedeniyle Sabiha kararsızdır. Olay 1913'te geçiyor. O ta-

4. Ali Kemal, *Fetret*, Hece Yayınları, eylül 2003.

rihte Sabiha daha 18'inde, Ali Kemal ise 44 yaşındadır. Sonunda 'peki' der genç kız ve 1 ocak 1914 günü eski 'Tophane Müşiri'nin Büyükada 'Nizam'daki köşkünde evlenirler.

Düğünden sonra Ali Kemal kendi gazetesini çıkararak radikal hükümetin icraatını eleştirmeye başlar. Dış politikada hükümetin itici gücü Enver'in Almanya yanlısı tutumundan, iç politikada ise azınlıklarla ilgili kimi yaklaşımlardan şikâyetçidir. Hükümet bu eleştirilere fazla göz yumamaz ve savaşm patlamasından birkaç hafta önce gazetesini kapattıkları gibi, Ali Kemal'in herhangi bir yayın faaliyetinde bulunması da yasaklanır. Kasım (1914) ayında Türkiye Almanların da baskısıyla mihver devletleri safında yerini alacak ve Ali Kemal bir yandan özel okullarda tarih ve Türk edebiyatı dersleri verirken, bir yandan da portakal ticaretini deneyecektir.

1918 yılındaki 'Mütareke' sonrası, Türkiye'nin mağlup Almanya safında savaşa girmesinden sorumlu tutulan İttihatçı hükümet istifa ederken Ali Kemal üzerindeki yazma ve yayımlama yasakları da kaldırılır. Çok geçmeden ve bu kez yayımcı bir ortakla birlikte gazetesini çıkarmaya başlar.

Üniversite'de dersler de vermektedir yeniden. Bunu, 1919 baharında fiilen siyasete girmesi izler. İktidardaki liberal hükümette önce eğitim, üç ay sonraki bir kabine değişikliği sırasında da içişleri bakanlığına getirilir. Türkiye o günlerde çetin bir dönemden geçmekte ve mart ayından beri İstanbul işgal altında bulunmaktadır. Ali Kemal'in içişleri bakanlığına getirildiği 15 mayıs 1919 günü Yunan ordusu İzmir'e çıkar."

Ali Kemal içişleri bakanı... Yunan ordusu İzmir'de!

"Yunan ordusunun İzmir'e çıkışı tam bir darbe olur Türkler için. Bu olaya kadar Türk kamuoyu müttefiklerle barış görüşmeleri yapmaktan başka çare kalmadığım düşünüyordu ve bu amaçla bir heyet bile gönderilmişti Paris'teki 'Müttefikler Konseyi'ne. Her tarafta Yunan istilasına karşı koymak için silahlı gruplar oluşturulmaya başlanır. Bu durum, 'ülke çıkarlarına (ne olursa olsun) görüşmelerle hizmet edilebileceği' ilkesine bağlı kalmakta kararlı hükümetin siyasetine karşıydı. Ali Kemal, içişleri bakanı olarak valilere gönderdiği emirlerle (hükümetin görüşüne uygun biçimde) silahlı kalkışmaların bütün vasıtalar kullanılarak bastırılmasını ister.

İngilizler gene de içişleri bakanını uyararak silahlı karşı koymaların devamı halinde Türkiye için yıkıcı sonuçlara yol açılaca-

ğını; dolayısıyla hükümetin, bunları bastırmak için gerekenleri derhal yapmasının zorunlu hale geldiğini bildirirler. Ali Kemal bu konuda söz verirken, karşılığında, Yunanlıların İzmir çevresi dışına çıkmaması güvencesini (İngilizlerden) almaya çalışır. Bu güvence kendisine verilir, ama Yunan ordusu iki gün sonra İzmir çevresi dışma taşarak Anadolu'yu bütünüyle istila etmeye başlayınca Ali Kemal de görevi bırakır.

Anadolu'daki direniş yayılıp yoğunlaşırken Anadolu hareketi giderek düzenli bir orduya, Ankara'da bir meclis ve merkeze ve geleceğin Atatürk'ü olan Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında liderine kavuşur. Böylece Türkiye, biri meşru ve İstanbul'da öteki ise merkezden kopmuş ve Ankara'da olmak üzere iki ayrı hükümete sahip oluyordu. Zamanla, Ankara hükümetinin prestiji yükselirken İstanbul'unki azalır; Yunanlılara karşı yürütülen savaş zaferle sonuçlanınca da büsbütün yok olur."

Yunan orduları denize dökülüyor

"Bakanlıktan istifa edince tekrar gazeteciliğe dönen Ali Kemal üniversitede dersler verirken başyazılarıyla da Ankara hükümetinin İstanbul'daki 'meşru' hükümetle uzlaşması gerektiği tezini savunur. O ve onun gibi düşünen birçoklarına göre güçlü, hazırlıklı ve donanımlı Yunan ordusu karşısında Ankara hükümetinin iğreti ordusunun Türkiye'yi düşmandan kurtarması için bir mucize gerekmektedir ve bu mucize de sonunda gerçekleşir. Rusya, Ankara'yı desteklerken Fransa ve İtalya devre dışı kalmışlar, 'Commonwealth' ülkeleri ise Türkiye'yle olası yeni bir silahlı çatışmaya katılmayı reddetmişlerdir. Yapayalnız kalan İngiltere (Anadolu içlerine kadar sokulmuş) Yunanlılara yaptığı yardımı keser. 1919'da başlayan Yunan istilası 1921 yılı geldiğinde başarının zirvesine çıkar ama 1922'de geri püskürtülüp denize dökülmeyle sonuçlanır."

Eşinin önerisi: Ankara'ya git, Mustafa Kemal'e katıl

"'Anadolu savaşı' gelişirken genç eşi Sabiha, Ali Kemal'den, başkalarının yaptığım yaparak Ankara'ya gitmesini ve 'Mustafa Kemal Hareketi'ne katılmasını' ister ama o eşinin bu önerisini bilinen kahkahalarıyla ve 'böyle bir şey yapamayacağını' söyleyerek reddeder. Bir yazısmda '... ölümünden sonra gelecek kuşakların kendisi hakkında ne düşüneceklerini merak ettiğini...' açıklıyor ve şöyle diyordu:

"...Bana tahammül edemeyenlerin bile, olanca hatalarıma karşın gene de kendi kendime sadık kaldığımı kabul edeceklerini düşünüyorum. Bu da benim için derin bir tatmin kaynağı oluşturuyor..."

Savaş sona erince yazmayı ve yayımlamayı bırakır Ali Kemal. Son makalesinde zaferden duyduğu sevinci açıklarken kendi muhakeme hatalarını kabul etti ve zaferde de ölçüyü kaçırmamanın gerektiği uyarısında bulundu.

Ankara hükümetinin adamları tarafından kaçırılıp İzmit'e götürüldüğü günlerde ülkesini terk etmeyi düşünüyordu. Verilen emir, yargılanmak üzere (İzmit'ten trenle) Ankara'ya getirilmesi idi ama kentin yerel komutanı toplumsal bir tepki süsü vererek kendi adamlarına katlettirdi onu. Ölümünden sonra ise bir 'non-person'a ('hiç yaşamamış') dönüştü. Adı basında pek seyrek geçiyor, geçtiğinde de düşmanca söz ediliyordu kendisinden. Fakat bu hava zamanla değişti. Yazar niteliğiyle sahip olduğu yetenekler herkesçe kabul edilmeye başlandı. Siyasal görüşleri hakkında verilen hükümler yumuşatıldı.

İtibarı bugün, bütünüyle iade edilmiş durumda. Yurdunu seven bir idealist olarak söz ediliyor ondan. Kuşkusuz idealistti, ama Türkiye için hayal ettiklerinin çoğu bugün gerçeğe dönüşmüş durumda..."

Mustafa Kemal'i tanımak istiyor olmalıydı

Türk Dişişleri Bakanlığı'nın en parlak ve saygın isimlerinden biri olan Zeki Kuneralp'in *Meydan* dergisinde (1979) yayımlanan babasına ait görüşleri ile İngiltere'de ve İngiltere dışında kalabalık ve ilginç bir aile oluşturmayı sürdüren "baba bir" kardeşlerinden "inen" yakınları için İngilizce olarak hazırlanmış kitapçığın tarafımdan yapılmış çevirisi böyle.

Sanırım kolay olmamalı, Ali Kemal gibi "nev'i şahsına münhasır", nitelik, özellik ve artıları, yanılgıları, eksileri ve talihsizlikleriyle harmanlanmış bir babanın gurbetteki çocuğu olarak yaşam yolculuğuna çıkmak ve kimi toplum kesimlerinde bir olumsuzluk simgesi gözüyle görülen bir babanın adını taşırken ayakta kalabilmek. Yerli ve yabancı, tanıyan herkesin sevgi ve saygısını kazanmak!.. Mesleğinde başarılı bir örnek oluşturmak!

Çocukluk çağında belki yeryüzünde benzeri bulunmayan bir trajedi yaşadığı yetmiyormuş gibi sağlığını gittikçe daha fazla etkileyen fiziksel rahatsızlığa ve sevgili eşini terör kurşunlarına he-

def olmuş görme bahtsızlığına uğradıktan sonra bile görev yerini terk etmemek!..

Sonuçta her çocuk gibi babasını seven ve onu iyi yanlarıyla tanımak ve tanıtmak isteyen biriydi Zeki Kuneralp. O nedenle, Ali Kemal hakkında yazdıklarını biraz da bu kapsamda değerlendirmek sanırım yanlış olmaz.

Gene de birkaç noktaya dokunmadan geçemeyeceğim:

Babasının İngiltere'deki "ahfadı"nı bilgilendirmek için yazılmış kitapçığın bir yerinde: "... kaçırılıp İzmit'e götürüldüğünde ülkesini terk etmeyi düşünüyordu..." diyor, ama bu görüşünü destekleyecek bir şey eklemiyor. Eğer öyle bir niyeti var idiyse neden beklesindi Ali Kemal 1922 yılı kasım ayının başlarına kadar? Bilinen, eşini ve tek çocuğunu alarak istediği ülkeye gidecek olanaklara sahip biri olduğuydu. Çevresi genişti ve sevenleri de herhalde az değildi. İsteseydi, "yabancı dostlarının" yanı sıra İngiliz yetkililer de yardımına koşarlardı muhakkak. Sanırım "kaçmayı" hiç düşünmemişti. Türkiye'de kalıp günü geldiğinde kendisini savunacak, belki de ünlü "yüzellilikler" listesine konulan on üç gazeteci arasında yer alarak sürgüne gönderilecekti. Üstelik İstiklal Mahkemeleri'nin "fikir suçu" nedeniyle o tarihe kadar kimseyi ölüme göndermediğini de biliyordu.

Başarılı olacağına inanmadığı "Paşa"yı yakından tanımak, onunla oturup tartışmak için –gazeteci merak ve itişiyle– kim bilir ne denli yanıp tutuşuyordu? Çünkü, sıradan biri olarak değil, tartışmak, gerekirse "dalaşmak" ve macera yaşamak için yaratılmıştı! Ne demişti İngiliz yazar ve Türkiye uzmanı Andrew Mango onunla ilgili olarak: "... öfkeli bir mizacı ve kalemi vardı. Bugün İngiltere'de yaşasaydı 'ağzı bozuk' bir gazeteci olurdu..."[5]

Belki gerçekten böyleydi ve kimilerinin dediği gibi "... ömrü kısa olan yırtıcı kuşlardandı!.."

Evet, kavgacı ve polemikçiydi, ama görünen o ki, içten pazarlıklı biri değildi. İnandığım, doğru bildiğini açıkça yazıp söylemekten çekinmiyor, yanıldığını anlayınca da "... yanılmışım!.. Cezam ne ise çekmeye hazırım!.." diyebiliyordu. Böyle bir adam, tahminleri tutmadı diye olay yerinden kaçar mıydı? Kaçmayı düşünür müydü?

Bu dediklerimin kanıtı da eski ve yakın arkadaşı "Filozof" Rıza Tevfik'in, ilgili bölümünü bu kitaba aldığım anılarıdır.[6] Kaçırıl-

5. Andrew Gimson, *The Rise of Boris Johnson*, Londra, 2006.

6. Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

dığı akşam saatlerinin hemen öncesinde Ali Kemal'in Beyoğlu'ndaki apartman dairesinde toplanıp çıkaracakları yeni gazetenin hazırlıklarını sürdürmemişler miydi? Ertesi gün aynı yerde bir araya gelip son kararları vermek için sözleşmemişler miydi? "Ülkesini terk etmeyi düşünen" biri tam da o sırada yeni bir gazete çıkarmaya kalkışır mıydı? Elini kolunu sallayarak ve "... aman, dikkatli ol!" uyarılarını "... adam sen de!.." sözleriyle geri çevirerek "kulübe", "berber"e filan gider miydi?

Kanımca hayat bir "oyun"du Ali Kemal için ve o sırada başma neler gelmiş olursa olsun sahneyi terk etmeden, sonuna kadar "oynanmalıydı". "Show" devam etmeliydi! O da öyle yaptı.

İtibarının "iade edilmesi" sorunu

Bir de "İtibarı bugün, bütünüyle iade edilmiş durumda..." diyor oğul Zeki Kuneralp. Gerçek durum ise hiç de öyle görünmüyor. Kurtuluş Savaşı'na ve başta Mustafa Kemal Paşa'nın kendisi olmak üzere bütün arkadaşlarına zaman zaman Ali Kemal'i bile aşan bir çarpık yaklaşımla karşı çıkanlar, bu arada Refii Cevat'lar, Refik Halit'ler, Rıza Tevfik'ler ve benzerlerinin o zamanlar yazıp çizdikleri unutulup gitmişken "Ali Kemal olayı" adeta bilinçli olarak gündemde tutuluyor; birileri tarafından ısıtılıp ısıtılıp önümüze getiriliyor.

Bunun örneklerinden biri çok yaygın ve itibarlı bir kurum olan İstanbul merkezli TGC'nin (Türkiye Gazeteciler Cemiyeti) Ali Kemal'i durup dururken "şehit" ilan etmesidir. Olay 2005 yılının ekim ayında patlak verdi.

Ali Kemal "şehit" miydi?

Arapça kökenli "şehid" veya "şehit" sözcüğü Türkçemize girip de en sık biçimde kullanılan kavramlardan biri olmalı. Türk Dil Kurumu'nun *Türkçe Sözlük*'üne göre "kutsal bir ülkü veya inanç uğruna savaşırken ölen kimse"ye şehit denirdi. Ali Püsküllüoğlu'nun *Türkçe Sözlük*'ü ise Türk Dil Kurumu'nun tarifine küçük bir ek yaparak "... özellikle yurt için savaşırken ölen kimse..." demiş. Mustafa Nihat Özön'ün *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*'ü "...din uğrunda (savaşta) ölen" yorumunu getiriyor ve "şehid-i Kerbelâ" örneğini veriyor.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın *İslam Ansiklopedisi* konuya dinsel ağırlıklı yaklaşarak "şehid" (veya "şahid"in) Allah'ın isimlerinden

biri olduğunu belirtiyor ve: "Allah yolunda ölen veya öldürülenlerle", "kâfirlere karşı savaşta ölenlerin" şehit sayılacağını vurguluyor.

Otomobiliyle evine dönerken anarşistlerin kurşunlarına hedef olup yaşamını yitiren, arabasına konulan bomba yüzünden havaya uçan, "faili meçhul kalan" veya meçhul kalması birilerince "uygun" görülen kimi değerli meslektaşlarımızın "şehit" sayılmasına az çok alışılmışken bir de Ali Kemal adının –nedense– bu listeye konulması tepkiyle karşılandı. Bir siyasal partinin genel başkan yardımcısı arkadaşlarıyla birlikte "cemiyetin" kapısına siyah çelenk bırakırken, TGC genel sekreteri "... 20-25 yıldır Ali Kemal'in ismi (zaten) listede! Şimdiye kadar neden kimsenin sesi çıkmamış? Aykırı fikir söylenmeyecekse neden demokrasiden söz ediyoruz?" diyerek tepkileri karşılamaya çalışmıştı.[7] Yılmaz Özdil köşesinde konuya değinirken "yeni nesil mandacı gazeteciler"den söz ederek bunların "Mustafa Kemal'e 'şimdilik' açık açık küfredemediklerine" dikkat çekiyordu.[8] *Hürriyet*'ten Murat Bardakçı'ya göre ise Ali Kemal "yargılanmadan öldürüldüğü için listede yer almalıydı!.." Basın Konseyi Başkanı Oktay Ekşi, olaya farklı yaklaşarak "yazıları nedeniyle Ali Kemal'i eleştirirken onu (bu yazılar nedeniyle) linç ettiren 'zatı' bin kez fazla lanetlediğini" belirtiyordu. Sonuçta, Ertuğrul Özkök'ün "... (İzmir'de düşmana ilk kurşunu sıkan) Hasan Tahsin (Osman Nevres) dışmda kalan meslektaşları için 'şehit' değil de 'öldürülen gazeteciler' denmesinin daha uygun olacağı"[9] tezi öne çıktı. Nail Güreli ve Hakkı Devrim gibi imzalar da bu görüşe katılmış görünürken, Ertuğrul Özkök, "isteyen istediğini şehit olarak da görebilir, hain olarak da" dedikten sonra ilginç bir gözlemde bulunuyordu:

> "Unutmayalım, İkinci Dünya Savaşı'nda 'bizi Almanlar yönetsin' diyerek Nazileri destekleyen Celine (Dr. Louis-Ferdinand Céeline, Fransız yazar, 1894-1961) bugün hâlâ Fransız okullarının müfredat programında yer alıyor. 1968 Beatnik kuşağının sol şairlerini en çok etkileyen şair ise faşist olarak bilinen Ezra Pound (1885-1972) idi."

Bunca yıllık "vatan hainliği" (!) unutulup nedense "şehit" ilan edildiği açıkça görülen Ali Kemal'e "İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü" öğrencileri nasıl bakıyordu? Tür-

7. *Hürriyet*, 20 ekim 2005.

8. *Sabah*, 20 ekim 2005.

9. *Hürriyet*, 21 ekim 2005.

kiye Gazeteciler Cemiyeti'nin, yazar Alpay Kabacalı ile tarihçi Orhan Koloğlu tarafından "gözden geçirilen" şehit gazeteciler listesinin bir benzeri *Tarih ve Toplum Dergisi*'nin haziran 2001 sayısında yayımlanmıştı. Abdi İpekçi, Uğur Mumcu, Adem Yavuz, Ümit Kaftancıoğlu, Çetin Emeç, Turan Dursun, Ahmet Taner Kışlalı gibi anıları oldukça taze isimlerin de yer aldığı 55 kişilik listede Sabahattin Ali'ler, Hasan Tahsin'ler ve Ahmet Samim Bey'ler de vardı ve Ali Kemal –en başlarda– yer alıyordu. İletişim Fakültesi'nin *İletim* dergisindeki tam sayfa bildiride gazetecilik bölümü öğrencileri büyük puntolarla "Biz sizlerle varız" diyorlar ve şu tartışılması gerekli sözleri ekliyorlardı:

> "Sizi asla unutmadık, unutmayacağız. Bizler, genç gazeteciler olarak, sizin tuttuğunuz yolda gideceğimize; haksızlıkların, yolsuzlukların karşısında olacağımıza huzurunuzda söz veriyoruz. Rahat uyuyun. Güneş bir gün doğacak ülkemize."

Ankara'nın ihmali

1922 yılı Ankara'sının yetkilileri ilk olarak Ali Kemal'i başarılı bir biçimde yakalatıp İzmit'e getirmişler, ama onu Ankara'ya ulaştırmakta –ne yazık ki– aynı başarıyı gösterememişlerdir. Sakallı Nurettin Paşa gibi kindar ve üstelik sabıkalı birinin sözlerinin kanun sayıldığı bir yerde gerekli önlemleri almayı düşünememişlerdir. Böyle olduğu için de "olay" günümüzde bile güncelliğini koruyor. Birilerinin bu konuda artık bir şeyler yapması ve –nasıl olacaksa– daha fazla gecikmeden bu "hesabı" kapatıp tarihin sayfalarına gömmesi gerekmez mi? Refik Halit'ler, Rıza Tevfik'ler, Refii Cevat'lar ve benzerleri "günahları" Ali Kemal'inkinden hiç de hafif olmadığı halde onun kaçırıldığı günlerde ve sıranın kendilerine geldiği korkusuyla sıvışmışlar; Suriye'lerde, Lübnan'larda filan "kral-larla" bile ahbaplık ederek günlerini geçirmişler, affedilip yurda döndüklerinde de "itibarlı" insanlar olarak toplum içindeki yerlerini almışlardır. İçlerinde "Soyadımı tersten oku!.." diyerek devrim yasalarıyla alay eder görünenler bile olmuş ama sanırım hiçbiri toplumdan özür dilemek ve cumhuriyete bağlılığını belirtmek erdemini göstermemiştir. Daha da önemlisi, günümüz kuşakları onları yalnızca öykü yazarı, gazeteci ve "filozof" (!) olarak bilir de, geçmiş "marifetlerini" anımsayan kalmadı gibidir. Belki doğru ve kaçınılmaz olan da budur ama "Mütareke basını", "Kuvayı Milliye karşıtlığı" denince neden hâlâ ve yalnızca Ali Kemal gelir akıllara?

Bir günah keçisi

Anglosaksonların ilginç bir deyimi vardır: "*Scapegoat*" derler, kimileri için. Merhum dostum Profesör Fahir İz'in Oxford University Press tarafından 1952'de yayımlanan İngilizce-Türkçe sözlüğünde "*scapegoat*", "... herkesin kabahatinin kendisine yükletildiği adam... başkasının günahının da yükletildiği kimse..." diye aktarılmış Türkçemize ve "*goat*" İngilizcede "keçi" anlamına geldiğinden de dilimize "günah keçisi" diye girip benimsenmiş. Sanırım fena da olmamış böyle bir deyim kazanması Türkçemizin.

Evet, Ali Kemal ülkesini satmasa da, yanlış değerlendirmeleri yüzünden boşluğa düşmüş ve o günün koşulları içinde belki ihanet bile sayılabilecek yanlış tavırların, yorumların ve değerlendirmelerin suçlusu durumuna düşmüştür. Onun gibi aydın ve deneyimli birinin, derinden hayranı olduğu Batı kültürünün yanı sıra "Avrupa emperyalizmi" ile Atina gibi maşalarının Osmanlı coğrafyası üzerindeki tarihsel emellerini daha iyi bilmesi ve Kurtuluş Savaşı'nda kalemini buna uygun biçimde kullanması gerekmez miydi? Bu ele avuca sığmaz Anadolu çocuğunu "hain" kategorisine sokmak, biraz zorlamayla belki mümkün olabilirdi ama "Şehitlik"le ne ilgisi vardı? Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin her öldürülen gazeteciyi şehitler "listesine" (!) almasını baştan beri yadırgamışımdır. Bunca acı ve özveriyle kazanılan cumhuriyetimizi tehdit eden iç ve dış tehlikeler karşısında halkımızı uyarma görevlerini korkusuzca yaparken yaşamlarını kaybeden her meslekten aydınlarımızı ve gazeteci kardeşlerimizi kalplerimizde yaşatmamız gerekli ve yeterlidir. Ali Kemal'in kalemini Kurtuluş Savaşı'mız sırasında sağlam bir öngörüyle kullanmadığını kimse anlatmamış mı bu "gazeteci adayı" üniversiteli gençlere? Yoksa bu nedenle mi medyamızda bugün "Mütareke basını"m gölgede bırakan kalemlerden geçilmiyor?

Hainlik veya şehitlik. Her ikisi de üzerine pek oturmadığına göre Ali Kemal'i anlatmak için geriye ne kalıyor: Günah keçiliği!.. Yazar, sosyolog ve düşünür Cemil Meriç'in (1917-1987) bir kitabında ondan söz ederken "teke idi" dediğini anımsıyorum. Keçilerin inatçı olduğunu biliyoruz. Teke Türkçe'de "erkek keçi" anlamına geldiğine göre İngilizlerin "günah keçisi" ile bizim "teke"miz arasında bir anlam benzerliği olabilir mi?

Sürgüne gidip, dönüp, zamanla kendilerini unutturanların, kaçıp kurtulanların suçlarını da yüklendiğinden, evet, bir "günah keçisi" olmuştur Ali Kemal. Ya da bir "paratoner". Yıllardır şim-

şekleri üzerine hep o çektiğinden komşu evler ne yanmıştır, ne de yıkılmış. İçindekilere de bir şey olmamıştır. Çevredeki ağaçlar da öylece kalmıştır.

"Kuvayı Milliye'ye katılmayanlar da haklıydı .."

Dünün, umutsuz gibi görünen koşulları nedeniyle belki bir ölçüde mazur görülmesi gereken kalemlerinin aksine, cumhuriyeti bütün kurumları ve kazanımlarıyla birlikte boy hedefi yapan "bugünün kalemleri" hakkında tarih acaba ne diyecek?

Ulus ve ülke olarak her şeyimizi borçlu olduğumuz Atatürk'ü Kurtuluş Savaşı'nın kritik aşamalarında en yakın arkadaşları bile, çoğu kez yalnız bırakmıştı. Önüne ne tuzaklar kurulmuş, ne taşlar döşenmişti... Peki, ne diyordu "payitaht"taki yöneticiler ve İstanbul başta olmak üzere ülkenin her yanındaki "Mütareke basını" hakkında Atatürk?

Bu sorunun, O'nun yüce ve bağışlayıcı kişiliğini de yansıtan cevabını, daima yakınında bulunmuş ve güvenini kazanmış bir ünlü gazeteci ve yazardan alalım:

> "...Mustafa Kemal realist bir liderdi. Lekelemelerin siyasetçi kadrolarını daraltacağını ve kendisini bir avuç 'partizan takımı'nın elinde bırakacağını düşünürdü. Açıkça bir suç işlemiş olanlar dışında yalnız kişisel değerlere itibar ederdi. Sicil yoklamalarına (ise) önem vermezdi.
>
> Bir gün bana şöyle demişti:
>
> – Kuvayı Milliye'ye inanmayanlar da inananlar kadar haklı idiler."[10]

10. Falih Rıfkı Atay, *Mustafa Kemal'in Hatıra Defteri*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2008, s. 125-126.

İkinci bölüm

Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu basını

"Mustafa Kemal, devrinin 'Kabakçı Mustafa'sıdır..."
Ömer Feyzi Efendi,
İrşad gazetesi, Balıkesir, 4 eylül 1920

* * *

Zafer Yunanistan'ın olacaktır... Fransızların Çukurova'yı işgali Türkleri memnun etmelidir... Yunan zulmünden kurtulmak için silah başına! Tutuculuk bir milletin mezarıdır... "Nâdi Bey Yunanistan yıkıldı." Faik Ahmet Bey (Barutçu): "Düşman bitti ve diz çöktü." "Hayat için güneş ne ise Türklük için de İzmir odur." "Ordu İzmir'de. Yazıyor... yazıyor..." "Kuvayi Milliye": Altın Ordu! Ey İstanbul, silkin... At üstünden alçaklık tozlarını...

* * *

Ulusal Kurtuluş Savaşı'mıza, ilk günden başlayarak karşı çıktıkları için "Mütareke basını" ve "işbirlikçi basın" diye bilinen gazetelerden söz edilince ilk aklımıza gelenler –hepsi de İstanbul'da yayımlanan– Ali Kemal'in *Peyam-ı Sabah*'ı, Refii Cevat'ın (Ulunay) *Alemdar*'ı ile Refik Halit'in (Karay) *Aydede*'sidir. Dönemin posta telgraf müdürlüğünü de üstlenen ünlü öykücümüz Refik Halit *Alemdar* ve *Sabah*'ta da esip gürlemiştir.

Belli sayıda Anadolu gazetesi de bunların, Mustafa Kemal ve Kuvayı Milliye karşıtı yıkıcı ve kışkırtıcı çabalarına katılmıştır. Üstelik, yerel oldukları için okuyucuya kolayca ulaşmışlar, bölgelerindeki işgal güçlerinin her türlü desteğinden yararlanmışlar ve çok etkili olmuşlardır. Kimileri, Çukurova'da olduğu gibi, işgalci Fransa'nın uçaklarıyla en ücra dağ köylerine kadar havadan atılmışlardır. Düşman hizmetindeki gazete "patronlarının" para pul sorunu da olmamıştır hiçbir zaman.

"Mustafa Kemal, devrinin 'Kabakçı Mustafa'sıdır"

Bu gazetelerden biri, Mustafa Kemal'in 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkışından hemen sonra Trabzon'da yayımlanan *Selamet*'tir. Gazetenin yazı işleri müdürlüğünü ve başyazarlığını yapan Ömer Feyzi Efendi, Mustafa Kemal'i adım adım izlemiş, Erzurum ve Sivas Kongreleri'ni engellemek ve baltalamak için elinden geleni yapmış, Kuvayı Milliye tarafından yakalanacağını anlayınca da kurtuluşu gazetesini kapatıp İstanbul'a kaçmakta bulmuştur.[11]

Ama İstanbul'da da uzun süre kalmayan Ömer Feyzi Efendi o sıralarda Yunan işgali altına girmiş bulunan Balıkesir'e geçecek; burada "Gâvurcu İrşad" olarak kısa sürede büyük ün kazanan *İrşad* gazetesini çıkarmaya başlayacaktır. Arapça "rüşd" kökünden gelen "irşad" sözcüğü "doğru yolu gösterme/uyarma" anlamındadır, ama "imtiyaz sahipliği"ni Kadızâde Hulûsi Efendi yüklenirken, yayın müdürlüğü ve başyazarlıkla yetindiği görülen Ömer Feyzi, 4 eylül 1920 tarih ve 8 sayılı *İrşad*'ın "Mustafa Kemal sahtekâr mı, mecnun mu?" "serlevhalı" başyazıda bakın neler yazabiliyordu:

> "Olup biteni kaydedecek olan tarihimizin son sayfaları, hiç kuşkusuz, Anadolu'da bir fitne ocağı tutuşturan bu sergerdeye (elebaşı) ayrılacak; bu adamın yaptıklarından uzun uzun söz edecektir. Mustafa Kemal, devrinin Kabakçı Mustafa'sıdır..."

Kentteki Yunan fevkalade komiseri "Mösyö Seferyadis Cenapları"nın (bayram nedeniyle) bazı okullara kurbanlık koyunlar armağan etmesinin çocukları pek etkilediğini belirten Ömer Feyzi, aynı yazısında, işgalci Yunan kuvvetlerini memnun etmek ve onları Anadolu halkına dost gösterip sevdirmek için elinden geleni yapmaktaydı:

> "... Uşak kasabası çoktan beri asilerin (Kuvvacılar) cürüm ve cinayet ocağı olmuştu. Halk, bir yerlerden gelecek (Yunan ordusunun) imdat kuvvetlerini özlemle bekliyordu!.."

11. Yazarın notu: *İrşad* başyazarı Ömer Feyzi Efendi, "Yüzellilikler" diye bilinen listeye alınan 13 gazeteciden biriydi. Aralarında; "Mevlanzade Rıfat (*Serbesti*), Sait Molla (*İstanbul*), Hafız İsmail (*Müsavat*), Bandırmalı Ali Sami (*Adalet*), Mir Mustafa Uskan (*Hakikat*), Refik Halit (*Aydede*), Refii Cevat (*Alemdar*) Ferit (*Köylü*), Fanizade Ali İlmi (*Ferda*) ve Hasan Sadık'ın da (*Doğruyol*) bulunduğu gazeteciler Atatürk'ün sağlığında affedilince hemen hepsi yurda dönmüş ve bir bölümü gazetecilik faaliyetlerini sürdürmüştür.

İşgal kuvvetlerinin Anadolu kentlerinde "imdat kuvvetleri" olarak beklendiklerini yazmaktan çekinmeyen bu gerçekten satılmış Ömer Feyzi Efendi, Yunan propagandasında Yunanlıları bile gölgede bırakıyordu:

"... Yunan orduları Eskişehir'e doğru ilerlerken Ankara'dakiler birbirleriyle boğaz boğaza geliyorlar. Birbirlerini ihanet ve alçaklıkla suçlamaya kadar varıyorlar. Mustafa Kemal'e karşı da bir kaynaşma var..."

Yunan işgal kumandanlığı, Balıkesir "Vilayet Matbaası"nı *İrşad*'cıların emrine vermişti. Kâğıt ve mürekkep gibi bütün gereksinmelerini de sağladığından *İrşad* haftanın üç günü yayımlanabiliyordu. Gazeteden beklenen ise, umutlarını Ankara'ya bağlamış olanları manen yıkarak onları işgalcilere direnmekten vazgeçirmekti. Gazete de bu beklentileri fazlasıyla yerine getirmek için haberlerle oynamaktan ve yalan haber üretmekten çekinmiyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden "Ankara Locası" diye söz ediyor, üç aydan beri "tahsisat" alamadıkları için mebusların birbirleriyle didiştiklerini öne sürüyor ve Mustafa Kemal'in silah altına çağırdığı Anadolu halkının bu davete uymadığını iddia ediyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın önünü kesmek için Trabzon'da *Selamet*'i çıkarırken yaptıklarını da ballandıra ballandıra anlatıyordu:

"... Erzurum kongresinin bugünkü felaketlere yol açan kararlarına karşı fırtınalar koparmış, toplantılar düzenlemiş ve Mustafa Kemal ve Kâzım Karabekir'in eylemlerini eritmek için bütün kuvvetimle çalışmıştım!?"

Daha da ileri gidiyordu "gazeteci" (!) Ömer Feyzi Efendi:

"... Asi birlikleri Yunan ordusunu rahatsız etmeye çalıştıkça onlar yürüyüşlerinde daha da başarılı oluyorlar. Yunanlılar tarafından Afyonkarahisar hattının kesinlikle geçileceği tahmin edilmektedir. Yunan genelkurmayı için bu (ileri) hareket bir askeri tenezzüh (gezinti) olacak ve Kemal sonuçta taarruz edemeyecek bir hale getirilecektir!.."

"Kraldan çok kralcı" ve Yunanlıdan çok Yunancı olduğu görülen bu pespaye "varakpare"nin zehir kusan yayınları Büyük Taarruz'la Balıkesir'in kurtarılışına kadar sürmüştür.

"Zafer Yunanistan'ın olacaktır"

Yayımladıkları *Selamet* ve *İrşad* gazeteleriyle Kurtuluş Savaşı'mızı baltalamaya çalışan ve açıkça işgalci Yunan kuvvetlerinin hizmetine giren Ömer Feyzi ve Kadızâde Hulûsi Efendi gibi örneklere "Bahariyeli Miralay" (albay) Ali Sami Bey'i de eklemeliyiz. İkinci Abdülhamid döneminde "Saray fotoğrafçılığı" yapan ve 31 Mart olaylarına karıştığı için Mısır'a kaçan Ali Sami Bey "Mütareke"de İstanbul'a dönmüştür. Bandırma'yla herhangi bir ilişkisi bulunmadığı halde Yunan işgalinden sonra İstanbul'dan buraya gelir. Yunan makamlarıyla anlaşıp onların desteğini sağlayınca da "Matbaacı Kemal" diye bilinen birinin baskı makinesi ve "hurufat" (harf) sandıklarıyla gazetesi *Adalet*'i çıkarmaya başlar. Ali Sami Bey, sonradan edinme "gazeteciliğinin" yanı sıra tam bir "haraç" uzmanıdır da. Rum "korumaları"yla birlikte çevre köyleri dolaşarak köylüleri zorla ve peşin para karşılığında gazetesine "abone" yazar. Bununla da yetinmez. Köy muhtarları gazete çıktıkça Bandırma'ya gelerek belli sayıda *Adalet* satın almaya ve köylülere parasız dağıtmaya zorlanır. Kasaba Yunan işgaline uğrayınca dağa çıkan efeler onu "susturmak" içine epey gayret gösterirler, ama Yunan işgal kuvvetlerinin koruması altındaki "albay"a bir şey yapamazlar. Ali Sami Bey de zehrini kusmayı ve Mustafa Kemal Paşa'yı en ağır küfürlerle kendisine hedef yapmayı sürdürür.

Ona göre "Kemalistler yenilecek ve zafer Yunanistan'ın olacaktır..." Bunları açıkça yazmaktan çekinmeyen Ali Sami Bey daha sonra Yunanlılar tarafından "Savaştepe"de görevlendirilecek ve Büyük Taarruz başlayınca da eşini alıp önce İzmir'e, oradan da Selanik'e kaçacaktır. Orada öldüğü sanılmaktadır.[12]

"Fransızların işgali Türkleri mutlu etmelidir"

İzmir'in işgalinden sonra Yunan Kumandanlığı'nın "resmi" bildirilerini yayımlamak için birbirleriyle adeta yarışan *İslahat*, *Ahenk* ve *Müsavat* gazetelerini de unutmayalım.

Bu arada, Mondros ateşkesinin imzalanmasından sonra Ali İlmi Bey'in Adana'da yayımladığı bir *Ferda* (yarın) gazetesi vardı. *Ferda*, Fransız kuvvetlerinin Adana'ya girmiş olmasını alkışlıyor ve böyle bir yabancı kuvvetin Çukurova'da bulunmasının "Türk-

12. Ömer Sami Coşar, *Milli Mücadele Basını*, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1964.

leri mutlu etmesi gerektiğini" ileri sürüyordu.

Adana'daki *Yeni Adana* gibi "millici" gazetelere karşılık *Ferda*, "Anadolu'yu düşman işgaline açan" Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın resmi sözcüsü gibiydi:

"...Eşkiyalıkla iş sökmez! Yeryüzünde yalnız Fransızlar Türklerin dostudur. Onları darıltmamak gerekir. Düşünerek yürüyelim. Kararımızı vermekte acele edelim. Çünkü Bolşeviklik kapımızdadır ve evlerimizi ateşe vermek üzeredir..."

Kuvayı Milliye ve Mustafa Kemal'i kötüleyen bütün sapkınlıklara sayfalarını cömertçe açan *Ferda*, Hafız Mahmud Efendi'nin 16 nisan 1920 günü Memiş Paşa Camisi'nde verdiği "vaazı" da yayımlıyordu:

"... Kuvayı Milliye sözcüğü yalandır, maskedir! Sakın buna inanmayın. Bu heriflere inanmak cinnettir. Hepsi yağmacı ayak takımıdır. Mustafa Kemal dedikleri de padişahın kovduğu ve idama mahkûm ettiği biridir..."

"Din adamı" görüntüsü altında Hafız Mahmud Efendi hızını gene de alamıyordu. *Ferda* 20 mayısta onun aşağıdaki "beyannamesi"ni yayımladı:

"... Ey ahali!.. Büyük devletlerden biri olmayan Yunan'ı bile İzmir'den atamayan isyancıların, 'Düveli Muazzama'dan Fransa'yı haydutlukla Çukurova'dan uzaklaştırabileceğine inanmak cinnettir... Padişahımız ve halifemiz emrindeki kuvvetler, kendilerine 'Kuvayı Milliye' süsü veren isyancıları her tarafta dağıtıp yok ediyorlar. Düşünülemez ama, buralara kadar gelseler bile 'merkezi hükümet' onları kovmakta gecikmeyecektir..."

Ne var ki, Adana halkı kenti terk etmeye, silahlanıp dağa çıkmaya ve "kuvvacılarla" birleşmeye başlamıştır. Fransa'nın "finanse ettiği" *Ferda* bunları suçlamakta ve "... halkın Fransız işgal yönetiminden memnun kalması gerektiğini..." ileri sürmektedir.

Gazete, bir başka gün de Arifzade Şehab Azmi isimli kişinin şu sözlerine yer verir:

"... Kuvayı Milliye adı altında rüşvetçiler meydanına atılmış olan soyguncuları adam sananlara diyorum ki 'milliyetçilik', çetecilik, soy-

gunculuk ve yağmacılık demektir. Onların emeli ve amacı milleti soymak, aç bırakmak ve öldürmektir..."

Fransız parasıyla yayımlanan bir başka yerel gazete ise *Adana Postası* idi. Gazete, Mustafa Kemal'i aşağılamak için her yola başvuruyor, söylenmedik söz bırakmıyor ve O'nun ülkeye "... Bolşevikliği getireceğini..." ileri sürüyordu. O arada padişahlık ve halifelik elden gidecek ve her tarafta piçhaneler (?) kurulacaktı gazeteye bakılırsa.

Koşullar ne kadar zor olursa olsun "meydan" boş değildi ve ülkeyi bu tür "kâğıt parçaları"na bırakmayacak olanlar da vardı. *Yeni Adana* gazetesi *Adana Postası*'nı cevaplarken şöyle diyordu:

"...Anadolu'nun mert insanları, iffet ve vicdanlarının yüceliğine, dünyadaki bütün milletlerden daha bağlı ve daha sadıktır. Ama ne yazık ki, padişah hazretleri oluşturduğu ordularla, milletini ve vatanını boğazlayan düşmanlara öncülük etmektedir. Anadolu'muz bu günlerde onların tutuşturduğu ateşleri söndürmekle uğraşıyor..."

"Yunan zulmünden kurtulmak için haydi, silah başına!"

Yukardaki birkaç örnekten de anlaşılacağı üzere "Mütareke basını" yalnızca bazı İstanbul gazetelerinden oluşmuyor ve ne acıdır ki Anadolu'nun çoğu yerinde "Payitaht"taki benzerlerine rastlanıyordu. Kurtuluş Savaşı sırasında patlak veren ve Mustafa Kemal'le arkadaşlarının işini daha da güçleştiren iç isyan ve kaynaşmalarda bu gazetelerin de belli bir yeri ve etkisi olduğu yadsınabilir mi? Durum buydu ama "imkânsızı mümkün kılan" ve en olumsuz koşullarda bile seslerini duyurmayı başaran yurtsever kalemler ve gazeteciler de vardı Anadolu'da.

Örneğin, İzmir Kordon'da Yunanlı işgalcilere "ilk kurşun"u atıp "Efzun Alayı"nın bayraktarıyla yanındakileri "indirdikten" sonra delik deşik edilerek öldürülen *Hukuku Beşer* gazetesinin Hasan Tahsin takma adlı başyazarı Osman Nevres Bey'in, Milli Mücadele tarihimizdeki anıtlaşmış yeri unutulabilir mi? Gene İzmir'de, işgale karşı çıkan *Anadolu* ve *Duygu* gazetelerinin 29'undaki başyazarı Haydar Rüştü Antalya'ya kaçmayı başararak *Anadolu*'nun yayınını burada sürdürmedi mi?

İzmir'e Doğru gazetesine ne demeli? Balıkesir cephesinde "Kuvayı Milliye müfreze kumandanı", cumhuriyetin ilk yıllarında adalet ve maarif vekili, 35 yaşındaki beklenmedik ölümüyle Mus-

tafa Kemal'i derin üzüntülere boğan eğitimci ve hukukçu Mustafa Necati Bey (1894-1929) bu gazetenin başyazarı olarak, "... Yunan zulmü ve vahşeti altında titreyen ve ölen kardeşlerimizi kurtarmak için haydi, silah başına!.." diye haykırmıyor muydu?

1934'te, Moskova'da büyükelçi iken ölen yakın arkadaşı Hüseyin Vasıf (Çınar) Bey aynı gazetede: "... Türk, yaşamını, geleceğini ve son yurdunu kurtarmak için silahını kullanmakta özgürdür!.." demiyor muydu?

Neler yetişmiş bu *İzmir'e Doğru* gazetesinin coşkulu kucağında? Henüz 30'unu bulmamış bir hukukçu, sonraki yılların ünlü yazarı, edebiyat tarihçisi ve öğretmeni İsmail Habib Bey de (Sevük, 1892-1954) oradaydı ve bir yazısında, "İki buçuk yüzyıldan beri, Macaristan'dan kaçan (Türkler) Rumeli'ye... Rumeli'den kaçanlar da Anadolu'ya doluştular. Şimdi, ey Anadolu!.. bakalım sen nereye gideceksin?.." sözleriyle güç durumdaki insanımızı silkeliyordu. Balıkesir düşünce *İzmir'e Doğru* da kapanacak ve İsmail Habib Bey Kastamonu'da yayımlanan *Açıksöz* gazetesinin başyazarlığını üstelenecektir. Tek yaprak olarak çıkabilen *Açıksöz*'ün 15 temmuz 1919 tarihli ve "İsmail Habib" imzalı başyazısı şöyle başlar:

> "Zavallı İstanbul!.. Seni bu hallere düşmüş mü görecektik? Ülkenin böyle bir zamanında senin evlatların çıkarları ve bakanlık sandalyeleri uğruna vicdanlarını feda mı edeceklerdi? Anadolu'nun gözünde İstanbul görevini kötüye kullanmış ve Türk milletinin haklarını çiğnemiş bir günahkârdır. Anadolu'nun köyleri, kasabaları ve illeri İstanbul'u doğru yola, ulusal birlik ve uyanış yoluna davet etmelidir!.. Sen de uyan artık ey Anadolu halkı uyan! Uyku devri çoktan geçti!"

"Milli Mücadele'de Anadolu Basını"ndan söz ederken unutulmaması gereken gazetelerden biri de Ahmet Remzi Bey'in (Yüreğir) *Yeni Adana* gazetesidir. Çukurova'nın *Ferda* ve *Adana Postası* gazeteleri işgalci Fransız kuvvetlerinin emrine girerken, *Yeni Adana*, Torosların Pozantı İstasyonu'nda yayın hayatına atılan ve örnek çabalarının yanı sıra, şair ve yedek subay bir yazarını, Yahya Nüzhet Bey'i bağımsızlık savaşının sonlarına doğru cephede şehit veriyordu. İnanılmaz koşullarda ve bir vagon içinde hazırlanıp basılan *Yeni Adana*'da, işte o şehit düşecek Yahya Nüzhet Bey şöyle sesleniyordu Adanalılara:

> Vatan için ölmeyen yaşamaz bir an
> Bu yurttan daha mı değerlidir can

Biz Türk değil miyiz; bozuldu mu kan?
Bu vatan kurtulmaz, kurban istiyor
Bayraklar solmuş hep, al kan istiyor...

Bir başka gün de, Malta sürgünündeki Ziya Gökalp süslüyordu *Yeni Adana*'nın sayfalarını:

Namussuzca basarak silahsız bir vatanı
Kadın, çocuk, ihtiyar... akıttığı Türk kanı
Bir seldir ki silecek yeryüzünden Yunan'ı
And içtik, ebediyen silahlı kalacağız
Milletin her hakkını düşmandan alacağız

Dönemin ve sonraki yılların ünlü bir imzası, gazeteci Ferit Celal (Güven) Bey de (1894-1975) yazı işleri müdürlüğünü üstlendiği *Yeni Adana*'da şu hükmü veriyordu padişahlık ve halifelik hakkında:

"... Padişahlık, altın taht üstünde taç giyip oturmakla olmaz. Padişahlık, en vahşi bir biçimde çiğnenen vatanın kurtuluşu için uğraşarak, savaş meydanına atılan milletinin başında bulunarak, onun bütün sefalet ve acılarını (içinde) duyarak yapılır..."

Erden fazla "muvazzaf" ve yedek subayın şehit düştüğü Sakarya Savaşı kazanılmış ve meclis Mustafa Kemal Paşa'ya "Gazi" unvanı ile "Mareşal" rütbesini vermiştir. *Yeni Adana* coşkuludur ulusal kaderin "döndüğü" günlerde:

"Gazi Paşa!.. Ölüm kasırgalarından kurtardığın bu millet sana verilen 'Gazi' unvanını nesilden nesile ve tarihten tarihe aziz ve kutsal bir emanet olarak nakledecektir. Bu milletin mutluluğu için gece gündüz başını taşlara koyarak bir nefer gibi çalışan senin gibi yavuzlara her şey layıktır. Bugün herkes, senin bu unvanını alkışlıyor. Sen bu milleti ne kadar seviyorsan, bu millet de seni, tek bir yürek gibi aynı aşk ve duygularla seviyor... Millet seni yüceltmekle kendisini yüceltmiş oldu..."

Kurtuluş Savaşı'm yaşamamış, öğrenmeye de çalışmamış, dolayısıyla benliğinde duymamış, duymak da istememiş bugünün nankör sözde aydın takımına, gazeteci ve yazarlarına, siyaset esnafına *Yeni Adana* gazetesinin yukardaki satırları acaba ne ifade

İzmir'de "Hukuk-u Beşer" gazetesinin başyazarı Osman Nevres (Hasan Tahsin) Bey. "İlk Kurşun Anıtı'yla" ölümsüzleşen gazeteci (solda). Kurtuluş Savaşı. Ankara günleri. Kalpaklı Mustafa Kemal, kalpaklı Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey'le. Cumhuriyet'i içine sindiremediği bilinen Rauf (Orbay) Bey ise fesini atamamış.

Genç yaşta ölümüyle Atatürk'ü üzüntüye boğan Mustafa Necati Bey (altta sağda) *İzmir'e Doğru*'da (Balıkesir) haykırıyordu: "... Haydi. Yurdunu seven herkes silah başına!.." Ebediyatçı, öğretmen ve yazar İsmail Habib (Sevük) bey: "... Zavallı İstanbul! Sen, bu hallere mi düşecektin?.." (*Açıksöz* gazetesi, Kastamonu)

İstanbul basınının kuvvacı kalemlerinden Necmettin Sadık (Sadak) Bey Dışişleri Bakanlığı sırasında. (üstte solda) "Anadolu'da Milli Mücadele Basını"nı araştıran gazeteci: Ömer Sami Coşar.(üstte sağda) Karadeniz'in yılmaz kalemi ve sonraki yıllarda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Atatürkçü sesi. Hukukçu Faik Ahmet (Barutçu) Bey: "... Düşman diz çökmüştür..." (*İstikbal* gazetesi, Trabzon)

Yunus Nâdi (Abalıoğlu) Bey (oturan) Ankara'daki "Yeni Gün" idarehanesinde arkadaşlarıyla: "... Yunanistan yıkılmalıdır ve yıkılacaktır..."

eder? Belki şu kadarını söyleyebiliriz: Doksan yıl önce Mustafa Kemal'e "Gazi" unvanım ve "Müşir" rütbesini verenlerle bu hareketi alkışlayanlar kendilerini yüceltmişlerdi. Bugünün değer bilmez takımları yüce "Gazimizi" önemsemez görünmekle, yaptıklarını görmezden gelmekle, kendilerini, tarihin çöplüğünde yok olup gitmeye mahkûm etmiyorlar mı? Bırakın bir doksan yıl sonrasını, üç beş yıl sonra bile kaç kişi anımsayacak onları? Anımsayanlar olursa acaba nasıl anımsanacaklar?

Çukurova basınıyla ilgili satırlarıma son verirken bir başka gazete ve gazeteciden daha söz etmek istiyorum. *Yeni Adana*'nın halkı uyarıcı yayınlarını önleyemeyen, satılık *Ferda*'yla da yetinmeyen Fransızlar *Ata Derviş* adında biriyle anlaşıp ona *Rehber* adlı yeni bir gazete çıkarttırırlar. Bir ara Kuvayı Milliye hatlarına kadar sokulduğu anlaşılan Ata Derviş isimli kişi "cephede gördüklerini" dizi halinde gazetesinde yayımlayarak halkı ulusal güçlerden soğutmaya çalıştı. Fransız uçakları da bu gazeteleri Çukurova'nın ulaşabildikleri hemen her yanma havadan attılar...

Hâkimiyet-i Milliye'nin manşeti: Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!

"Milli Mücadele'de Anadolu Basım" elbette isimlerini verdiğim gazetelerle sınırlı değil. Ülkenin en karanlık günlerinde çok güç

ve önemli bir görevi büyük özverilerle yerine getirmeye çalışan bu gazeteleri de tanıyalım:

İrade-i Milliye (Ulusal İrade) Mustafa Kemal Paşa'nın girişimiyle eylül 1919'da Sivas'ta yayımlanmaya başladı. Mustafa Kemal bu gazetede imzasız başyazılar kaleme aldı ve Ankara'ya doğru hareket ettiği 18 aralık tarihine kadar gazete onun gözetimi altında çıktı.

Hâkimiyet-i Milliye (Ulusal Egemenlik) ise Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da çıkardığı gazetedir. "İrade-i Milliye"de olduğu gibi bu gazetenin adını da Mustafa Kemal koymuştur. Onun "Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!.." emri ilk kez bu gazetenin 2 eylül 1922 tarihli ve 596. nüshasında manşetten verildi...

Tutuculuk bir milletin mezarıdır

Babalık: İlk kez 1910 yılında öğretmen Yusuf Mazhar Bey tarafından Konya'da yayımlanmaya başlanan *Babalık*, Mustafa Kemal Paşa'nın yakınlarından Samizade Süreyya ve Server (İskit) Bey (1894-1975) gibi önemli gazeteci ve aydınların da katılımıyla Milli Mücadele sırasında önemli hizmetlerde bulunmuştur. "Garp Cephesi' kumandanı İsmet Paşa, gazetenin başyazarına çektiği bir telgrafta şöyle diyordu: "*Babalık* gazetesini Garp Cephesi'nin vefalı bir arkadaşı sayıyoruz..." *Babalık*, Atatürk devrimlerinin savunucusu olarak yayınını cumhuriyet döneminde de uzun yıllar sürdürmüştür.

Öğüd: Selanikli Abdülgani Efendi tarafından önce Afyon'da, sonra İtalyan işgalindeki Konya'da ve son olarak da Ankara'da yayımlanan *Öğüd*, Milli Mücadele'nin en cesur destekçilerinden biriydi. Konya halkının gönlünü kazanmıştı. "Delibaş İsyanı" sırasında Konya'yı basan yobazlar, "Kuvvacı" Ali Kemalî Hoca'yı yerlerde sürükleyerek öldürdüler. Sarıklı Kemalî Hoca'nın suçu *Öğüd* gazetesi İtalyanlar tarafından kapatılınca bu olayı protesto etmesi ve "Bizi susturamazlar!..' diye bağırması idi.

Emel: Mehmet Sırrı Bey (Soğukpınar) tarafından 1920 yılı baharında Amasya'da yayın hayatına atılan *Emel*'in "logo"su "Bağımsız Türk Gazetesi" idi. Kentteki *Hadise* ve *Hakikat* gazetelerinin kısa ömürlü olmasına karşılık *Emel* yakın zamanlarda bile yayınını sürdürüyordu. Ankara'da daha Büyük Millet Meclisi açılmadan rengini belli eden gazete, "Tutuculuk bir milletin mezarıdır" diyordu. "Hurafelerle uğraşırsak Avrupa bizi mahveder... 'Allah kerim' diyerek kurtulamayız. İsterse düşmanım olsun, iyi bir

yanını görürsek ondan da alacağız. Babadan kalma alışkanlıkları terk etmenin günah olmadığını bileceğiz."

"Nadi Bey, Yunanistan yıkıldı!"

Yenigün:

Kurtuluş Savaşı'mızın kazanılmasında basın yoluyla Mustafa Kemal Paşa'ya en büyük desteği veren gazetelerden biri de Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey'in (1880-1945) *Yenigün*'üdür. 1918'de İstanbul'da kendi gazetesini çıkardığında 18 yıllık bir yazarlık ve başyazarlık geçmişi vardı Nadi Bey'in. İstanbul'un resmen de işgalinin ertesi günü yakalanmaktan kıl payı kurtularak Ankara'ya gitti ve gizlice kaçırdığı baskı gereçleriyle gazetesini 10 ağustos 1920'den başlayarak burada yayımlamaya başladı. *Yenigün*, 7 mayıs 1924'te Atatürk'ün verdiği isimle *Cumhuriyet*'e dönüştü ve yeniden İstanbul'da çıkmaya başladı. *Yenigün*'ün Birinci Dünya Savaşı sonrası ve Kurtuluş Savaşı'mızda yabancı düşmanlara karşı gösterdiği kahramanca direnişi günümüzde *Cumhuriyet* gazetesi, "içerdeki" devrim ve aydınlanma düşmanlarına karşı sürdürmektedir. Kurtuluş Savaşı'mızın en zor ve kimilerine göre en umutsuz dönemlerinde bile Yunus Nadi Bey, başyazılarını –Romalıların "Kartaca yıkılmalıdır" söylemini anımsatırcasına– "Yunanistan yıkılmalıdır ve yıkılacaktır" sözleriyle bitirmeyi alışkanlık haline getirmişti. "Nadi Bey, lafla mı yıkılacak Yunanistan?" diye "Arnavut kaldırımlı" kırık dökük Ankara sokaklarında kendisini görüp takılanlara aldırış etmez ve ertesi günkü başyazısını gene aynı sözlerle bitirirdi. 1922 yılının bir eylül akşamı Nadi Bey Karaoğlan semtindeki *Yenigün* "matbaa idarehanesi"nden çıkarken, kadınlı erkekli hiç alışık olmadığı bir kalabalıkla karşılaştı. Halk onu görünce büyük bir coşkuyla bağırmaya başlamıştı: "...Nadi Bey, Nadi Bey Yunanistan yıkıldı!.."[13]

Gülümsemekle yetindi Nadi Bey...

Erzurum'da, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından yayınlanıp Rus işgali üzerine kapanan ve Rusların çekilmesi üzerine tekrar yayın hayatına dönen *Albayrak;* "Karabekir Kâzım Paşa" gözetiminde çıkan *Varlık*... Edirne'de, Birinci Dünya Savaşı sonrasında gün yüzüne çıkan *Ahali* ve *Yeni Edirne*!.. Hepsi de, bırakın televizyon ve radyo gibi iletişim araçlarını, doğru dürüst bir yayın organından bile yoksun, olup bitenden habersiz ve çaresiz halk kitlelerine bir şeyler anlatma çabası içindeki bilinçli insanların bin

13. Ömer Sami Coşar, *Milli Mücadele Basını*, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1964.

bir güçlükle boğuşarak yaratmaya çalıştığı ürünler. Tabii aralarında düşmana hizmetten zevk alan "kardeşlerimiz" de (!) var. Yunan ordusuyla birlikte kaçıp Selanik'e sığman ve Yunan hükümetinin verdiği parayla *Hakikat* adında bir gazete çıkararak Batı Rumeli'nin Türk halkının gözünde Mustafa Kemal Paşa'yı küçük düşürmek için yalanlar uyduran Mustafa Neyir gibi...

Faik Ahmet Bey (Barutçu): "Düşman bitti ve diz çöktü"

İstanbul "Darüfünunu"nda hukuk öğrenimini tamamladıktan sonra "memleketi" Trabzon'a dönen Faik Ahmet (Barutçu) Bey'in (1894-1959) 10 aralık 1918'de ilk sayısı çıkan *İstikbal* gazetesinin öyküsü "Karadeniz fıkraları"nı andırıyor.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin, 1950'li yıllarda ve her kürsüye çıkışında fırtınalar yaratan benzersiz hatibi, daha 24'ünü doldurmamış genç hukukçu Faik Ahmet Bey'in *İstikbal*'i Pontusçu Rumların matbaasında basılıyor. İlk sayıyı ancak 300 adet basacak kadar kâğıdı güç bela Rum tüccardan almışlar. Matbaa çalışanları da Rum!..

Çünkü, Türk matbaacı yok. Türk kâğıt tüccarı o tarihte ne gezer.

Arkadaşları "Rumlarla olmaz bu iş! Bir matbaa kuralım..." diyorlar ama zekâ ve sevimlilik küpü genç Faik Ahmet'in vakti yok. Kıs kıs gülüyor. Biliyor ki, parayı görünce Pontusçu Rum da yumuşar, Pontusçu matbaacı da.

Tabii başka güçlükler de olmuyor değil. Örneğin, İzmir'in "Yunan orduları" tarafından işgal edildiğini öğrenen "mürettip" ve makinistler soluğu "zaferlerini" kutlamak için meyhanelerde alınca *İstikbal* bir gün basılamıyor ama Faik Ahmet Bey işi büyütmüyor. "Bırakın kutlasınlar zaferlerini (!)" demekle yetiniyor. "Günü geldiğinde biz de kendi zaferimizi kutlarız. Gerçek zaferi!.." Zaten, gerekli siparişleri vermiş bile. Yakında İstanbul'dan makineleri gelecek ve Sakız Meydanı'ndaki babasına ait handa kendi matbaasını kurup *İstikbal*'i burada çıkarmaya başlayacak...

Kükrüyordu Faik Ahmet Bey, "Kaçıyorlar" başlığı altındaki başyazısında: "Yunan ordusu Türk'ün öldürücü yumrukları altında ezilmiş kaçıyor. Evet, kaçıyor..."

Yakını ve gazetenin gencecik yazı işleri müdürü Kemal Ahmet Bey de manşetleri sıralıyordu:

"Dün, geç vakte kadar süren düşman karşı taarruzu hatlarımız önünde erimiştir..." (1 eylül.)

Gergin, sabırsız ama inançlı Trabzon halkı ülkenin kurtuluş ha-

berlerini bu gencecik yazı işleri müdüründen öğrenecek ama Kemal Ahmet yıllar sonra Balıkesir Hastanesi'nde veremden öldüğünde cebindeki bütün para "Tayyare Piyangosu"ndan çeyrek biletine çıkan "amorti" 35 lira olacaktı...

Hayat için güneş ne ise Türklük için de İzmir odur

Henüz il olmamış "Giresun kazası"nda limana demir atan bir Yunan gemisini "Pontus Rum Cumhuriyeti" bayraklarıyla karşılamaya koşan Rumları görünce deliye dönen 18'indeki kitapçı Çimşidzâde Nuri Ahmet ve Dizdarzâde Eşref beylerin çıkardığı *Işık* gazetesi ile öğretmen Niyazi Tayyib'in haftada bir gün yayımlayabildiği *Karadeniz* dergisi!..

Ne güzel özetliyordu *Işık*'ta yayımlanan başyazısmda Niyazi Tayyib öğretmen, "Kraliçe'nin Başbakanı" Lloyd George "Cenaplarının" İzmir'i Yunan'a peşkeş çekmekle Türklüğü nasıl ayağa kaldırdığını:

> "Hayat için güneş, karanlık için ışık, görmek için göz ne ise Türklük için de İzmir odur. Aynı değere aynı 'meziyete' sahiptir İzmir, Türklük için..."

16 aralık 1918'de ilk sayısı çıkan *Işık*, Milli Mücadele'nin sonuna kadar sürdürdü yayınını... Tabii, kâğıt ve mürekkep yokluğundan kimi zamanlar "susmak' zorunluluğunda kalsa da...

Bu arada, "Topal" Osman Ağa'nın kısa ömürlü haftalık dergisi *Gedikkaya* ile "dava vekili" Cemil Ragıp Bey'in *Yeni Giresun*'unu unutmamalı. Bir de, *Işık*'ın idaresini bir süre için üstlenen Hayrünnisa Cemil Hanım'ı. Hayrünnisa Hanım, Giresun Savcısı Cemil Bey'in eşiydi ve yaman bir kadındı.

Giresun'da bunlar yaşanırken komşu Ordu'da Hafız İsmail Hakkı Efendi *Güneş*'i; Haznedarzâde Mustafa Fehmi Efendi de *Ordu Bucak*'ı yaşatmaya çalışıyordu.

Samsun da boş durmuyordu. İsmail Cenani (Oran) Bey'in 1919 yılında küçük bir "pedal" ve birkaç kasa "hurufatla" yayımlamaya başladığı *Ahali*, cumhuriyet döneminde modern bir basımevine sahip olacaktı. Geçmişi "İkinci Meşrutiyet" dönemine kadar uzanan *Aksisada* ile 1920'de çıkmaya başlayan *Hilal* ise *Ahali*'yle birlikte Milli Mücadele'yi destekleyen öteki Samsun gazeteleriydi.

Cumhuriyet döneminin "efsane" Maarif Vekili Mustafa Necati Bey ve arkadaşlarının *İzmir'e Doğru* gazetesi ile hukukçu Haydar

Rüştü Bey'in *Anadolu*'su susturulunca Yunan işgal kuvvetlerinin İzmir'deki "Matbuat Müdürü" Mösyö Vafiadis rahat etmişti. Kentte hâlâ *İslahat*, *Köylü*, *Müsavat* ve *Şark* gibi Türkçe gazeteler yayınlarını sürdürüyordu, ama bunlar "araziye uymayı" seçmişti. Hele, daha sonraları "Yüzellilikler listesi"ne alınan *Köylü*'nün sahibi Refet Bey ile, *İslahat*'ın –İzmir'in kurtulduğu gün suçunu hayatıyla ödeyecek olan– sahibi Emin Süreyya Bey Yunan kumandanlığıyla tam bir işbirliği içindeydiler. İşte bu yüzden Haydar Rüştü Bey'in *Anadolu*'sunun bu kez *Antalya'da Anadolu* adıyla Antalya'da basılıp gizlice İzmir'e sokulması Mösyü Vafiadis'in canını çok sıkmıştı. Ne uslanmaz adamlardı bu Türk gazetecileri!..

Kentteki "sorgu hâkimi"nin oğlu olarak Gümüşhane'de dünyaya gelen Haydar Rüştü Bey hukukçuydu ama aklı yazıp çizmekteydi. Edebiyat öğretmenliği de vardı. Gazetesini, makineleri ve ustalarıyla birlikte Antalya'ya kaçırmada en büyük yardımcısı ise kundaktaki çocuğuyla yola çıkan eşi olmuştu. Çok sevmişti Antalyalılar Haydar Rüştü Bey ile eşini, ama İzmirli okuyuculardan gelen mektup ve şiirlerin arkası kesilmiyordu:

İzmir diyor ki
Ahu bakışlılar sizi çok özlüyor
Bir gün dönersiniz diye ufukları gözlüyor!
Ey Yavuz'un, Fatih'in çocukları
Şarkın temiz yürekli cesur yavrucukları
Yollarda kaldı gözlerimiz... Haydi, gün bugün!..

"Türk ordusu İzmir'de!.. İlave!.. İlave!.."

Ve bir öğleden sonrası Tophane semtinin sokaklarına dökülen "müvezziler" *Antalya'da Anadolu*'nun müjdeli ikinci baskısını satıyordu:

"Türk ordusu İzmir'de!.. Düşman kaçıyor!.. İlave!.. İlave!.." Haydar Rüştü Bey'in amacı "bir gün İzmir'e dönmekti..." Bunu da herkes biliyordu Antalya'da. Çünkü, kimseden saklamamıştı. Çok geçmeden gazetenin ön sayfasında son başyazısı yayımlandı:

"Elveda ey kardeşler!.. Elveda sevgili Antalyalılar!..

... Bir süreden beri Antalya'da yayımlanan gazetemiz buradaki hizmetine artık son veriyor. Sevgili İzmir'in mübarek ordumuz tarafından geri alınması üzerine biz de eski yerimize dönüyoruz. Bunları yazarken gözyaşlarımı tutamıyorum. Gazetemi kendi fikir ve vicdanla-

rınızm sesi olarak kabullendiniz. Hepinizden büyük yakınlık gördük. Bizden esirgemediğiniz içtenliğe ve güvene nasıl karşılık vereceğimi bilmiyorum. Kentinizde birkaç gün önce yayın hayatına giren Antalya refikimizi kutluyor ve vatanperverane neşriyatı ile bizim yerimizi tutmasını diliyorum. Yüzlerimizi süreceğimiz güzel İzmir'e selamlarınızı götürüyorum..."

Antalyalılar bu satırları okurken Haydar Rüştü Bey, eşi, çocuğu ve ustalarıyla bir İtalyan şilebinin güvertesinde idi. Söktükleri makineleri geminin ambarına özenle yerleştirmişlerdi. İçleri rahattı, İzmir'e döndükleri için de mutluydular ama bunca benimsedikleri Antalya'dan ayrılmak kolay değildi. Gemi rıhtımdan demir alırken karşılıklı eller ve mendiller sallanıyordu.

Milli mücadele ve basın tarihimizin güzel ve anlamlı bir öyküsü yeni sayfalara yelken açmıştı.

Bir başka Anadolu gazetesi, sanatçı doğmuş bir "Macarzâde Hakkı"nın tahta üzerine doğrudan klişesini çizdiği ilginç karikatürlerle süslenen *Satveti Milliye*. Elazığ'da yayınlamış bir gazete ve Mustafa Kemal Paşa'ya gönül vermiş gençlerdi yayınlayanlar. "İmtiyaz Sahibi" Mehmet Hulûsi (Yetişkin) Bey. Hakkı Usta'nın çizdiği Yunan Kralı Konstantin'le gazeteci Ali Kemal Bey'i konuşurken gösteren karikatürü gören gazeteci Aka Gündüz (1885-1958) şaşkınlığını gizleyemeyerek "Allah, Allah... Elaziz'de 'Çinkograf'ı nereden bulmuşlar?!" diyordu, Ankara'da. Nereden bilsindi "Macarzâde Hakkı'daki yaratıcılığı? "Macarzâde" (!) dendiğine göre bizim Macar kökenli "Basmacı İbrahim"in, yani ülkemizde ilk basımevini kuran İbrahim Müteferrika'nın (1675-1745) soyundan gelmiş "olmaya"!?

Satveti Milliye, "millici" olduğu kadar devrimciydi de. Daha kesin zafer kazanılmamıştı ama bakın neler yansıyordu sütunlarından ve Mustafa Kemal Paşa'yı nasıl da anlamışlardı:

"Mütegallibe ve zorbalar beklediğimiz adımları baltalamadan durabilirler mi? (Ama) artık savsaklamayla geçirecek bir dakika bile vaktimiz kalmamıştır. 'Büyük Anadolu Devrimi'nin hızla tamamlanmasına şiddetle ihtiyacımız vardır. Her aşamada ve her alanda (bu devrimi) hayata geçirmeye çalışmak ihmali mümkün olmayan bir görevdir!.."

Anadolu'nun sesini –bugün bile– "taşra basını" diye küçümseyenlerin okuması gereken sözler...

Türkiye'nin en zor günlerinde Anadolu'da basın emekçilerinin nasıl canla başla Kuvayı Milliye'yi desteklediklerinden söz ederken Ziya Gökalp'in Malta sürgününden dönüşte doğum yeri Diyarbakır'da yayımladığı ve zafer sonrası "Telif ve Tercüme Encümeni" başkanlığına seçilip Ankara'ya gidinceye kadar aralıksız 33 sayı çıkan *Küçük Mecmua* unutulabilir mi? Bütün yazılarını Gökalp'in yazdığı, hem adı hem de boyu küçük bu derginin etkileri büyük oluyor ve başka taşra gazeteleri tarafından da ilgiyle izleniyor, yazılarından alıntılar yapılıyor veya olduğu gibi "iktibas ediliyordu". Atatürk'ün "fikirlerimin babası"[14] dediği Ziya Gökalp'in *Küçük Mecmua*'yı yayımlarken tek yardımcısı ise sonraki yıllarda damadı olacak seçkin bir aydın ve öğretmendi: Ali Nüzhet (Göksel) Bey (1897-1961).

Kuvayı Milliye: Altın Ordu

Anadolu devriminin en ateşli destekçilerinden biri de "İmtiyaz Sahibi" Hacı Nuri Efendi'nin "Müdür-ü Mesul" Ayaşlızâde İsmail Hakkı Efendi'yle birlikte Maraş'ta yayımladığı *Amali Milliye* (Ulusal Emeller) gazetesidir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışından 9 gün sonra ilk sayısı gün yüzüne çıkan *Amali Milliye* haftada iki gün çıkıyor ve kendisini "karilerine" (okuyucularına) "Ulusal talep ve emellerin savunucusudur" sözleriyle tanıtıyordu. Maraş ilimizin adı o tarihte henüz Atatürk'ün sözlerinden esinlenilerek "Kahramanmaraş"a dönüştürülmemişti ama 29 nisan 1920 tarihli ilk sayısının başyazısmda, padişahın ve yandaşı İstanbul gazetelerinin "isyancı haydut sürüleri" olarak nitelediği, üstlerine "Hilafet Orduları"nın yollandığı Kuvayı Milliye'den şöyle söz ediyordu:

> "...Yıllardır Galiçya'da, Irak'ta, Kafkaslar'da dövüşen Kuvayı Milliye bugünün 'Altın Ordusu'dur. Türkler 'hayat veya ölüm... zafer veya şehadet' diyerek kılıçlarını sıyırmışlardır..."

"Ey İstanbul, silkin, at üstünden alçaklık tozlarını"

Kentin ünlü "Âşık Dertli"sinin adıyla çıkan Bolu'nun *Dertli* gazetesi 25 nisan 1921 tarihli 56. sayısında Osmanlı "payitahtına" şöyle seslenmişti:

14. Orhan Karaveli, *Ziya Gökalp'i Doğru Tanımak*, Doğan Kitap, 2008.

"Ah, güzel İstanbul'umuzun sefil 'sakinleri' ... Silkinin ki üstünüzdeki alçaklık tozları uçup gitsin. Silkinin ve ölmeye hazır olduğunuzu herkese belli edin. Bu büyük kapışmada sizin de bir payınız bulunsun!.."

Dertli'nin sahibi İlyaszâde Şükrü "mesul müdürü' ise dava vekili Ali Saip beylerdi. Nüshası yüz paradan satılmaktaydı. Bir de "fahri muhabiri" Karaoğuz Tahir vardı ki Sakarya Savaşı'na "bilfiil" katılmıştı. 28 eylül 1921 tarihli *Dertli*'de yayımlanan şiirinde şöyle diyordu cephedeki "savaş muhabiri" Tahir:

Kaçışıyor işte bakın
Yıldı kâfir döndü geri
Kaçışıyor akın akın
Kovalıyor Türk askeri

Babasına yapılan haksızlığın öcünü "Bolu Beyi'nden" almak için dağa çıkan "Âşık Köroğlu" gibidir *Dertli*'nin yazarları:

"Böyle öneriler ve koşullarla barış olamaz. Düşman ülkeden çıkarılmadıkça barış sözlerine inanılmamasını halkımıza tavsiye ederiz. Bin 'nasihatten' bir 'Mondros Mütarekesi' belası daha iyidir. Söz, ihaneti ve alçaklığı anlaşılmış saray ve Bâbıali'nin değil Ankara'daki Büyük Millet Meclisi hükümetinindir!.."

Dertli'de bu satırların çıktığı günlerde Sakarya Savaşı kazanılmıştı ama "Büyük Devletler" Kuvayı Milliye'nin kesin bir zaferle Yunan kuvvetlerini denize dökebileceğine inanmıyordu. Sevr Anlaşması üzerinde birkaç küçük değişiklikle Ankara'nın barışa zorlanabileceği görüşünde idiler. Yani, bütün Batı Anadolu'yu Yunanistan'a bırakacak bir barış anlaşmasına!

Dertli'nin tam da bu dönemde "Hayır!.. Düşman denize dökülmedikçe barış olmaz!.." demesi ilginçtir:

"İngilizlerin önerisi doğrultusunda bir barışı kabul edemeyiz. O halde barış yoktur, savaş vardır. Ey Türk ordusu!.. Vatanın kurtuluşu 'konferanslarda' değil, senin süngünün ucundadır..."

Kendi halinde bir *Dertli* gazetesinde bu çarpıcı satırlar ve benzerleri Büyük Taarruz'dan aylarca önce çıkıyor ve yalnız Bolu'da değil ulaştığı her yerde heyecan yaratıyordu. Usta bir kalemden çıktığı hemen belli olan bu başyazıların altında imza yoktu! Mus-

tafa Kemal Paşa'nın kendisi olmasmdı, burunları dibinden İstanbul'daki gafillerle onların efendilerine seslenen?..

Bu savaşta Anadolu kadını da vardı

Kurtuluş Savaşı yıllarında Bolu'da sesini duyuran tek gazete *Dertli* değildi. Bir de *Kürsi-i Millet* (Ulusun Kürsüsü) ve *Gamlı* dergisi vardı ki uzun ömürlü olmadılar.

Yunan Kralı Konstantin'in Eskişehir'e kadar gelerek tantanalı bir törende ordularına "Ankara'ya!.." emrini verdiği ve Sakarya Savaşı'na doğru gidilen günlerde yine Bolu'da yayımlanan *Türkoğlu* da epey ses getirmiş ve halkın "kuvve-i maneviye"sini yükseltmekte hayli başarılı olmuştu. İmtiyaz sahibi Akifbeyzâde Mithat Akif, mesul müdürü ise Aptiağazâde Mehmet Abdi Bey idiler ve "refikleri" *Dertli* gazetesiyle yakın işbirliği yapıyorlardı.

Mithat Akif Bey, gazetenin ilk sayısı için kaleme aldığı ve "Senden ne istiyorlar?" başlığını attığı yazısında şöyle diyordu:

> "Ey Türkoğlu!.. Sen şu altmış paralık Yunan'ı tuz gibi dağıtacak ve eritecek güçtesin. Bütün millet de senin arkandadır ve her şeyini feda etmeye hazırdır. Koş ve yetiş Türkoğlu! Durmak zamanı değildir, ileri..."

30 ekim 1921 tarihli sayısında Kurtuluş Savaşı tarihimiz açısından not edilmesi gereken bir de bilgi var *Türkoğlu*'nda. Eskişehir çarpışmaları sırasında büyük hizmet ve yararlılıkları görülen 12 kadından biri olan "erzak kolu kumandanı" İnönü'den Fatma'nın rütbesi onbaşılıktan çavuşluğa yükseltilmiş ve hepsine hak ettikleri madalyalar verilmişti. Liste, "Kusgun kariyesinden Ali kerimesi Aliye... İnönü'den Besim kerimesi Şükrüye... Musa kerimesi Ayşe..." diye sürüp gidiyordu.

"Dergimiz küçükleri de düşünecektir"

Yeşilyuva... Bu dergi de Artvin'de hazırlanıp Trabzon'da basılmış ve ilk sayısı Büyük Taarruz'dan 25 gün önce okuyucularının eline geçmiş. İmtiyaz sahibi ve yazı işleri müdürü Artvin'de "Nümune Mektebi Müdürü" Ali Rıza Bey. Fiyatı yedi buçuk kuruş. *Yeşilyuva*'nın ilk sayısındaki "Heyeti Tahririye" (Yazı Kurulu) imzalı satırlardan:

> "Tam kırk yıldır çarlığın mutlak egemenliği altında göz yaşları dökerek esareti yaşarken o güzel Doğu illerimize kavuşmak için Tan-

rı'ya yalvarıyorduk. Ezilmiş Türk milletinin nefeslerini korkunç bir bulut bize doğru sürüklerdi.

Yaşadığımız günlerde ise şanlı ordumuzun dünyayı hayrete düşüren yiğitlik ve kahramanlığı sayesinde o kara bulutun yerine söken şafağın ışıklarını görüyoruz..."

Şenyuva dergisinin ilk sayısındaki bu tanıtım yazısının aşağıdaki son cümleleri Türk Aydınlanması'nın güçlü sesi Tevfik Fikret'in çocuklar için yazılmış "İthaf" şiirindeki kimi dizeleri akla getiriyor. Ne demişti Atatürk'e "Ben inkılap ruhunu ondan aldım..." dedirten Fikret:

Haydi yuvana, yavrucak;
O, marifet yuvasıdır
Ve fazilet yuvasıdır.
Orda fikrin uyanacak,
Orda kanat açacaksın,
Yükseklere uçacaksın!

Ülkemizde ve özellikle ülkemizin doğusunda çocuklarımızın bugün bile kitapsız, kültürsüz ve okulsuz bırakıldığı... Küçücük kızların "töre cinayetlerine" kurban edildiği veya üç kuruş "başlık parası"na satıldığı düşünülürse doksan yıl önceki bir *Şenyuva* dergisinin "tanıtım yazısı"nda yer alan şu sözler büsbütün anlam kazanmıyor mu?

"Şimdiye kadar yayımlanan dergilerin çoğunluğu küçükleri düşünmemiş ve hep gençlere ve okumuşlara hasredilmişti. Geleceğin kuşakları ise unutulmuştu. Dergimiz küçükleri de düşünecektir."

Basın tarihimizde belli bir yeri olan eğitimci, siyasetçi ve özellikle gazeteci Ali Kemal'i kapsamlı biçimde tanıtmayı hedefleyen bu kitapta "Milli Mücadele Basını"na bunca yer vermemin nedeni şudur:

İstanbul dışında ve hepsi de kendi sınırlı olanaklarıyla güç koşullarda büyük özverilerle yayımlanan bu gazete ve dergiler üzerine pek az araştırma yapılmış ve içlerinde Ali Kemal'in de bulunduğu en güçlü ve etkili "İstanbul kalemleri"nin büyük bir bölümü yakışıksız ve incitici ifadelerle Millî Mücadele'ye ve onun benzersiz önderine karşı çıkarken, bunlar, çoğunlukla Kuvayı Milliye'nin yanında yer almışlardı. O dönemde çok daha geniş olanak-

lara sahip İstanbul gazeteleri kimi bölgelere hiç girmez veya giremezken yerel basının varlığı ve etkisi basm tarihimiz açısından gurur duyulacak düzeylerde olmuştur. Özetle, "Anadolu Basım"nın Kurtuluş Savaşı'mızın kazanılmasında büyük payı ve yeri olduğu söylenebilir. Oysa, merhum dostum ve meslektaşım Ömer Sami Coşar'ın (1919-1984) benim de yararlandığım 1960'lardaki araştırmasını daha ileri götürecek bir çalışma henüz yapılabilmiş değildir.

Yabancı bir kaynakta, Mustafa Kemal Paşa'nın Avrupalı bir gazeteciye, "Ben savaşı biraz da telgraf telleriyle kazandım..." dediğini okumuştum. Haklıydı. Onun, biraz da "Mütareke basını" yüzünden "küstüğü" sanılan İstanbul'a yıllar boyunca hiç uğramazken Anadolu'nun kimi kentlerini cumhurbaşkanı olarak tekrar tekrar, hatta yedi sekiz kez ziyaret ettiğini biliyoruz. Bunda, Anadolu'nun gazete sahip ve yazarlarının; işçi, "mürettip" ve makinistlerinin hiç mi payı yoktu?

Zaman zaman düşünürüm. Kurtuluş Savaşı'nda bu özverili insanlar değil de günümüzün kimi liberal (!) "plaza yazarları" Anadolu'da iş tutmuş olsalardı acaba neler yaşardık? Sonumuz ne olurdu?

Üçüncü bölüm

Dünün "Mütareke basını"

Mustafa Kemal 'siyasal mecnun' ve 'doğuştan suçlu' biridir. Tarihe de böyle geçecektir!..

Filozof Rıza Tevfik (Bölükbaşı)

* * *

Kemalcilerin kökünü kazımaya bir binbaşı yeter... Kuvayı Milliye'de canlılık görülüyor... Paşa, deli değildi, zırdeliydi... Türkler adam olmaz; İngilizler bizi kurtarsın! Mustafa Kemal "siyasal mecnun', "doğuştan suçlu'dur... Sürülmek veya asılmak! Cezamız neyse çekeriz! Gayeler bir idi ve birdir...

* * *

Büyük Taarruz ve zafer sonrası Ali Kemal büyük bir olasılıkla belli bir planın ilk hedefi olarak İstanbul'dan kaçırılarak Ankara'da İstiklal Mahkemesi önüne çıkarılmak istenirken, İzmit'te yaşanan dramatik olay, inanılmaz biçimde en ön plana çıkarmıştır onu. Öyle ki, "Mütareke basını"nın öteki "başrol oyuncuları" Refii Cevat'lar, Refik Halit'ler ve Rıza Tevfik'ler adeta gölgede kalıp unutulmuşlardır. Onların da fırsattan yararlanıp hemen bir yerlere kaçtıklarını biliyoruz.

"Gölgede kalanlar" arasında ünlü bazı "edebiyat erbabı" ile "din uleması" ve büyük cemaatlere hitap ederek onları etkilemeye çalışan "hocalar" da vardı.

Örneğin, "Türklerin nesli bozulmuştur. Düzeltmek için Avrupa'dan damızlık erkek ithal etmeliyiz!.." gibi fantastik önerilerine yirmi sekiz yıl boyunca yayınladığı *İçtihat* dergisinde yer veren ünlü doktor Abdullah Cevdet Bey (1869-1932)! Takma ad olarak "Bir Kürt", "Hacı Şakir" gibi imzalar da kullanan Abdullah Cevdet çok ilginç bir kişilikti ve "göz hekimi" olduğuna aldırış etmeden Kurtuluş Savaşı'na "şaşı bakardı". Ona göre "Mustafa Kemal'in ipleri yurtdışına kaçmış ittihatçıların elindeydi..."

Damat Feritçi "doktora" göre "Mustafa Kemal olsa olsa bir 'Talatiye' (Talat Paşa) veya 'Cemaliye' (Cemal Paşa) Cumhuriyeti'nin Türkiye'deki 'sefir-kebiri' (büyükelçisi) olabilirdi..."[15]

Bir başka askeri tıbbiyeli uzman doktor da, şair, yazar ve Edebiyat Fakültesi'nde bir süre "müderris" (1914-1922) Cenab Şahabeddin'dir (1871-1934). Türkçülüğü "yalancılık" olarak niteleyen Cenab Şahabeddin Ali Kemal'in *Peyam*'ında yayımladığı, Kurtuluş Savaşı'm ve Kuvayı Milliye'yi sert sözlerle eleştiren yazıları nedeniyle öğrencilerinin tepkisini çekmiş ve Darülfünun'dan kovulması için toplantılar düzenlenmesine yol açmıştı. Cumhuriyetten sonra eski görüşlerinden dönüş yaparak yönetimin yanında yer alacaktı.[16]

"Anadolu Hareketi" konusunda demediklerini bırakmayan İstanbul "hocalarının" en hızlı ve ünlüsüne gelince... Hafız İsmail Hoca Efendi, o 1500 yıllık Ayasofya'nın görkemli kubbesi altındaki kalabalık "cuma vaazlarında" İngiltere hükümetini ve İngilizleri göklere çıkarırken Mustafa Kemal Paşa'yı çirkin iftiralarla "cemaatin" gözünden düşürmeye çalışmıştır.

Ona göre, "... tarihimiz boyunca ülkemize yardımını hiçbir zaman eksik etmeyen İngiltere'nin, bu heybetli kudretin karşısına çıkan bir 'dönme' millete 'Bolşeviklik' propagandası yapıyordu... Bize, "Boğazlar'ı kontrol etme görevini" veren bu "denizler imparatorluğu", görevimizi hakkıyla yerine getirdiğimiz (!) ve ona yararlı olduğumuz sürece bizi tehlikelerden korumuş, bölünmekten kurtarmıştı."

Üzülerek söylemeliyiz ki "cemaatten"de bir tepki gelmiyor olmalıydı! Nitekim, vaazlarını her cuma günü rahatça sürdürüyordu din adamı kisveli İsmail Hoca Efendi, kapısında işgalci askerlerin gezindiği Ayasofya Camii'nde şöyle konuşuyordu:

> "Bizler ise ne yaptık? Savaş boyunca yanlış tarafta yer alarak ona zarar verdik. Şimdi de, (Anadolu'daki) birtakım iğrençlikler ve maskaralıklarla onu kızdırıyoruz. Bilmiyoruz ki İngiltere tehdide gelmez! Bu hareketlerimizle kendi kendimizin mahvına sebep olacağız..."

Cenab Şahabeddin Ali Kemal'in *Peyam*'ında yazarken, Hafız İsmail Hoca Efendi de Refii Cevat'ın *Alemdar* gazetesindeki muteber kalemlerden biriydi ve o günkü vaazını şöyle bitirmişti:

15. Ömer Sami Coşar, *İstiklal Harbi Gazetesi*, Yeni İstanbul Yayınları, İstanbul.

16. Hikmet Altınkaynak, *Türk Edebiyatında Yazarlar ve Şairler Sözlüğü*, Doğan Kitap, İstanbul, 2007.

"Ey cemaat!.. Zinhar unutmayın ki hedefimiz İstanbul'un halifemiz elinde kalmasıdır. Bunun için de, başta İngiltere olmak üzere Fransa ve İtalya devletlerinin desteğine muhtacız!.."[17]

Sözü Refii Cevat ve arkadaşlarının yazdıklarına getirmeden önce, İstanbul'da Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen, hiç olmazsa dengeli bir tavır sergileyen gazetelerin ve yazarların da olduğunu anımsayalım:

Yunus Nadi Bey'in –daha sonra Ankara'ya taşınacak olan– *Yenigün*'ü, Celal Nuri Bey'in *İleri*'si, Necmettin Sadık (daha sonra Sadak) Bey'in *Akşam*'ı ve Ahmed Emin (Yalman) Bey'in *Vakit*'i ilk elde sayılmalıdır. Bu arada Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey'in yazdığı *Tasvir-i Efkâr* ile *Tercüman-ı Hakikat*, *Tevhid-i Efkâr* ve benzerlerinin hizmetleri de unutulmamalıdır.

"Kemalcilerin kökünü kazımaya bir binbaşı yeter"

5 ağustos 1920 tarihli *Alemdar*'ın başyazı sütununda Refii Cevat Bey diyordu ki:

"Damat Ferit Paşa Hazretleri büyük bir azimle ikince kez sadrazamlığa geldiğinde her şey yolunda gidiyordu. Ne var ki, imha hareketi için adam seçme konusunda gösterilen isabetsizlik boşuna vakit kaybına sebep oldu. Asiler arasından bölük bölük kuvvetler birliklerini terk edip halifenin askerlerine katılırken onlardan bir kişinin bile sözümona 'milli' kuvvetlere geçmemesi, durumun ne derece hükümetin lehine olduğunu gösteriyordu. Genç, dinç, cesur ve özellikle acıma duygusuna kendini kaptırmadan adaletin gereğini yerine getirecek (!) bir kumandan bu Anadolu İsyanı'nın on beş gün içinde kökünü kazırdı. Mustafa Kemal ile peşindekilerde bu 'İttihatçı dolabını' çevirecek güç kalmazdı..."

'Paşa' (rütbesi) merakından artık vazgeçelim. Genç bir albay, cesur bir yarbay, tuttuğunu koparan bir binbaşı (bile) bu işi üstlenip sonuçlandırabilir. Hükümet, Osmanlı devletini kurtarmak için (bu) isyancıların haddini bildirmeye mecburdur. Anadolu halkına gelince. Bu 'adamlara' karşı isyan halindedir. Başlarına gelecek olanı anlamış bulunan asiler ise ellerine geçeni idam ediyorlar. Kasaba, köy (demeden) her tarafı yakıyorlar. Daha geçen gün, Yozgat'ta 'tarihi ailelere mensup' olan ve zorbalığa karşı çıkan seksen kişiyi astılar...

17. Ömer Sami Coşar, age, Sayı: 249.

... Bugün, 'merkez'den kaynaklanacak bir hareket Anadolu'yu baştan başa ayaklandırır ve Mustafa Kemal ile hempalarını da sopayla kovdurur. Hükümetin başarılı olması bir 'hayat memat' meselesi haline gelmiştir."

Aynı gün (5 ağustos 1920) Ali Kemal de *Peyam-ı Sabah*'ta bir başyazı "patlattı" ama Kuvayı Milliye'nin gücünü, meslektaşı Refii Cevat'ın aksine küçümsemiyordu:

"Kuvayı Milliye'de büyük bir canlılık görülüyor"

"... İçinde bulunduğumuz acıklı durum hükümet yükünü yüklenenlerin ne büyük bir sorumluluk altına girdiklerini apaçık ortaya koyuyor. Bugün ve bu iklimde ateşe atılmak yiğitliğini gösterenler özverilerinin boşa gitmemesini istiyorlarsa ciddi bir azim ve içten bir imanla işe girişmelidirler.

İlk işleri, Anadolu'nun henüz istilaya uğramamış yerlerini, Mustafa Kemal'lerden, Ali Fuat'lardan... O ipsiz sapsız, akılsız, fikirsiz zorbalardan, canilerden... Kan, can, mal... Ne pahasına olursa olsun temizlemekten ibarettir. Artık bu herifleri yargılamaya da zaman ve olanak kalmamıştır. Çünkü hükümet bu görevi hemen yerine getirmezse –Yunan kumandanlığının açıkça belirttiği gibi– Bursa'ya kadar gelen yabancı istilasının Ankara'ya, Trabzon'a, hatta daha ötelere kadar uzandığını, hem de gene aleyhimize olan daha ağır koşullarla uzandığını göreceğiz...

İmdi, (bizim) istediğimiz nedir? Hep söylediğimiz gibi Kuvayı Milliye asilerinin bütün kaynakları burada, İstanbul'dadır. Dün böyleydi, bugün de böyle! İlk günden başlayarak Mustafa Kemal'i Mustafa Kemal yapan ve onu bunca güç ve yetkiyle haydutluk işinin başına getiren Harbiye Nezareti'dir. Özellikle Rıza ve Salih paşaların 'sadaretleri' sırasında! Cemal'ler, Cevat'lar, Fevzi'ler bu amaç doğrultusunda canlarını feda edercesine çalıştılar. Hükümet de onlara adeta körü körüne boyun eğdi. Bu sayede İttihat ve Terakki, dolayısıyla Kuvayı Milliye'de büyük bir canlılık görüldü..."

Bir Ankara Ailesinin Öyküsü kitabımda kaleme almıştım. Mehmed Âkif (Ersoy) Bey (1873-1935) Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara'da bulunurken dedemin konuğu olmuş ve Tacettin Camisi'nin "müştemilatında" yazdığı "İstiklal Marşı"nı ilk kez, sabah kahvaltısını getiren Raife adında sarı saçlı, mavi gözlü, henüz on beşindeki bir kız çocuğuna okumuştu. Raife benim annem oldu-

ğu için de "İstiklal Marşı"nın bizim ailemizde ayrı bir yeri vardır.

Mehmed Âkif Bey 1921 yılı başlarının, kimilerine sonsuz ve umutsuz gibi görünen o ünlü Ankara kışında Kurtuluş Savaşı'nın kazanılacağından emindi. Öyle olmasaydı on "dörtlük"ten oluşan İstiklal Marşı'nın beş dizeli son bölümünde "Ebediyen sana yok, ırkıma yok izmihlal!" der miydi?

"İzmihlal" Arapça kökenli bir sözcük. Yıkılma, çökme, yok olma anlamında. Âkif, Kurtuluş Savaşı'nın en zor günlerinde ve kuvvacıların bir yandan da iç isyanlarla, ayaklanmalarla boğuştuğu bir dönemde "bayrağına ve ırkına sonsuza kadar yok olmama' güvencesi verirken Ali Kemal nasıl kullanabilmişti "izmihlal' sözcüğünü böylesi bir içerikle? Kim bilir, belki de cevap veriyordu "Âkif Bey" 1921 yılı şubat ayı başlarında, Ali Kemal'in 7 ağustos 1920 günü gazetesinde yayımlanan şu başyazısına:

"Dün gazetelerde okuduk; Mustafa Kemal ve 'hempaları' Eskişehir'de karargâhlarını kurmuşlar; Karabekir'ler, Kâzım'lar, Nurettin'ler, Ali Fuat'lar, Salâhattin'ler sözde kolordularının başına geçip Yunanlılara karşı büyük taarruza hazırlanıyorlarmış. Bu çılgınca teşebbüsün acı sonucu ne olacaktır, size bir kelime ile özetleyelim: İzmihlal!.. Gene İzmihlal!.. Daima izmihlal!..

Çünkü Yunanistan'ın orduları var... Cephanesi var...

Savaş araç ve gereçleri var ve sonuçta İngiltere gibi büyük bir yardımcısı var. Bütün bunlardan başka Yunan halkıyla devletinin düşünce, emel ve gaye birliği var.

(Bizim) serserilerin ise yoksunlukları her bakımdan yürekler acısıdır. Bütün bunların dışında, gaddarlıkları ve haydutlukları nedeniyle Anadolu halkının can düşmanı olmuşlardır. Üstelik, bir uçurum oluşmuştur onlarla saf ve inançlı Anadolu halkı arasında. Anadolu Allah'ını, Peygamberini, dinini severken onlar dinsiz ve ikiyüzlüdürler. Allaha ve ahrete inanmazlar. Anadolu, padişahı peygamberin elçisi olarak bilir ama onlar böyle soylu duygulardan oldum olası yoksundurlar...

Bu koşullarda ve yaşanan son facialardan da ders almayarak Yunanlılara meydan okumayı sürdürmelerini çılgınlıktan başka neyle açıklayabiliriz? Bu 'asker kuşağını' Hâmid devrinden beri tanırız. Evet, bu beyler, paşalar mektep görüyorlar, tahsil görüyorlar. Hatta bazen Almanya'da bile uzun müddet bulunuyor, okuyor, yazıyor ve çalışıyorlar ama gerçekleri bilme ve anlama açısından bir eksiklik ve yanlışlık içine gömüldükçe gömülüyorlar. (Onlar için) varsa harp, yoksa harp! 'Hep' harp. Bu 'benzersiz' kafalarca cihan bir kışladan

ibarettir. Cihanın gayesi –onlar için– savaş olduğundan geriye ne kalmışsa 'hiç'tir. O 'hep'i yaşatıp sürdürmek için 'hiç'i mahvetmek işten bile değildir. Bir buçuk ay kadar önce İzmir cephesinde Yunan taarruzu başladı. Yunan askeri büyük mesafeler aşarak ta Bursa'ya kadar geldi. Bütün o sahte kahramanlar, derme çatma askerlerini düşmana karşı yönetimsiz ve subaysız (!) bırakarak çalataban kaçmak zorunda kaldılar. Çünkü, akıl, ilim ve güç açısından (Yunanlılarla) aramızda bu kadar fark varken savaşa tutuşulmamalıydı. Fakat bu (Yunan) taarruzu görevini tamamlayarak durunca Kuvayı Milliye serserileri yeniden ayaklanarak, adeta, uyuyan düşmanın kuyruğuna bastılar. Yarın düşman Eskişehir'e (de) girerse 'bunlar' daha içlere çekilirler ama böbürlenmeyi de sürdürürler! Sonra aynı facia aynı biçimde (tekrar) oynanır. Gene de o 'zorbalara' bir zarar gelmediği gibi belki kârlı bile çıkarlar. Çünkü bunlar, böyle barut kokusu içinde yaşadıkça ülkeyi, iktisaden diledikleri gibi kasar kavurur, para bile kazanırlar. İşte zavallı memleketimiz bugün böyle bir durumdadır..."

Mustafa Kemal'in ülkeyi iç ve dış düşmandan temizlemek için canını dişine takarak ve "imkânsız"ı "mümkün kılarak" yarattığı orduyu dün böylesine aşağılayanlarla, bugünün, cumhuriyetin nimetleriyle yetişip bir yerlere gelen siyasetçileri, "Mütareke basını"na rahmet okutan sözde aydınları, kukla yazarları, satılık kalemleri ve cumhuriyeti kuran ve koruyup kollamakla görevli Türk ordusunu çökertilecek son kale olarak gören sözde gazetecileri arasında ne fark var? Ali Kemal kaçırılınca: "... evet yanılmışım, ama milletimi tanımamış, onun gücünü görememiştim. Çünkü, ömrümün yirmi yılı yurtdışında geçmişti..." sözleriyle kendisini savunmaya ve "mazur" göstermeye çalışmıştı. Peki, şimdikilerin "mazereti" nedir? Nasıl bu orduyu "Battal Gazi ordusu"na benzeterek alaylarının hedefi yapabildiler? Nasıl, "İyi ki bu paşalarla savaşa filan girmemişiz!.." diyebildiler? Nasıl, ulusun bağrından çıkmış bir ordunun, başka hiçbir ülkede görülmeyecek biçimde ve on yıllardan beri, ulus-devletimizin bütünlüğünü korumak için dış destekli bölücülerle savaş halinde olduğunu ve en yüksek rütbelisinden en kıdemsiz erine kadar şehitler verdiğini görmezden gelirler? Hele o, kimlere ve ne karşılığında hizmet ettiği bilinmeyen (veya bilinen) "basın kartlı" medya satılmışları!.. Halkımızın, kendisinden bir parça olduğu için hâlâ gerçekten güvendiği tek kurum olan ordumuzu ürettikleri birtakım "kâğıt parçaları"yla neden gözden düşürmeye çalışırlar? Ordu-millet bütünlüğü "yok olmuş" demeyelim, sarsılmış bir Türkiye'nin sonu ne

olur? Bir yargılama hakkından bile yoksun bırakılan Ali Kemal yeri bilinmeyen mezarından başını kaldırarak: "O hengâme, o toz duman, o tükenmişlik ve umutsuzluk ortamında, evet, gerçekleri göremedim. Yanıldım ama ülkeme ihanet etmedim, vatanımı satmadım. Cezamı da en ağır biçimde çektim. Türkiye'ye yıllardır tuzak kuranlar bildikleri gibi at oynatır ve başta ordusu bütün sağlam kurumlarına kastederken, doksan yıl sonra üstelik 'vatana ihanet'ten söz edildikçe neden hâlâ ve daima benim adım gelir akıllara?.." diye sorsa ne cevap vereceğiz?

Bunların, hınçla üstüne üstüne gittikleri "asker", onun içinden çıkan Atatürk'ün, "Dünyanın hiçbir ordusunda yüreği seninkinden daha temiz, daha sağlam bir askere rastgelinmemiştir. Her zaferin mayası sendedir. Her zaferin en büyük payı senindir!.." dediği Türk ordusu değil mi?

"Paşa deli değildi, zırdeliydi!.."

O zamana kadar kimsenin önemsemediği *Milliyet* gazetesi, 1 ekim 1954 tarihinden başlayarak kimi ünlülerin "Ben bu kısa pantolonlu çocukla çalışmam!.." diye küçümsediği dostum ve okul arkadaşım, çekirdekten yetişme gazeteci Abdi İpekçi'nin (1929'da doğdu, 1979'da katledildi) yönetiminde etkili bir yayın organı olmuş ve biraz da onun sayesinde bugünlere ulaşmıştır.

Ben de 1954-1957 yıllarında yazar ve Almanya ve İngiltere temsilcisi olarak sevgili Abdi'yle birlikte çalıştım *Milliyet*'te. Köşe yazarlarımızdan biri de Kurtuluş Savaşı sırasında Kuvayı Milliye'ye karşı çıktığı için "Yüzellilikler" listesine alınmış, ülke dışına sürülmüş ve 1938'de affedildikten sonra da –Refik Halit (Karay) gibi– ekmeğini Türkiye'de kazanmıştı.

İlginç bir adamdı Refii Cevat Ulunay. Bazı akşamlar, gazetenin sahibi ve kurucusu Ali Naci Karacan'ın (1896-1956) odasında dört Galatasaray mezunu (Ulunay, Karacan, Abdi ve ben) oturup çay içer ve okuldan söz ederdik.

Bir akşamüzeri yazısını "mürettiphane"ye teslim etmiş olmanın rahatlığı içindeyken odasına girerek –şaka yollu– "Sizinle röportaj yapacağım. İzin var mı?" dedim. Kocaman gülerek cevap verdi: "Röportaj tamam da, yayımlamak yok!.. Ne soracağını biliyorum. Geçmiş geçmişte kaldı. Suçumuzun 'kefaretini' de ödedik!.."

– Anlaştık, gene de sorayım: Şişli'deki evde "Paşa"yla 1919'da konuşmuş, sonra da *İkdam*'da izlenimlerinizi yazarken "bu adam deli!.." demişsiniz. Doğru mu?

– Evet, doğru.

– Peki, bugün olsa gene "bu adam deli" der miydiniz?

– Demezdim.

– Ne derdiniz?

– Bu adam "zırdeli" derdim! Çünkü, Vahidettin tarafından Samsun'a gönderiliş nedeni Rumları tedirgin eden Türk çetelerini bastırmak olsa da Paşa'nın aklından "bambaşka" şeylerin geçmekte olduğunu fark etmiştim. İnanılmaz, o zamanki kafama göre akıl almaz "imalardı' bunlar.

– .....

– Şimdiki kafam olsa, işte bu nedenle "deli" değil "zırdeli" gözüyle görürdüm Mustafa Kemal Paşa'yı...

"Türkler adam olmaz!.. İngilizler bizi kurtarsın!"

"Türkler kendi güçleriyle adam olamaz. İngilizler elimizden tutup bizi kurtarsın. Onları bekliyoruz..." diye döktüren ve "Kuvayi Milliye adı altına sığınan haydutların kafasına neden bir yumruk indirilmiyor?" diye İstanbul hükümetine yüklenen Refii Cevat, 27 ağustos ve 1 eylül 1920 tarihli *Alemdar*'da şunları kaleme almaktan çekinmiyordu:

"... Mustafa Kemal ve arkadaşları çapulculuğun tadını bir kez tatmışlardır. Bu lezzetten, bu zevkten kendilerini artık mahrum bırakamazlar. Hedefleri, niyetleri (çoktan) belirlenmiştir. Hangi hükümet zamanında olursa olsun (ancak) çalmakla, çırpmakla, soymakla yaşayabileceklerini anlamışlardır. Hükümette olurlarsa resmen çalarlar. Olmazlarsa, dağa çıkıp eşkıyalık yaparlar!..

... İkiyüzlülükten başka bir hünerleri olmayan bu 'Anadolu kahramanları'nın ne mal olduğunu bu millet hâlâ anlamadıysa bundan sonra da anlayacağı yoktur! Gündüz yeşil cübbe giyen Halide Hanım (Romancı Halide Edip Adıvar, 1882-1964) gece olunca tüllere bürünüyor!? Hepsinin en büyük emeli bir yolunu bulup iktidarı ele geçirecek son vurgunu vurmak ve hocalarının, yani İttihatçıların yanına kapağı atarak çöküş ve perişanlığına sebep oldukları vatanın aşkına hep beraber kadeh kaldırmaktır!.."

Ne denli utanmazca sözler, yakıştırmalar, bunlar! Kendini bilen insanlar yurttaşlarını böylesine karalayabilirler mi? Böylesi satırları kaleme alıp altına imzalarını atabilirler mi? "çapulcu" dedikleri Mustafa Kemal Paşa'nın "Anafartalar Kahramanı" olduğunu

Gazeteci Refiî Cevat'a (Ulunay) göre Kuvayı Milliye'nin bir sıkımlık canı kalmıştı ve "Kemal"cilerin kökünü kazımak için Paşa'lara filan gerek yoktu; "bir binbaşı yeter"di. Bir sıkımlık canı kalmış Kuvayı Milliye yurdu düşmandan kurtarınca "aftan yararlanıp" ülkesine döndü ve yazmaya devam etti. Hem de "itibarlı" bir gazeteci olarak.

Refiî Cevat Ulunay'ın 4 haziran 1966 tarihli "köşesi" ve gazetenin "künyesi". (altta)

TAKVİMDEN BİR YAPRAK

Ulunay

BEDBAHT ADAM

«MİLLİYET» şu son günlerde — gazetecilik bakımından — mühim bir röportaj neşretti. Bunlar, «Hocam» kelimesini tereddütle yazdığım Tevfik Fikret'in İslâmiyeti bırakıp protestanlığa giren, bu dinde de papazlık payesine erişip mürd olan oğlu Halûk'un Fikret'e ve Türk edebiyat tarihine yararlı hâtıratını elde etmek için çırpınan Talât Halman beyin mektuplarıdır. Ben bu mektupları dikkatle okudum. Hiç birşey yok.

Türkiye'nin büyük bir şairinin oğlu Türkçe bilmiyor, milliyetini bilmiyor, vatanını bilmiyor, dinini bilmiyor, tarihini bilmiyor, kendini bilmiyor.

Milliyet Gazetecilik A.Ş. adına
Sahibi: ERCÜMENT KARACAN

Milliyet
Halk Gazetesi

Genel Yayın Müdürü: ABDİ İPEKÇİ

BU GAZETE BASIN AHLAK YASASINA UYAR

Haber ve makalelerden sorumlu müdür: ..... HİKMET GÜLDEREN
Magazin bölümünden sorumlu müdür: ..... ADNAN TAHİR
Spor bölümünden sorumlu müdür: ..... NAMIK SEVİK
Müessese müdürü: ..... NÜREDDİN DEMİRKOL

Basıldığı yer: MİLLİYET MATBAASI

Babası Plevne'de şehit düşmüştü ama kendisi Kurtuluş Savaşı'na hiç inanmadı: Cenap Şahabettin, "Türkçülük, yalancılıktır" diyordu, *Peyam*'daki yazılarında (sağda).
Geçmişi unutup kadehini kaldıran Refik Halit Bey "... İstiklâl'in ne olduğunu Ankara'daki kof yaratıklardan mı öğreneceğiz?.." diye soruyordu gazetesinde (solda).

Filozof Doktor Rıza Tevfik: "Mustafa Kemal'i anlamak için İtalyan Ceza Hukukçusu Lombroso'yu okumak gerekir. O, doğuştan suçlu bir siyasal mecnun'dur. Tarihe de böyle geçecektir..." (sağda)
Ali Kemal'e göre hükümetin ilk işi "... o, ipsiz sapsız cânilerden Anadolu'yu temizlemek..." olmalıydı (solda).

ne çabuk unuturlar? Ama oluyor işte ve günümüzdeki taklitleri de bunun yaşayan kanıtlarıdır.

Takvimler 1921'in şubat ayına dönmüştür ama Refii Cevat hızını alabilmiş değildir. 8 şubat günü şunları yazar *Alemdar*'daki başyazı sütununda:

> "... Anadolu gözlerini 'kıblegâhı' olan hilafete dikmiş, kendisini ondan ayırmak isteyenlere lanet okuyor ama şunu bilmiyor ki derdini ancak İstanbul kanalıyla anlatabilir. Çünkü, Avrupa'nın tanıdığı tek meşru hükümet vardır: Babıâli! Ankara, Avrupa için 'kabil-i hitap' (muhatab alınan) bir hükümet değildir ve olamaz da...
>
> Büyük Millet Meclisi adı verilen 'yerdeki' zatların kişiliklerini biliyoruz, onları unutmadık. (İttihatçıların Maliye Bakanı) Cavit Bey Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda: 'Biz hükümet edeceğiz. Bizden sonra isterse tufan olsun!' dememiş miydi? İttihat ve Terakki muhaliflerini: 'Memleketi sizin kucağınızda yaşatmayacağız. Ölecekse bizim kucağımızda ölsün!..' diye susturmadı mı? Bugün, Kemalistler arasında hüküm süren ruh da budur... Ne olurdu Yarabbi, Ankara meclisindekiler kendilerini düşündükleri gibi, biraz da ülkeyi de düşünselerdi..."

O tarihlerde "Anadolu" gözlerini "kıblegâhı" hilafetten, yani İstanbul'dan ayırıp "Ankara"ya çevirmiş olmalıydı ki, Refii Cevat uyarıda bulunma gereğini duyup: "Sen derdini ancak İstanbul aracılığıyla anlatabilirsin. Avrupa Ankara'yı adam yerine bile koymaz..." demeye getiriyordu.

* * *

Şimdi biraz da Refik Halit'in (Karay) yazdıklarına göz atalım. Damat Ferit Paşa hükümetleri döneminde "Posta-Telgraf Umum Müdürü" olarak Dahiliye Nâzırı Ali Kemal'le yakın işbirliği içinde çalışan ve Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'yla iletişimini engellemek için bütün gücüyle çalışan, "yüzelliliklerden" Refik Halit de Kurtuluş Savaşı'nın en önde gelen karşıtlarından biriydi. Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya gelince yaptığı ilk işlerden biri, amacını, "Millet iradesini hâkim kılmak" diye özetleyen *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesini çıkarmak olmuştu. İşte bu gazetenin, kendisini, "vicdanınızın temizliğinden eminseniz İstiklal Mahkemelerinden korkmayıp Ankara'ya geliniz..." sözleriyle davet etmesini şöyle cevaplıyordu ünlü Refik Halit:

"... Anadolu zorbaları 'istiklal' sözcüğünü seyyar (idam) sehpa-

lı mahkemeler için kullanarak korkunç bir anlamla gözden düşürmeye çalışıyorlar. Şimdi de halkımız 'istiklal'in (ne olduğunu) Ankara'daki, aklı çürük tahtadan kof yaratıkların verdiği hükümlerle darağacma çekilen cesetlerden mi öğrenecek? *Hâkimiyet-i Milliye* (gazetesi) bana 'vicdanınızın temizliğinden eminseniz geliniz...' diyor. İyi de, bu mahkeme hâkimlerinin vicdanları temiz mi değil mi ben nasıl öğreneceğim? On parmağında on kara olan bir hayta herif bana 'vicdanın kara!..' derse ben de ona 'seninki benden kara...' deyip belki de şu cevabı alırım:

– Hayır, benimki kara değil, kan kırmızı!.. Hatta kıpkızıl!..

... İstedikleri kadar kafama vursunlar. Hangi 'teşkilat'tan hangi 'kahraman' olurlarsa olsunlar hayal kurmanın bu derecesine, 'uydurmasyon'un bu biçimine ben dayanamayıp:

– Kuzum 'Mustafa' sen deli misin?.. diyeceğim.

"... İlk günden beri, *Peyam* başyazarı ile benden başka bu oyunlara gelmeyen kaç kişi kaldık ki?.."

Mustafa Kemal "siyasal mecnun", "doğuştan suçlu"

Ve birkaç satır da, ülkemizin "kendi kendisine verdiği sıfatla" tek (?) filozofu Rıza Tevfik'ten. *Alemdar* gazetesinin 11 temmuz 1920 tarihli sayısında yayımlanan ve pek bilinmeyen bu yazısında tıp doktoru Rıza Tevfik, bütün benzerlerini geride bırakan bir "teşhis"le (!) Mustafa Kemal'i Profesör Lombroso'nun "siyasi mecnunları" (delileri, çıldırmışları) arasına koymaktadır. Hukuka ilgi duyanlar bilirler. İtalyan kriminoloji uzmanı Profesör Cesare Lombroso (1835-1909) suçların hukuksal yanından çok "suçlulara" ilişkin incelemelere ağırlık veren bir bilim adamıydı. Ona göre kimi bireyler "doğuştan suçlu" olurlar ve bunu kanıtlayan fiziksel özellikler taşırlardı. Daha da basite indirgemek gerekirse, suçlu bireyler suratlarından belli olurdu. Bunlar insan evriminin ilkel bir evresine aittiler ve onlara bunu bilerek yaklaşmak gerekirdi. Tabii, bu gibilerden sakınılmalıydı da. Açıkçası tipleri bozuktu ve tehlikeli idiler. Uzak durulmalıydı onlardan! İşte, üstelik tıp doktoru Rıza Tevfik'e göre Mustafa Kemal Paşa bir "Lombroso örneği"ydi. Kendisinin de "kul cinsi" diye nitelediği "... para ile alınıp satılan Çerkes, Habeş ve zenci kızları gibi..."[18] bir "çerkes kızı"ndan doğduğunu unutup ırkçılık yapmaktaydı Rıza Tevfik. Niyeti acaba Mustafa Kemal'in Türklüğü üzerine de gölge düşürmek miydi? Cumhuriyet düşmanlarının günümüzde yaptığı gibi:

18. Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım*, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 228.

"... Anadolu'nun çete reisleri ile yakınları arasında acaba kaç tane 'hakiki Türk' (!) gösterilebilir? Gerçekten Türk ırkına mensup olanların oranı ne kadardır, önce bu dikkate alınmalıdır! Geçenlerde, suikast yapmaları için İstanbul'a gönderilip yakalanan katiller (?!) üzerinde yapılan bir inceleme bunların içinde birçok 'efe'nin bulunduğunu ortaya koydu. Çete reislerinin (ise) belki yüzde doksan dokuz buçuğu Türk veya hiç olmazsa Anadolulu değildi. Bu adamlar Anadolu'da, önceden beri kaçakçılık gibi gayri meşru işler yaparak... yol kesip köy basarak yaşarlar...

... Kuvayı Milliye'nin bütün marifeti bu kötü kişileri hapishanelerden seçmiş ve onlarla amaçlarını birleştirmiş olmasıdır. Gerçek bu iken Kuvayı Milliye'yi 'Türk milletinin bağrından çıkmış bir iyilik haykırışı' gibi göstermek şarlatanlığın son derecesidir. Kuvayı Milliye'yi zavallı milletin sinesinden çıkacak bir afet (!) yıkacaktır...

... Bugün, bütün Anadolu Türk'ü Kuvayı Milliye'ye lanet etmekte ve Tanrı'dan imdat beklemektedir. Kuvayı Milliye'den zulüm gören bir sürü halk ise Yunan istilasını hiç de felaket saymıyor ve ona katılıyor. Ona yardım etmekten de çekinmiyor. Mustafa Kemal tarihte elbette bir isim bırakacak. Fakat bu, Profesör Lombroso'nun inceleyip araştırdığı siyasal mecnunlar arasında bir isim olacaktır...

... Anadolu'daki direniş bir blöf, bu haydut çetelerine hadlerini bildirmek de bir 'zaruret'tir. Anadolu, Avrupa uygarlığının gereklerine uygun olarak bu zararlı 'haşerattan' bütünüyle temizlenecektir. Bunu, Osmanlı ve Müslüman çıkarlarına tamamen uygun bir hüküm olarak kabul etmeliyiz..

... Osmanlı hükümeti Kuvayı Milliye haydutlarını şeriata ve kanunlara uygun olarak red ve inkâr ve hatta idama mahkûm ettikten sonra geride kalacak olanlar da ne adamakıllı Türk'tür (!) ne de doğru dürüst müslümandır. Bunlar da cezalandırılmalı ve temizlenmelidir. Nitekim, cezalandırılacak ve temizleneceklerdir..."

Ali Kemal, Rıza Tevfik, Refii Cevat ve Refik Halit'ten kimi satırlar... Daha böyle binlercesi var ve hepsi bir araya getirilse kitaplara sığmaz bu inciler. Kuvayı Milliye ve Kurtuluş Savaşı'na, kendilerine göre nedenlerle karşı çıkanlar bunlarla ve benzerleriyle sınırlı da değildi. İstanbul ve "taşra" basınında onlarca imza, farklı amaç ve nedenlerle de olsa bu konuda ellerinden geleni yapıyorlardı. Bir de, camilerden tutun da tekkelere, okullara, kahvelere ve hatta evlere kadar insanları umutsuzluğa iten, onları Kurtuluş Savaşı'na ve Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarına karşı çıkmaya, ayaklanmaya ve isyana kışkırtan sayısız insan vardı. Kuvvacılar

da böylelerinin varlığına zaten hazırlıklıydılar. Ancak, yukarda isimlerini ve kimi yazılarından bölümler verdiğim "A Takımı"nın (!) eğitimli, deneyimli ve ünlü isimleri kendileri gibi düşünmeyen, bu uğurda her tehlikeyi ve "Türk'ün ateşle imtihanı"m göze alan Kuvvacılar hakkında, başta Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları olmak üzere daha özenli ve saygılı bir üslup sergileyemezler miydi? Onlardan söz ederken örneğin haşarat, çapulcu, hain, cani, haydut, sergerde, "doğuştan suçlu", satılmış, ipsiz sapsız alçak, kanı bozuk gibi yakışıksız sözler kullanmasalar olmaz mıydı? Bunları asmalı, kesmeli, ezmeli, yok etmeli, kafalarına bir yumruk vurmalı filan demek zorunda mıydılar? Hepsi de şair ve yazar geçinen insanlardı. Edebiyatçı idiler. "Edib"in, edebiyatla uğraşan, "edepli", terbiyeli insan anlamına geldiğini bilmiyorlar mıydı?

Oysa, düzgün eleştirilerle bir tartışma zemini bile yaratılabilirdi belki ve bu da müşterek düşman karşısında, kim bilir, bir cephe oluşturmalarını bile sağlayabilirdi. Bu fırsat kaçırılmış ve kendisine yakıştırdığı sıfatla "Filozof" Rıza Tevfik "bir sürü halkın" Yunan istilasını hiç de felaket saymadığını, hatta düşmanla işbirliği yapmasının normal olduğunu açıkça ifade etmekten çekinmemiştir.

Cenab Şahabeddin gibi ünlü bir edip ve şairimiz "Harp artık mazi sanatıdır" (!) diyerek "silahlı işgal kuvvetleri ancak silahla kovulabilir" inancındaki "Kuvvacıları" eleştirirken, Ali Kemal düşmanla işbirliği yapanlara farklı bakmaktadır:

> "... Cihanda bir tek Türk, bir tek Anadolu Türk'ü düşünülebilir mi ki, Yunan gibi kahrolası bir düşman o aziz vatan topraklarını pis vücutlarıyla kirletirken vatana ihanet etmeyi aklından geçirebilmiş olsun? Hatta, o lanetli düşmanı İzmir'de denize dökmekten başka bir emel besleyebilsin. Aramızda böyle alçakların görüldüğü doğrudur, ama onlar da Türklükle ve insanlıkla ilgili olmayan canavarlardır..."

"Sürülmek veya asılmak!.. Cezamız neyse çekeriz"

Ali Kemal böyle diyordu ama "... pis vücutlarıyla aziz vatanı kirleten" düşmandan yurdun temizlenmesi konusunda 1922 ağustosunun sonlarına doğru bile pek umutlu değildi. Nitekim, *Peyam-ı Sabah*'ın 26 ağustos tarihli nüshasının baskıya verildiği saat 05.30 sularında "düşmüş" İstanbul'un yorgun halkı uykudayken Kocatepe'de kıyamet kopuyor ve "düz makine" gidip geldikçe Ali Kemal'in o günkü başyazısındaki şu tümce okunuyordu:

"... Ankara'dakilerin kafaları ve eylemleriyle ancak İttihat ve Terakki'nin bizi senelerden beri sürüklediği hedefe (yani) İran'a ve Turan'a gidebiliriz ama Edirne'de, İzmir'de hatta İstanbul'da hüküm süremeyiz..."[19]

"Dersaadet"in birkaç yüz kilometre güneyinde Türk'ün kaderi örülürken çanlar "Büyük Yunanistan" hayalleri için çalıyor ve işgal kuvvetlerinin yakışıklı zabitleri İstanbul "sosyetesinin" dilberleriyle koyun koyuna hâlâ tatlı rüyalar görüyordu. Bırakın onları bir yana, daha birkaç ay önce Eskişehir'deki karargâhından "Kahraman Elen orduları... Hedefiniz Ankara!.." diye emirler yayımlayan Kral Birinci Konstantin bile, bütün cihanla birlikte olup bitenden habersizdi ve bir ay bile geçmeden Atina'daki sarayını basan halkın elinden canını zor kurtaracak ama tahtını terk etmek zorunda kalacaktı.

Ankara hükümeti, olup biten hakkında başarılı bir "karartma" uygulayarak Anadolu'dan dışarı tek bir haberin bile sızmamasını sağladığından, Ali Kemal de 28 ve 29 ağustos günleri, "... Ankara efendileri akıllarınca işgal altındaki bütün toprakların boşaltılmasını istiyor..." diyerek Batı destekli Yunan ordusu karşısında Türk ordusunun bunu başaramayacağı tezini savunuyordu.[20] 30 ağustosta ise Büyük Taarruz'la ilgili ilk yorumunu yayımladı gazetesinde:

"... Şimdiye kadar hep düşman taarruz eder ve ettikçe de az çok ilerlerdi. Ankara'nın başarısı ise, İnönü ve Sakarya'da olduğu gibi düşmanı durdurmakla sınırlı kalırdı. Bu kez taarruz eden Kuvayı Milliye'dir..." derken ilk kez, "silahlı mücadelenin de bir çözüm getirebileceği" tezini benimsiyordu. 31 ağustosta "içtihat (görüş) hatası yaptığını" belirterek "yanıldığını" itiraf etti. İstiklal Mahkemesi tarafından yazı yazmaktan "men edildiğini" öğrenince de, 6 eylül günü, "Zaferler ne denli şükrana değer olsalar da büyük devletlerle uzlaşıp anlaşmaya yol açmadıkça sonuç getirmez..." diyerek endişelerini belirtiyor ve şöyle sürdürüyordu sözlerini:

"... Biz bir görüşümüzde yanılabiliriz. Sonuçta, sürülmek mi, vurulmak mı, asılmak mı cezamız her ne ise çekeriz. Bir fikir için savaş verenlerin sonu bazen de böyle olmaz mı?.."

9 eylülde yayımlanan "Türk'ün Bayramı" başlıklı yazısmda ise,

19. Dr. Osman Özsoy, *Gazetecinin İnfazı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1997.

20. Age.

"... Eskişehir'den İzmir'e kadar o aziz Türk yurtlarından Yunan'ı sürüp çıkarmak, hatta denize dökmek Kuvayı Milliye için en büyük, en mukaddes görevdi. Biz feryatlarımızla daima bunu istedik. Şimdi, o muradımız gerçekleştiği için seviniyoruz. Fakat bu sevincimiz bizi ne siyasal görüşlerimizden ne de yıllardan beri sürekli tekrar edilen hatalar yüzünden düştüğümüz kötü durumları düşünmekten vazgeçirir..." sözleriyle, bir yerlere gitmeyip/kaçmayıp muhalefette kalacağının işaretlerini veriyordu:

"... Bu ruh halini ancak irfan ve vicdanlarını mesleklerine yol gösterici yapan karakterli insanlar anlayabilir. Güç kimdeyse o tarafa dönüverenler değil! Şimdi bir bekleme dönemindeyiz. Doğu'nun sorunu artık Batı'nın da sorunu olmuştur. Büyük devletler bu 'keşmekeşe' bir son vermek zorunluluğunu duyabilirler. (Sağlanacak) barışın koşullarını yıllardır katlandığımız özveriler karşısında ne kazandığımızı belirler. İçten bir muhalefetin hedefi ülkenin kurtuluşu, huzuru ve refahıdır. Bunu sağlayanlara muhalefet edilmez..."

Bu yazı yayımlandığında Türk ordusu İzmir'e giriyordu ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kürsüsü üzerine örtülen simgesel siyah örtü "Anadolu düşmandan temizlendiği için" kaldırılmıştı.

"Gayeler bir idi ve birdir"

10 eylül 1920 tarihinde yayımlanan "Gayeler bir idi ve birdir" başlıklı son "makalesi"y ile karşı çıkışları, polemikleri, yazı ve kitapları; Doğulu ve İslami geleneklerden kopmadan Avrupa'nın kültürel birikimlerini ülkesine taşımayı hedefleyen çok özgün bir siyaset, düşün ve kalem adamı tarih önünde ulusuna yaşamının ve yanılgılarının hesabını dürüstçe verir gibidir.

"...Muhalif ve 'muvafık' bütün Türklerin gayeleri birdir. Devletin kurtuluşunu sağlamak ve Dünya Savaşı'ndan sonra tehlikeye düşen hayat hakkını ve bağımsızlığını 'Büyük Devletler'den (geri) almak. Ancak, şimdiye kadar bizi 'günegün' felaketlere uğratanların aksine muhaliflerin görüşü bu amacı barış ve siyaset yoluyla elde ederek ülkeyi savaşlarla yeniden maceralara sürüklememekti. Çünkü defalarca gördüğümüz gibi bu maceraların sonucu zarar, gene zarar, daima zarar olmuştu. İtiraf etmeliyiz ki Anadolu'nun son zaferleri, kuvvetimize (ve) kılıcımıza dayanarak ulusal davayı, hayat hakkımızı ve bağımsızlığımızı kazanmak görüşünün doğruluğu, büyük özverilere mal

olsa da gerçekleşmiş gibidir...

... Öyle ya, bu zaferler Yunan gibi bir 'ezeli hasmın' belini kırdı ve bu 'şark trajedisi'nde ortadan kalkmasına yol açtı... Böylece, (bizim gibi) muhalifler fena (halde) yanılırken Avrupa ile anlaşmazlıklarımızı çözmek için silaha sarılarak barış koşullarımızı kılıcımız ve kanımızla yazdırmak isteyenler haklı çıktılar...

... Gaye bu olduğuna (göre) bu gayeye kestirme yoldan ulaşmak ne mutluluktur! Yurdunu ve ulusunu seven muhaliflere düşen –başka konularda görüşlerini korusalar bile– bu konuda yanıldıklarını itiraf etmektir...

... Yunan'ın İzmir'den denize dökülmesi, Edirne'nin geri alınması; özetle, devletimizin 'Umumi Harp'teki kayıplarının –kısmen de olsa– onarılması gibi bir mutluluğu hangi Türk takdir etmez, hangi Türk (bunu) her emelin üstünde görmez? 'Muhalefet' bu gerçekleri benimsememek küçüklüğünü asla kabul etmez... Ancak, ünlü 'meselimizde' olduğu gibi 'sütten ağzı yanan yoğurdu üfleyerek yer!' Ancak, elde edilenlerin sürekli ve esaslı olması için bazı koşulların (sağlanması) gerekir ki, aradığımız ve (gerçekleşmesini) dilediğimiz de budur. Biz bu koşulların halen ve ancak taraflar arasında barışçı bir siyasetle sağlanabileceği inancındayız..."[21]

10 eylül 1922 tarihli bu yazı Ali Kemal'in "yayımlanmış" son yazısıdır. Yaptığı işbirliği "Artin Kemal" diye anılmasına yol açan *Sabah* sahibi Ermeni Mihran (Nakkaşyan) Efendi hemen *Peyam*'la ortaklığı bozarak "kendi" gazetesi *Sabah*'ta, birkaç gün önceki dava arkadaşını eleştirmeye başlar. Eeee, "keserin döndüğü" günlerdir ve Ankara'ya yaklaşmanın zamanı gelmiştir Mihran Efendi için. "Ortağı Ali Kemal'in fikirlerine hiçbir zaman katılmadığım..." açıklar, yollarını ayırdığı kendi gazetesi *Sabah*'ta. Ne var ki, Ali Kemal'in 6 kasımda öldürülmesinin hemen ertesi günü gazetesini kapatır ve kayıplara karışır.

21. Age.

Dördüncü bölüm

Yahya Kemal'in kaleminden Ali Kemal ve sonu

"Ali Kemal'in vatana ihanet ettiği ileri sürülemez. Uğradığı 'son' millet yaratılış ve çoğunluğuna karşı bir görüş ve düşüncede inat ve ısrar etmesindendir."

Yahya Kemal Beyatlı

* * *

Halis İstanbul çocuğuydu... Hiçbir Türk yazarın onun kadar üslup özelliği yoktur... Alkol kullanmaz, sazdan anlamaz ama kumarı severdi... Muhalif olmak için yaratılmıştı... 'Türklüğü savunmak için ortaya çık; bu akımın öncüsü ol'... Damat Ferit Paşa'yı tekrar iktidara getiren odur... İstanbul'dan ayrılmayı istemedi. Onu son kez sehpada gördüm...

* * *

Edebiyat tarihçisi ve yazar Nihad Sami Banarlı (1907-1974) Galatasaray'da hocamdı. Daha sonraki yıllarda ve *İstanbul Haftası* dergisinde (1953) beraber çalışmıştık. Yahya Kemal Enstitüsü'nün de kurucularındandı. Bir gün bana Yahya Kemal Beyatlı'nın (1884-1968) henüz yayımlanmamış bazı monografilerine ulaştıklarını ve bunları "tasnif ederek" gün yüzüne çıkarmayı düşündüklerini söylemişti. O tarihte "şair" sağdı ve biz *İstanbul Haftası*'nda onun "Ömer Hayam Rubailerini Türkçe Söyleyiş"lerini yayımlıyorduk.

Yıllar sonra haftalık *Meydan* gazetesi, 19 ocak 1965'teki ilk sayısından başlayarak ve "Yakın tarihimize ışık tutan ve ilk kez yayımlanan bir monografi" sunumuyla "Yahya Kemal Anlatıyor: Ali Kemal" başlıklı "dizi"yi yayımladı. Ali Kemal'i yurtiçinde ve yurtdışında arkadaşlık ettiği Yahya Kemal gibi güçlü ve güvenilir bir kalemden okuyup tanımak kırk dört yıl önce ne kadar önemli idiyse bugün de sanırım o kadar önemli.

"Dizi"nin sunumunda gazete şunları belirtiyordu:

"... Yahya Kemal, Ali Kemal'i daha Paris'e gittiği yıllarda tanımış, onunla çok içten yakınlıkları olmuş ve bu yakınlık Ali Kemal'in İzmit'te linç edilmesini hazırlayan en şiddetli muhalefet yıllarına kadar sürmüştü. Bir örnek vermemiz gerekirse, 'Paris'ten İstanbul'a Dönüş' başlıklı, 1912'de kaleme alınmış anılarında Yahya Kemal, Ali Kemal'den şöyle söz eder:

'... Lion Garı'na vardık. Ali Kemal, bilinen tasasızlığıyla bana bağırıyordu: 'Haydi mirim... İstanbul'a giden böyle hüzünlü olur mu hiç? Keşke ben gitseydim. Vallahi derhal İttihat ve Terakki (Partisi'ne) katılır ve bir daha sesimi (bile) çıkarmazdım. Buralara bir daha adım atmazdım...' Bu sözler Ali Kemal'in Paris'te bir vatan özlemi içinde olduğunun açık ifadesiydi...

Yahya Kemal, Ali Kemal'le yakınlığını İstanbul'da da sürdürmüş; onun gazeteci dilini ve Türkçesini çok takdir etmiş; gazetecilikte, hatta Hüseyin Cahit'i (Yalçın) yenecek kadar kudret gösterdiğine dikkat çekmişti. Bir aralık da onu 'Türk milliyetçiliği'ni savunması gerektiğine inandırmış ve bazı milliyetçi hareketlerinde etkili olmuştu. Fakat belki de, sürekli savaşların ve yenilgilerin acıları ve bunalımları içinde umutsuzluğa kapıldı Ali Kemal. Mütareke yıllarında ve öteden beri İttihat ve Terakki'ye karşı olmanın alışkanlığı ile Türkiye'nin o zamanki ölüm kalım sorunlarının artık siyaset yoluyla çözümlenmesini istiyordu. Anadolu'daki Kuvayı Milliye hareketlerine karşı çıktı ve bu koyu muhalefetini zamanla bir bağnazlık derecesine vardırdığı için de yazıları bir aşağılama, hakaret ve hatta ihanet kıvamına ulaştı...

Ali Kemal, aynı yıllarda, yalnız Mustafa Kemal Paşa'ya inanan ve Türk ulusunu onun hedefleri doğrultusunda birleşmeye çağıran 'Milli Mücadele Yazıları' nedeniyle Ruşen Eşref'in (Ünaydın) 'Milli Mücadele'nin fikriyatını yapmakla' değerlendirdiği Yahya Kemal'e de 'takılmıştır'. Hakkındaki iğneleyici yazılarından birinde şöyle alaylı sözler ediyordu: 'Kuvayı Milliye'nin zavallı şairi; yüksek yolunun vurgunu, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ile birlikte Mustafa Kemal'in en ucuz hayranı hazret-i Yahya!..'

İşte, Ali Kemal'le dost ve karşıt olarak yıllarca beraber bulunan Yahya Kemal, onun yaşamını, kişiliğini ve öldürülüşünü kaleme almış fakat yayımlamayıp saklamıştı. Böylece, zamanında çok okunmuş bir yazar ve başyazar, hayat dolu bir insan olan Ali Kemal'in hazin bir gaflet (aymazlık) ve dalalet (sapma) içinde kararan acıklı macerasını, şimdi Yahya Kemal'in kaleminden okumak fırsatını buluyoruz..."

Halis İstanbul çocuğu

Farklı ve etkili bir yayın organı olarak zamanında geniş ilgi gören haftalık *Meydan* gazetesinin 19 ve 26 ocak; 2, 9 ve 16 şubat 1965 tarihli sayılarında yayımlanan Yahya Kemal imzalı incelemenin, biraz sadeleştirdiğim geniş bir özetini sunuyorum:

"... Ali Kemal'i on dört yıl süren bir ahbaplıkla tanıdım. 'Kendine özgü' deyimini olur olmaz yerde kullanırlar. Ali Kemal, tam anlamıyla 'kendine özgü' bir insandı. Babası, ipek kumaş sarıklı bir Mısır Çarşısı tüccarı imiş. Kendisi, Süleymaniye'de doğup büyüyen halis bir İstanbul çocuğu idi. Sarışındı. İriyarı, çevik ve sağlıklıydı. Elli yaşına geldiğinde bile taze bir delikanlı (gibi) görünürdü. Kışın paltosuz, elleri cebinde yürür ve soğuğa aldırış etmezdi. İyi yüzerdi. Büyükada'nın 'Nizam' koyundan açılıp Heybeli'yi tutar ve dönerdi. (Eğer) sonların en feci olanına uğramasaydı herhalde çok uzun yaşar ve bir Cambridge veya Heidelberg öğrencisi görünümünü yıllarca korurdu. Avrupalıları andıran üç yanı vardı: Bedensel yapısı, 'şehveti' ve tartışmacı gazeteciliği. Bunların dışında tam bir Doğulu idi. Öylesine Doğuluydu ki Avrupa'nın ilmini, felsefesini, şiirini (ve) sanatını bir türlü anlamamıştı. Fransızcayı iyi bilmez; güç ve kötü söyler, hele pek acemice yazardı. İlk eşi İngilizdi ama, üstelik İngilizliğe pek eğilimli olduğu halde İngilizceyi öğrenememişti. En iyi ve kuvvetli bildiği şey konuştuğumuz ve yazdığımız Türkçe idi. Ömrünün son yıllarında Türkçe bir sözlük üzerinde çalışıyordu. Bu yapıtın yazılmış kısmı bir gün yayımlanırsa kendisinin Türkçedeki kudreti belli olur..."

"Hiçbir Türk yazarın onun kadar üslup özelliği yoktu"

"... Kendine özgü bir üslubu vardı. Denilebilir ki, hiçbir Türk yazarı onun kadar üslup özelliği göstermemiştir. Çabuk, kolay, bol, sürekli ve düzeltme yapmaksızın yazardı. (Hem de) kavgalı, gürültülü bir matbaa ortamında. Hepsi farklı konularda dört beş yazıyı birkaç saat içinde çıkarıverirdi: Başyazı, tarihi inceleme, kitap eleştirisi, mücadele fıkrası... Kalemi hafifçe tutarak, kâğıda fazla bastırmadan, tümcede gelişigüzel, mahir kıvraklıklar yaparak!.. Yazısı yüzeysel ama açıktı. Zihniyetçe temelde Doğulu olduğundan 'Frenkçe' sözcükler kullanmaktan çekinir; konuşur gibi yazardı...

... Ali Kemal kitap adamıydı. Okumayı sever, Türkçe ve Fransızca sürekli okurdu. Kayınpederi Mustafa Zeki Paşa'nın ölümüyle ki-

tapları ona kalmıştı. Sahaflara devamla zengin bir koleksiyon sahibi olmuştu. Eşine ve oğluna bıraktığı miras da bu koleksiyon oldu...

... Öğrenimi eksik ve yüzeyseldi. En çok tarihe meraklıydı. Paris'te 'Sciences Politiques' okulunda Albert Sorel (tarihçi, diplomat, 1842-1906) ve tarihçi Albert Vandal'm (1853-1910) derslerini izlemiş, Avrupa'nın diplomasi tarihini sevmişti. Pitt, Talleyrand, Metternich, Palmerston, Cavour, Bismarck gibi kişiliklere hayrandı. Genel tarihi (ise) lise öğrencisine özgü bir görüşle olsun kavramamıştı. Osmanlı tarihini de pek iyi okumamıştı...

... Eski şiirimizden bir ölçüde anlasa da şiir söyleyip duymak yaratılışında değildi.

'Ne söylesem ki harâbım, ne eylesem ki harâb' dizesi onundur ve epeyce bir ifade zevkindedir ama bu dize manzum eserleri arasında tektir. Gençliğinde, Halep'te sürgünde iken yayımladığı bir iki roman da yavan ve acemicedir. Şöhretinin başlangıcını oluşturan Paris Mektupları, Sorbonne veya Comédie Française'de gördüğü derslerden çok Paris'teki edebiyat çevrelerinin yansıması idi. Nitekim, zamanın sıradan okuyucuları tarafından pek beğenilen o 'mektuplar' edebi birer yapıt olarak zamana direnemediler..."

Yahya Kemal'in 19 ocak 1965 tarihli *Meydan* gazetesinde ilk kez yayımlanan "Ali Kemal Monografisi"nin ilk bölümü özetle böyle. İkinci bölümde de ilginç görüşler var:

"... Halep ve Mısır'da epey ömür sürmüştü (ama) Arapçasının kuvvetini bilmiyorum. Arap dilinden ve şiirinden (ise) coşkuyla söz ederdi. Farsçayı da anlayacak kadar bilirdi. Gerek ilimde gerek edebiyatta bir vadiye akmış değildi (ama) okumak ve yazmak alışkanlığından, örneğin Mısır'da borsada oynadığı ve İstanbul'da politikacılık ettiği en bunalımlı zamanlarda bile vazgeçmedi...

... Yazılarının hayranı olan 'eskiler' onu zamanın benzersiz bir kişisi olarak görüp ziyaretine giderler, saygı beslerlerdi. O da bu 'sınıf'ın hoşuna gidecek filozofça veya alaycı bir 'çeşni' kullanırdı yazılarında. Çanakkale Savaşları sırasında zor günler geçirilirken adalar boşaltılmış, o da genç eşiyle birlikte İstanbul'a nakletmek zorunda kalmıştı. O gün kendisini birçok ev eşyası arasında perişan ve telaşlı bir halde Köprü iskelesinde görüp 'bu ne hal?' deyince Muallim Naci'den (1849-1893) dizelerle derdini anlatıvermişti:

Canan da muhacir oldu şimdi..."

"Alkol kullanmaz, sazdan anlamaz ama kumarı severdi"

"... Terbiyece çok yontulmuş bir adam olmakla beraber, zaman zaman kabalıklar eder, ağır sözler söylerdi. Kadınların bulunduğu meclislerde de ağzından bu tür sözcüklerin çıktığı olmuştur. Hiddetli zamanlarında fena (halde) küfürbazdı. Temizliği sever ve temiz giyinirdi. Fazla fırtınalı ve iniş çıkışlı bir ömür sürdüğü halde yaşayışında 'rind' (hoşgörülü, kalender) değildi. Sürgünde bile hemen bir ev bulup yerleşir, orada hayatını yaşardı. Alkol sevmez, sazdan anlamazdı. Doğulu olduğu halde Doğu'ya özgü hazlara ilgisizdi. Kumarı çok severdi ama kâğıt oyunlarında pek becerikli olduğu söylenemezdi...

... Para ahlakın en duyarlı bir ölçütü sayılabilir. Ali Kemal'in ömrü, birçok kazanç ve iflas işlerinin, borsa oyunlarının bunalımı içinde geçti. Büyük hesap işlerine girişi, Ahmet Celalettin ve Mahmud Muhtar paşaların Mısır'daki çiftliklerine nazır oluşuyla başlar. Mısır'daki mali çöküntü sonucu iflas etmiş, güç durumlara düşmüş, iki paşanın da 'vekilliğinden' kavgalı biçimde ayrılmış ama sonunda onlarla yeniden dostluk kurmayı başarmıştır. Ölümünden sonra eşine hiç para bırakmadığı söylenmiştir..."

"Muhalif olmak için yaratılmıştı"

Yahya Kemal, "...büyük bir çoğunluk tarafından daima kötü ve şüpheli bir insan sayılmıştır..." diye nitelediği Ali Kemal'in siyasetçi kimliğine getiriyor sözü:

"... Mekteb-i Mülkiye sıralarında iken siyasetin tadını almış, Avrupa'ya tahsile gitmiş, daha Jön Türklük ortaya çıkmadan tutuklanmış, sürgünle tanışmıştı. Ne ki, hiçbir zaman Sultan Hamid'e açıkça karşı olmamıştı. (Paris'te iken) o devirde hiç kimse İstanbul gazetelerine yazamazken onun 'Paris Mektupları' *İkdam*'da düzenli biçimde yayımlanmıştı. Sultan Hamid yönetiminin Ali Kemal'e özel bir güven beslediği anlaşılıyordu. Meşrutiyet'in ilanından birkaç gün önce İstanbul'a gelip Sultan Abdülhamid'le yaptığı görüşmeyi anlatırken derdi ki:

'Rumeli'de işler sarpa sarıyordu. Sultan, telaşlı ve korkak bir halde 'Son çare nedir?' diye sorunca yanıtım şöyle oldu: 'Etrafınızdakileri kovunuz! Hareketin başlarını ihsanlarla avutursanız bunalım giderilir...' Bunları orada ve herkesin önünde açıkça söylemek Ali Kemal'in ahlak ve kişiliğini gösterir. O günlerde kırmızı kese içinde bir miktar 'ihsan' aldığı doğrudur ama Meşrutiyet'in ilanından sonra Saray'dan gönderi-

Yahya Kemal'den arkadaşı Ali Kemal'e ögüt: "... Türklüğü savunmak için ortaya çık. Bu akımın öncüsü ol!.."

len yeni bir kese ile daveti reddettiğini ve (böylece) kendisini göz göre göre tehlikeye atmadığını gene ondan dinlemiştim...

... Azılı düşmanları Doktor Nâzım ve Bahattin Şakir beyler İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Ali Kemal'e husumeti öğrettiler. Onlar böyle yapmasalardı bile bu düşmanlık oluşacaktı çünkü Ali Kemal bir topluluğa ve bir amaca yâr olacak yapıda biri değildi. Muhalif olmak için yaratılmıştı! Onun siyasette tutacağı yol buydu...

... *İkdam* gazetesinin başyazı sütununda ve az zamanda sivrilip İttihat ve Terakki'nin en ziyade diş biledigi ve ürktüğü bir adam oluverdi. Karşı saftaki Hüseyin Cahit'i bile yendi. Meşrutiyet heyecanını birkaç ay içinde çürüten, hürriyet havasını ..... ve sonunda 31 Mart sabahını patlamaya dönüştüren yazarların başında geldi. Hareket ordusu

Yahya Kemal Bey: "Ali Kemal'i son kez sehpada gördüm..."
Başdelege İsmet Paşa gergin bir yüzle cesede bakıyordu...

(İstanbul'a) girerken Ali Kemal Moda'da İngiliz Vitolların evindeydi ve vapura atlayıp Avrupa'ya kaçtı. Bu kısa dönemdeki yaşamının kimsenin bilmediği bir özelliği, Rumluğa ve Ermeniliğe karşı muhabbeti ve her türlü 'Türk milliyetperverliğinden' nefreti işte bu dönemde edinmiş olmasıdır..."

Türk dilinin ve şiirinin en büyük ustalarından biri olan Yahya Kemal, dizinin üçüncü bölümünde Ali Kemal'in bu "özelliğine" açıklık getiriyor:

"... Ali Kemal bu 'illetini' (hastalık) Mütareke'ye kadar saklamış ama İstanbul'un işgaliyle birlikte Urfanidis isimli sinsi bir Rum'un Ayasofya'yı kiliseye çevirmek fikri ile bir başka Rum yazarın 'toprakdaşlık' görüntüsü altında Yunan istilasını meşrulaştırmak isteyen dizi yazısını gazetesinde yayımlamaktan çekinmemişti...

... Paris'teki bu son (gönüllü) sürgünü sırasında Ali Kemal gözden düşmüş biri olarak yaşıyor; Avrupa'dan kurtulup İstanbul'a dönmek için İttihat ve Terakki ile barışmaya teşebbüs ettiği bile söyleniyordu. Paris'e geldiğinde kendisine başvurduğu (Maliye Nazırı) Cavit Bey (1875 –asılarak– 1926) değil ama Paris'te 'ataşemiliter' Fethi (Okyar) Bey (1880-1943) ona yardımcı olmaya çalıştı. Gerçek şu ki, İttihat ve

Birinci Ordu Kumandanı Korgeneral Nurettin Paşa pişman görünmüyor ve "... Ali Kemal'i bıraksaydım Fethi Bey (Okyar) onu Ankara'da kurtarırdı..." diyordu. "Hem ben padişah Vahidettin'i de (böyle?) cezalandıracağım..." Nurettin Paşa Ali Kemal'in linç edilişini "karargâh" olarak kullandığı bu tarihi binadaki odasından seyrediyordu (altta).

Ali Kemal'in 1910'lu yıllarda basılan kitaplarından üçü. *Paris Musahabeleri, Bir Safha-i Şebab* ve *Sorbonne Darülfünunu'nda, Edebiyat-ı Hakikiye Dersleri.*

Terakki o dönemde arzu etseydi Ali Kemal'i kazanırdı... Arnavutluk İsyanı ve 'Halaskâr vukuatı' İttihat ve Terakki'yi devirince İstanbul'a dönen Ali Kemal *İkdam*'ın başsütununda gene çalakalem işe girişti...

... İstanbul'da sürekli yaşamak öteden beri emeli idi. Yeni eşi ve Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın kızı ile Büyükada'ya yerleşmişken kumarda para kaybedince adayı terk ederek Arnavutköy'deki ailesinin bıraktığı mirastan son bir enkaz parçası olan küçük bir eve yerleşti. Eski kitaplar topluyor; 'münzevi' bir yaşam sürüyordu. O sıralarda kendisini Falih Rıfkı (Atay) ile birlikte Arnavutköy'de görmüştüm. Dünya Savaşı'na girmekle fena bir şey yaptığımızı ancak Rusya'yı da dağıttığımızı söylediğimde bir kahkaha atıp, 'O da mest oldu fakat ben dahi elden gittim' demişti...

... Savaşın sonlarına doğru eşini alıp tekrar kayınpederinin Büyükada'daki köşküne yerleşti. O güzel sonbahar günlerinde İstanbul endişeler içindeydi. Düşman tayyareleri (kente) bombalar atıyordu. (Sonun-

da) Mondros ateşkesi imzalandı ve İstanbul basınının ağzı çözülmeye başladı. Ali Kemal (ise) henüz kenardaydı...

Yahya Kemal'in önerisi "Türklüğü savunmak için ortaya çık. Bu akımın öncüsü ol!"

"... O sırada bir gün Zeki Paşa'nın köşkünün taraçasında konuşuyorduk, Ali Kemal'e gazetecilik edip etmeyeceğini sordum. Alaylı bir kahkaha ile: 'Yok mirim, neme lazım, ne kaldı ki' dedi. 'Her şey bitti. Başımı durup durduğum yerde belaya sokamam. Ne olacağını uzaktan seyredeceğim!..' Kendisine aynen şu sözleri söyledim: 'İçten olduğun bu niyetinde sanırım uzun süre durmayacak ve (gazeteciliğe) atılacaksın! Büyük bir adam olmak için fırsat ayağına gelmiştir. Devleti yıkılmış, himaye edecek kimsesi kalmamış olan Türklüğü savunmak için ortaya çıkarsan dost düşman herkesin gözünde muazzam bir şahsiyet olursun. İttihat ve Terakki'ye gene dilediğin gibi söv ama milletin yiğit bir davacısı ol. Çevrende kararlı bir çoğunluk bulacaksın; kendine yepyeni bir ufuk aç. İtilafçılardan hayır görmedin, gene görmeyeceksin. Onlarla görüşme. Türklüğün içgüdüsü halinde ateşli bir milliyetçiliğin başlaması zorunludur. Sen gazetende bu akımın öncüsü ol!..' Ali Kemal o günlerde beni çok seviyordu. Sözlerim onu etkilemişti. Dedi ki: 'Gazetecilik etmeyeceğim. Edersem beni sansür et. Seni, harfi harfine dinleyeceğime söz veriyorum...'

... Tahminim doğru çıktı. Aradan birkaç gün geçmişti ki Ali Kemal *Sabah*'ın başyazarlığını üstlendi. Talat, Enver ve Cemal paşalarla arkadaşlarının kaçtıkları güne kadar ölçülü yazılar yazdı ama bunun ardından taştı ve coştu. Yazılarını izliyordum. O günlerin en zehirli suçlaması 'İttihatçı' suçlaması idi ve (o da) ortalığı suçlayabilmek için 'İttihatçı' sıfatını herkese yapıştırıyordu. Ada'da verdiği sözü anımsatmak için küskün bir tavırla *Sabah* matbaasına uğradım. Aramızda sert bir konuşma geçti..."

Yahya Kemal 'monografi'nin bu bölümde Ali Kemal'deki ilginç fikir ve zihniyet değişikliklerine dokunarak, onun, milliyetçilere eğilim gösterdiği döneme dikkat çeker:

"... Ferit Paşa kabinesinde 'Maarif Nazırı' olduğu güne kadar etrafa ateş püskürdü. Maarif nazırı olur olmaz düşünüşünü ve hareketini birdenbire değiştirdi. İtilafçılara dirsek çevirirken İttihatçı olmayan Türkçülerle milliyetçileri aramaya başladı. Giriştiği 'darülfünun'

(üniversite) tasfiyesi sırasında (da) bu fikri gözetti. Hürriyet ve İtilaf (Partisi) merkezinin gönderdiği 'tavsiyenameleri' pervasızca yırtıp attı. Neden böyle birdenbire değişmişti, bilmiyorum. Araya 'İzmir faciası' girmeseydi bu yönde ne kadar devam ederdi, bunu (da) kimse bilemez. Ancak, yaşamı boyunca milliyetçilere eğilim gösterdiği bu dönemi belirtmemek doğru olmazdı...

... İzmir faciası üzerine halkın yoğun tepkisinden, İstanbul mitinglerinden ve 'Versay Konferansı'na kendisinin de temsilci olarak gönderilmesinin protestolarla karşılanmasından üzüntüye kapılmıştı. Bu ulusal tepkilerin kendisini gereksiz bir madde gibi dışarı attığını görüyordu. O günlerde Ferit Paşa kabinesinde bir kez daha değişiklik yapılarak Ali Kemal 'Dahiliye Nazırlığı'na getirildi. Yunanistan'ı ve öteki (galip) devletleri, ancak, mevcut durumu kabul etmekle 'uyuşturabileceğimizi' haykırıyor ve kabinedeki milliyetçilere eğilimli bakanları lekelemekten çekinmiyordu. Nihayet, Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa'nın Havza nutkunu öğrenince adeta çıldırdı ve kısa bir süre sonra da düştü..."

"Damat Ferit Paşa'yı tekrar iktidara getiren odur"

"... İstanbul'da olup bitenleri etraflıca izleyenler bilirler ki (Damat) Ferit Paşa'nın ilk düşüşüyle 16 Mart Baskını arasında geçen dönemde İtilafçılık hemen hemen sönmüştü. Ali Kemal olmayıp da onun gazetesi İtilafçılığı kızıştırmasaydı Ferit Paşa tekrar iktidara gelemezdi. Ali Kemal, ihtirasının ateşiyle Ferit Paşa kabinesini iktidara getiren adamdır...

... Ali Kemal'in milliyetçiliğe uluorta ve ihtirasla saldırmasının yararları da oldu: En zayıflarla en ikircikli ve en tedbirlilerin bile yavaş yavaş milliyetçiliğe eğilim göstermesine yol açtı. Evet, döneminin en kudretli yazarı o; gazetesi *Peyam-ı Sabah* ise dönemin en çok okunan gazetesiydi ama onu ve gazetesini okuyanların büyük çoğunluğunu karşıtları oluşturuyordu. 'Kariler' (okuyucular) günden güne sinirlenip hırslanıyorlar ve Anadolu'daki direnişe bağlanıyorlardı. Anadolu (hareketi) Ali Kemal ve *Peyam-ı Sabah* gibi bir tahrik aracı icat etmek isteseydi bu denli başarılı olamazdı... İngilizler Ferit Paşa hükümetinin beceriksizliğini ve halk gözündeki haysiyetsizliğini görmüşler ve onun yerine daha yumuşak birini getirerek Anadolu'yu uyuşturmayı düşünmeye başlamışlardı. Sonunda, Ferit Paşa'nın yerine Tevfik Paşa'nın gelmesine izin verirken sansürü de biraz gevşettiler. Sözde tarafsız davranarak Yunanistan'la Türklüğü karşı karşıya bıraktılar..."

"İstanbul'dan ayrılmayı istemedi"

Sakarya'dan kesin zafere koşulan günlerde Avrupa'daki uzun istirahatinden İstanbul'a dönmüş olan eski efendisi ve dostu Mahmud Muhtar Paşa'yı Mustafa Kemal Paşa'ya rakip olarak sadrazamlığa getirmek ister Ali Kemal. Gene onun teşvikiyle 'Cercle d'Orient'da (şimdiki Büyük Kulüp) İtilafçılar bir tür 'barışma çayı' düzenlerler. Anadolu'nun Mustafa Kemal önderliğinde kazandığı başarının meyvesini toplayacak barış antlaşmasını imzalamaya hazırlanmaktadırlar. Ne var ki, Damat Ferit Paşa son Avrupa seyahatinden dönerken Türk orduları İzmir'e girmiş ve İstanbul ayağa kalkmıştır. Ferit Paşa korkusundan trenin Sirkeci Garı'na gelmesini bekleyemez ve Ayastefanos'ta (Yeşilköy) inip gizlice Baltalimanı'ndaki konağma gider ve söylentiye göre padişahı bile görmeden İstanbul'u terk eder. Böylece Ali Kemal üçüncü ve son Ferit Paşa kabinesini iktidar mevkiine getirememiş olur.

"Onu son kez sehpada gördüm"

"... O günlerde Ali Kemal 'Yanılmışız' diye son bir 'makale' yazdı ama 'Ulusal Harekete' katılma zamanının geldiğini gören (ortağı) Mihran Efendi (gazetesi) *Sabah*'ı Ali Kemal'in *Peyam*'ından ayırdı. Ortaklığa da son verdi. Bu arada Ali Kemal kendisine kaçmayı tavsiye edenlere İngiltere'nin gücünden söz ediyordu. Özetle, İstanbul'dan ayrılmayı istemedi...

... Talihin garip bir rastlantısı olarak, Paris ve İstanbul'da uzun bir tanışıklığımız olan Ali Kemal'i İzmit'te demiryolu üzerindeki köprüde, sehpada gördüm. İsmet Paşa 'Murahhas Heyeti'mizle birlikte Lozan Konferansı'na gidiyordu. Ankara'dan bizi getiren tren Bilecik'te durunca, oraya kadar gelen gazetecilerden Ali Kemal'in bir gün önce İstanbul'da tutuklanarak Anadolu'ya sevk edildiğini öğrendik. Bir istasyonda (da) İzmit'e getirildiğini işittik. Tren İzmit'e vardığında, bizi karşılamaya çıkan Nurettin Paşa'nın etrafındakiler 'Artin Kemal tepelendi' diye bağırıyordu. Sakalı taranmış, başında güzel bir kalpak, sırtında şık bir gabardin palto ile güleryüzlü Nurettin Paşa, İsmet Paşa'nın elini sıkıp hepimizi Ali Kemal'in cesedini görmeye, sonra da Belediye Dairesi'nde verilecek ziyafete katılmaya davet etti. Birkaç adım ötede Ali Kemal'in cesedi bir çarşafa sarılmış olarak duruyordu. Önüne (iğnelenmiş) bir karton parçasına (da) 'Din ve vatan haini' yazılmıştı. Cesedin çehresi tanınmaz haldeydi. Sol ayağındaki çorap yeni çekilmiş olduğundan ayağı bembeyazdı. Bir tarafından kan sızıyor-

du. Cesedin uzun süre toz toprak içinde, yerlerde sürüklendiği belli oluyordu...

... Nurettin Paşa cesedin karşısında rahat ve kibirli bir tavır takınıp '... işte, din ve milletimize ihanet edenlerin cezası budur...' türünden sözler söylerken İsmet Paşa gergin bir yüzle cesede bakıyordu. Bu etkili görüntü (önünden) sessizce ayrılarak sivil ve asker halkın doldurduğu Belediye Dairesi'ne gittik. Orada bulunanlardan Ali Kemal'in nasıl getirilip Nurettin Paşa'nın karşısına çıkarıldığını ve sorguya çekildiğini dinledik. 'Saray'dan sokağa çıkarılınca nasıl taşla tepelendiğini de... Nurettin Paşa (da) dedi ki: '...Motörle İzmit'e çıkarılınca karşıma getirttim. Sizin, bu vatanı kurtaranlarla ne alıp veremediğiniz var? diye sordum. Saygılı bir duruşu vardı (karşımda). 'Siyasal bir içtihadım (fikrim) vardı' diye cevap verdi. 'Yanılmışım. Lakin, orduya, askeriyeye saygım ve güvenim vardır, onların adaletinden eminim...' Sözün akışını değiştirerek 'Artin Kemal'i tanır mısınız?' diye sordum. 'Hayır...' dedi. 'Büyük Millet Meclisi'nin yokluğunuzda verilmiş bir hükmü vardır... Bu hükmün yüzünüze karşı okunması için buradaki (!) mahkemeye gidiniz...' sözlerim üzerine yanımdan ayrıldı. (Saray) kapısından çıkarken halk hücum ederek taşla tepelemiş ve cezasını vermiş. Pencereden baktım, ayağına bir ip takmış, (yerde) sürüklüyorlardı. Engel olmak için bir iki subay gönderdim. Onları da taşlamışlar. Sonunda, halkın elinden alıp, sehpada teşhir olunmak üzere astırdım...'"

İnsanlıktan uzak; cani ruhlu, üstelik sabıkalı bir zalim ve cahil adamın eline fırsat geçince neler yapabileceğinin –güvenilir bir ağızdan– utanç verici öyküsü. Kısa süre önce İzmir'de işlenen cinayetin birebir tekrarı adeta. Söz tekrar görgü tanığı Yahya Kemal Bey'de:

"... (O akşam) sofrada hazır bulunan üç bakanla birçok mebus tarafından (bu) linç olayı onaylanmıyor ve Nurettin Paşa'nın bu hareketi yönetim ve adalet örgütümüze müdahale ile Ankara üzerinde kişisel bir etki yaratmak siyaseti olarak nefretle karşılanıyordu. Yalnız İzmit'in güç bir konumu vardı ve o günlerde İstanbul'a hücum edecek ordunun merkeziydi. Askerlikle sivil yönetimin yetkilileri (o tarihlerde) henüz ayrılmadığından hükümetin (İzmit'teki) temsilcileri birer gözlemci (gibi) susuyorlardı. Lakin, Nurettin Paşa yemek sırasında (hızını alamayıp): 'İnşallah yakında Vahideddin'i de getirip cezasını vereceğim...' deyince (Lozan Konferansı'nda İsmet Paşa'nın birinci yardımcısı) Dr. Rıza Nur Bey'in sabrı tükendi. Nurettin Paşa'ya hitaben: '...Onu, İnebolu üzerinden getireceğiz' dedi. 'Çünkü, Ankara'ya

gelip mahkeme karşısında hesap vermesi gerekir...' Bu sözler karşısında üzüldüğü ve şaşırdığı anlaşılıyordu Nurettin Paşa'nın. Gene de, Ankara'ya bir taş daha atarak: 'Ali Kemal'i bıraksaydık, hiç kuşkunuz olmasın Fethi (Okyar) Bey (Ankara'da) onu kurtarırdı...' demekten kendini alamadı...

Bu kez Dr. Rıza Nur Bey daha 'cerbezeli' bir sesle: 'Paşa Hazretleri!.. Hükümet bu hainlerin tutuklanması için İstanbul zabıtasına emir vermiştir. Hepsi tutulup Ankara'ya gönderilmelidir. Orada muhakeme edilmelidir...' diye konuştu."

Yahya Kemal'in tanıklığından, tartışmanın burasında, az bilinen bir gerçeği de öğreniyoruz. Ali Kemal'i kim tutuklatmıştı? Bu emri kim vermişti?

"... Hükümet görüşünün böylece ortaya çıkışı karşısında Nurettin Paşa: 'Hükümet ne zaman emir vermiş?.. Ben, on yedi gündür kendi adamlarımla Ali Kemal'i tutuklatmaya çalışıyordum...' deyince Dr. Rıza Nur Bey şu cümleyi "fırlattı": 'Ben, hükümet emir vermiştir, diyorum. Biz Bakanlar Kurulu'ndanız...'"

Lozan yolundaki "Murahhas Heyeti"nin ağırlandığı "yemek"ten bir de çatlak ses çıkıyor:

"... Nurettin Paşa, elle tutulur bir teessürle bir süre susmuştu ki, Ankara Mebusu Beypazarlı Hilmi Bey sessizliği bozarak, '...Canım, pek iyi olmuş! Böylelerinin ölüsü dirisinden az kokar!..' deyince Nurettin Paşa ona dönerek: 'Hay Allah sizden razı olsun...' dedi.

... Yemek bittikten sonra vagonda yatmaya gittik. Karanlık basmıştı. Köprünün yanından geçerken Ali Kemal'in cesedini bir daha gördük. Çevresinde tek tük birkaç seyirci kalmıştı. İçlerinden biri daha iyi görebilmek için yüzüne bir kibrit çakmış bakıyordu..."[22]

22. Haftalık *Meydan* gazetesi, 19, 26 ocak ve 2, 9, 16 şubat 1965 tarihli sayılar.

Beşinci bölüm

Gazeteci Asım Us, İzmitli tanıklar ve 1. Ordu Harekât Şubesi başkanı anlatıyor

"Ben Türk milletinin bu kadar büyük yaşama gayreti ve mücadele ruhu olduğunu bilmiyordum! Türk milletini tanımamışım!.."

Ali Kemal

* * *

"Beyoğlu'ndan adam kaldırıyorlar..." "İsteseydim kaçardım." "Ankara soğuktur!" "İzmit'ten bir pardesü alayım..." "Beni öldürünüz, fakat hakaret etmeyiniz!" "Yargılanacak olsaydı idam edilmezdi..." "İlk taşı atan çocuk: Kaleci Kerim!" "O çöp arabasında bir insan cesedi..." "Yetmişlik bir subayın "görgü tanıklığı..." " "Sokaktan adam topla. Ali Kemal'i linç etsinler!" "Bütün varlığımla Mustafa Kemal'in davası için çalışacağım..."

* * *

Osmanlı'nın son döneminden 50'li, hatta 60'lı yıllara kadar, Türk basınının ilginç ve renkli kalemleri idi Manisalı "Us kardeşler". Büyük ağabey Asım Us (1884-1967) "Mülkiyeli idi ve Ahmet Emin Yalman'la birlikte Kuvayı Milliye'ye sıcak bakan *Vakit* gazetesini çıkarmıştı. Uzun yıllar başyazarlık ve "fıkra yazarlığı" yapmış, Artvin ve Çoruh'tan milletvekili seçilmişti... Hakkı Tarık Us (1889-1956) hukukçuluğu ve gazeteciliğinin yanı sıra o da ağabeyi gibi Galatasaray'da edebiyat öğretmenliği yapmış ve milletvekili seçilmişti. *Vakit, Tercüman-ı Hakikat, Tasvir-i Efkâr* gazetelerinde yazdı; Matbuat Cemiyeti'nin, Türk Basın Birliği'nin ve Türk Dil Kurumu'nun başkanlıklarında bulundu. En küçük kardeş Hasan Rasim Us da (1903-1967) basının seçkin ve saygın kalemlerindendi.

Büyük ağabey Asım Us'un, 1966'da yayımlanan "Hatıra Notları"ndan:

"... Ali Kemal'i İstanbul'da tutuklayanların aldığı emir onu Ankara'ya götürmekti. Bir rastlantı sonucu onu tutuklayanlardan sivil po-

lis memuru Mazlum Bey'le tanıştım. Bana şunları anlattı:

'Refet Paşa'nın İstanbul'a girdiği günlerdi. Esat Paşa valiliğe getirilmişti ve ben "Babıâli'de görevliydim. Esat Paşa bize Ali Kemal'i 'tevkif etme' emrini verdi. Nerede bulursak yakalayacak, Polis Müdüriyeti'nden başka bir yerde saklayıp Anadolu yakasına geçirecek ve İzmit'ten trenle Ankara'ya götürecektik..."'

Nurettin Paşa'nın Ali Kemal'i kendisinin tutuklattığı iddiası böylece çürütülmüş oluyordu. Sivil polis memuru Mazlum Bey anlatmayı sürdürür:

"Beyoğlu'ndan adam kaldırıyorlar..."

"... 'Belirlediğimize göre Ali Kemal Beyoğlu'nda Zeki Paşa apartmanında oturuyordu. Bir öğleden sonra ve saat iki sularında 'Serkldoryan'[23] (Kulübü) yanındaki bir berber dükkânına girdiğini gördük. O bir koltuğa otururken biz iki sivil de içeri girdik. Komiser Cemil, Ali Kemal'e yaklaşarak kulağına: 'Sizi Refet Paşa istiyor' dedi. Aldığı cevap 'Tıraş olayım da gideriz' oldu. Ben dükkânda kalırken Cemil Bey bir otomobil bulmak için dışarı çıktı ve biraz sonra geldi. Beraberimizdeki polisler Mehmet ve Emin Efendi de oradaydı. İşi bitince Ali Kemal kalkıp masaya gitti, borcunu ödedi ve fesini alıp dışarı fırladı. Ben de arkasından koşup yakaladım ama kurtulmak için ellerimi tırnaklayıp kan içinde bıraktı. Bir yandan da 'Ey ahali!.. Burası orman mıdır, dağ mıdır? Beyoğlu'ndan adam kaldırıyorlar!' diye bağırıyor ve çok kuvvetli olduğu için beni de sürüklüyordu. İngiliz askerlerine yakalanmamak için etrafa bakıyordum. Neyse ki arkadaşlar yetişti, gelen arabaya tıktık ve İngiliz Sefareti tarafları tehlikeli olduğundan Boğazkesen'den Tophane'ye inerek Samatya'ya geldik. Ali Kemal '... Berberde İspanya sefiri vardı. Beni adama rezil ettiniz!..' diye serzenişte bulunuyordu. Onu Mektep Sokağı'ndaki kiralık oturduğum eve getirdik. Cemil Bey, Refet Paşa'ya haber vermek için aynı otomobille gitti..."'

Sivil polis memuru Mazlum'un gazeteci Asım Us'a anlattıkları, Ali Kemal'in, başına gelenleri kabullendiği ve mahkeme önüne çıkarılacağını tahmin ederek belki biraz da rahatladığı izlenimi vermektedir. Kırk yıldır bunca macera yaşamış ama ayakta kalmayı başarmıştı. Belki, bu kez de öyle olacağını düşünmekteydi. Öyle ya, Milli Mücadele'nin Ankara'sına gidecek, kendini savunacak ve kim bilir, belki de yepyeni bir hayata adım atmayı başaracaktı:

23. Cercle d'Orient.

"İsteseydim kaçardım"

"... '(Bizim evdeki) odaya girince 'gayri ihtiyari' kahkahalarla gülmeye başladı Ali Kemal. Diyordu ki:

– ... Ben, elli üç yaşında bir adamım. Birkaç kez idama mahkûm edildim ama kurtulmayı başardım. Yeniden hüküm giyebilirim ama böyle özel bir meskende hapsedileceğimi hiç aklıma getirmezdim. Bu (sizin) yeni bir âdetiniz midir?

'Evet, öyledir' dedim.

– Beni, Refet Paşa'ya götüreceğinizi söylemiştiniz. Neden böyle özel bir eve getirdiniz?

– Onun makamına götürürken halkın sizi görmesini istemedik. Hem bizim paşa ile karabetimiz (soyca yakınlığımız) vardır. Kendileri buraya gelip sizinle görüşecekler...

Bu sözlerden sonra üstünü aradık. Önemli bir şey yoktu. Kıymetli bir saati ve pırlanta kol düğmeleri vardı, o kadar. Parası ise çoktu ve (anlaşılan) kumara gidiyordu. Bunları kendisine geri verirken:

– Başıma gelecekleri biliyordum ama hakkımda bunca olumsuz şeyler yazan basının ağzına düşmemek için 'bu defa' kaçmadım. İsteseydim, kaçardım..."'

Polis memuru Mazlum, Samatya'ya gelirken İngilizlerin peşlerine düştüğünü ama izlerini kaybettirmeyi başardıklarını, evde hiç ışık yakmadıklarını, refikası (eşi) gözcülük ederken, Ali Kemal'e kahve pişirdiğini anlatır:

"... 'Altı saattir evdeydik. Karanlık basmıştı. Bir otomobille nihayet geldi Cemil Bey. Motor Samatya iskelesinde bekliyordu. Yiyecek olarak ekmek ve zeytin aldık yanımıza. Otomobile bindik. Bizi bekleyen motor sandal büyüklüğünde bir şey olduğundan üç kişiden fazla alamazdı. (O nedenle) Mehmet ile Emin'i sahilde bıraktık. Ali Kemal 'Hani beni Refet Paşa'ya götürecektiniz. Motorla nereye gidiyoruz?' diye sordu:

– Ankara'ya, dedim

– Zaten biliyordum!..

Derince önlerinde motor 'kırıldı'. Motorcu saatlerce uğraştı ama sonuç alamadı. Güneş doğdu. Böbreklerinden hasta olan Cemil Bey'in sancısı tuttu.

Bir aralık Ali Kemal'e:

– 'Zırtapozlar' diye yazdığın 'dağ eşkiyası' hakkında şimdi ne

düşünüyorsun, diye sordum:

– Hatır için mi cevap vereyim, yoksa gazeteci olarak mı?

– Gazeteci olarak...

– Mudanya ateşkesine yanaşmayıp birkaç bin askeri daha feda ederek İstanbul'a geçebilselerdi o vakit 'kazanmış' olurlardı.

Motor onarılamayınca etraftan yardım aradık. Düdük çaldık. İşiten olmayınca ben bir el ateş ettim. Tabanca sesi üzerine bir yelkenli geldi, bizi yedeğe alarak Değirmendere sahiline çekti. İskeleye çıkıp bir kahve içtik. Cemil Bey de İzmit'ten yeni bir motor istemek için telgrafhaneye gitti..."

"Ankara soğuktur... İzmit'ten bir pardesü alayım"

"... 'Bu sırada 'süfli' bir adam yanımıza yaklaşmıştı. Ali Kemal bu fakir adama sordu:

– Arkadaş, sen nerelisin?

– Çankırılı'yım.

– O halde seninle 'hemşehriyiz!'

Sonra bana dönerek, bu adama 'birkaç para' verip veremeyeceğini sordu. Çıkardı, yarım lira verdi. Bu sırada motorun onarıldığı haberi gelince Ankara'ya gideceğinden emin oldu. Hareket edince de:

– Ankara soğuktur, dedi. İzin verirseniz, İzmit'ten bir pardesü alayım. 'Pekâla' dedik. Bu arada ve telgrafımız üzerine İzmit'ten küçük bir motorlu tekne gelmişti. Birlikte İzmit iskelesine yanaşınca birçok 'zabitan' gördük karşımızda. İçlerinde süvari miralayı (albay) Hacı Arif Bey adında biri Ali Kemal'e:

– Ey alçak herif!.. Ey namussuz herif!.. Makrıköy'deki (Bakırköy'deki) evimi tarumar ettin, diye bağırdı.

Ali Kemal bana dönerek 'Bu adam ne diyor?' diye sordu. 'Sesini çıkarma' dedim.

Şaşırmıştı. Sahile çıkınca tabakasından bir sigara alıp yakarken saatine baktı. İskeleden Merkez Kumandanlığı'na (doğru) yürüdük. Trenin hareketine iki saat kalmıştı. Merkez kumandanı durumu bildirince Nurettin Paşa:

– Tutuklayanlarla birlikte bana getirin, demiş.'"

Kader ağlarını örmeye başlamıştır çünkü İzmit'te "astığı astık, kestiği kestik" bir "kumandan" vardır. Önceki görev yeri İzmir'de –öyküsünü anlatacağım– "Metropolit cinayeti"nin faili "Sakallı" Nurettin Paşa! On süngülü asker, Ali Kemal'i ortalarına alarak, iki

sivil polisle birlikte kentin "Saray" diye bilinen ünlü "kasrına" götürürler. Ordu kumandanı paşanın karargâhı buradadır. Mazlum, anlatmayı sürdürür gazeteci Asım Us'a:

"... 'Kumandan:

– Seni ismen tanıyorum, dedi. Bilgili ve hünerli bir insansın. Ülkeye hizmette kullanabileceğin bir kalemin de var. Ama ne yazık ki bu kalemi ülkenin aleyhine kullandın. 'Gıyaben' idama hükümlüsün. Fakat bir kez de yüzüne karşı muhakeme edilmeye (?) ne dersin?

– Teşekkür ederim.

Nurettin Paşa bu son sözleri üzerine 'götürünüz' diyerek odasına çekildi. Biz orada kaldık. Ali Kemal'i alıp götürdüler. Birkaç dakika geçmişti ki bir zabit 'öldürdüler' haberini getirdi.

– Kimi öldürdüler, diye sorduk.

– Sizin getirdiğiniz adamı, demez mi?

Dışarıya çıktık. Ali Kemal'in ayağma ip bağlamışlar sürüklüyorlardı..."

"Beni öldürünüz fakat hakaret etmeyiniz"

Acaba ne düşünmüştü işgal altındaki İstanbul'da her şeyi göze alarak Ali Kemal'i yakalayan, saklayan ve Ankara'ya götürmek üzere zeytin ekmek yiyerek sapasağlam İzmit'e getiren sivil polisler? Mazlum ve Cemil beyler? Samatya'da bırakmak zorunda kaldıkları arkadaşları? Bilinmiyor. Bilinen, "bir çuval incirin" sorumluluk duygusundan yoksun bir despot tarafından berbat edildiğiydi.

"Babıâli basım"nın kıdemli ve güçlü kalemlerinden Asım Us, sonraki yıllarda İstiklal Mahkemeleri'nin ünlü "Üç Ali'lerinden" biri olarak tanınacak (ötekiler, "Kel" Ali (Çetinkaya) ve "Kılıç" Ali Bey'dir) olan zamanın genç hukukçu yedek subayı Necip Ali (Küçüka) Bey'le[24] de konuşacak ve "Hatıralar"ında onun söylediklerine yer verecektir.

"... Nurettin Paşa, Ali Kemal'i odasına kabul etmeyip birkaç dakika kapısının önünde beklettikten sonra müthiş bir kumandan tavrı ile dışarı çıkıp:

24. Hukukçu ve siyaset adamı Necip Ali (Küçüka, 1893-1941) doğum yeri Denizli'de "Kuvayı Milliye"yi örgütlemiş, Sivas Kongresi'ne katılmış ve mebus seçilmiştir. İstiklal Mahkemeleri'nde savcı olarak görev yapan Necip Ali Bey Atatürk'e yönelik İzmir (1926) suikast girişiminin de savcısıydı.

Babıâli'nin en kıdemli başyazarlarından Asım Us bir Ankara yolculuğu öncesinde Haydarpaşa Garı'nda.

– Artin Kemal denilen herif sen misin? diye sorunca:

– Paşam!.. Beni öldürebilirsiniz. Fakat hakaret etmeyiniz!.. demişti Ali Kemal.

Tarafımdan sorguya çekilirken de şunları söylemişti:

– ... Ben milletimin aleyhinde bulunmadım. Fakat milletimi ve kahramanlığını anlayamamışım. Hatam burada olmuştur. (Milletimin değil) tutulan siyasetin karşısında idim. Almanya ve Avusturya gibi en kuvvetli 'askeri devletlerle' birlikte başa çıkamadığımız bir savaşı aynı düşmanlara karşı üstelik tek başımıza sürdürebileceğimizi asla düşünemiyordum. İşte o nedenle, Sevr'den de kötü bir sonla karşılaşırız diye Anadolu harekâtına karşı çıktım.

– Milletin ve memleketin geleceğinden emin misiniz?

– Eğer bir siyasal hata ile zedelenmezse şimdi kazanılan zafer çok büyüktür, derim. Korkarım ki bu hataya düşeceksiniz. Çünkü içinizde İttihatçılar vardır.

Sorgulamaya devam ettim Ali Kemal'i:

– Diyeceğiniz başka bir şey var mı?

– (Başka) bir şey demeyeceğim. Kendimi savunacağımdan ve kendi 'hakkımdan' eminim. Balkan Savaşları sırasında kaçmıştım. Herkes (buna) bin bir türlü mana verdi. Şimdi ise arkadaşlarımdan birçokları kaçmamı tavsiye ettikleri halde kaçmadım. Türk mahkemelerinin hakkımda 'izharı adalet' edeceğinden (adaletli davranacağından) eminim."

Bunca yıl akıp gittikten sonra insan gene de "...ah keşke olay yedek subay Necip Ali Bey gibi hukuka saygılı ve insanlığını yitir-

Çizgilerle Ali Kemal'in İzmit'te taşa tutulması (*Cumhuriyet* 5 kasım 1989).

Nurettin Paşa'nın İzmit'teki kumandanlığı sırasında top ateşiyle yıktırdığı ünlü "Aya Pandeleimon" manastırı İzmit'in en eski tarihi yapılarından biriydi ve bulunduğu semte de adını vermişti.

memiş birinin elinden kayıp gitmeseydi..." diye düşünmekten kendini alamıyor. Ne çare, Nurettin Paşa'nın sahneye sürdüğü "figüranlar" "yargısız infaz"ı başarıyla (?) tamamlayacak ama özgün görüşleri nedeniyle "ulusalcıların" pek tutmadığı bir "liberal" yazar, yıllar sonra gazetesindeki köşesinde Ali Kemal'in öldürülmesi olayını irdelerken şunları yazacaktır:

"... Kemalist Devrim ne örnek aldığı Fransız 'Büyük Devrimiyle' ne de Rus Bolşevik darbesiyle kıyaslanabilir. Onların aksine, ne bir hunharlık (zalimlik, kan içicilik) ve ne de bir gaddarlık (acımasızlık) sergilemiştir... Bin şükür, bizim ne kellesi giyotin sepetine düşmüş bir (Fransa Kralı) 16. Lui'miz, ne de ailesiyle (birlikte) kurşuna dizilmiş bir Çar Nikola'mız vardır. 'Eski Devrin' temsilcisi sultan ve halife kıllarına zarar gelmeden ve aileleriyle birlikte ülkeyi terk ettiler. Bir

Kitabın yazarı (sağdan ikinci) linç olayının yaşandığı "saray" kapısı önünde İzmit'li dostlarıyla. Yaşamını uzun zamandan beri yerleştiği İzmit'te sürdüren değerli gazeteci ve yazar Şakir Balkı. (yanda)

'Devrim' için bu 'asgarinin asgarisi'dir. (Bütün bunları) 'Büyük Kemal'e borçluyuz. 1923 hamlemiz sonsuz biçimde in-sa-ni-dir..."[25]

"Yargılanacak olsaydı idam edilmezdi"

Milli Mücadele tarihimizin bu çarpıcı ve akıllardan çıkmayan olayının en trajik ve düşündürücü son perdesini bir de "en yakın" görgü tanığı hukukçu Necip Ali Bey'den dinleyelim:

"... Paşa'nın 'bunu divan-ı harbe gönderiniz' dediğini duyunca Ali Kemal'in bacakları zangır zangır titremeye başladı. Rengi sarardı. 'Saray'ın bahçesine çıktık. Saat kulesinin dibinde bir halk yoğunluğu vardı. Çocuklar, bağıra bağıra güya gazete satıyorlardı. Yan yana yürüyorduk. Yanıma sokulan gazetecilere Ali Kemal 'sorgu yargıcı' olarak benden memnun olduğunu söylüyordu. Hava elektrikliydi ama (etraftakilerin) 'taarruza' cesaret edemedikleri anlaşılıyordu. Bu sırada küçük bir çocuk gözlüğüne isabet eden bir taş atınca Ali Kemal'in başını çevirerek 'Ayıp!..' dediğini duydum. Bunun üzerine bir taş yağmuru başladı. Birtakım adamların elinde birden havada parıldayan bıçaklar gördüm. Ali Kemal yere düşerken benim belime de iki büyük kaya parçası geldi. Yaralanmıştım ve biraz daha kalsaydım (Ali Kemal'le) ayın 'akıbete' uğrayacaktım. Ali Kemal bu sırada ceketime yapışmış '... Aman müstantik bey beni kurtarınız!..' diye bağırıyordu. Bir hamle ile ceketimi çıkararak kendimi halkın saldırısından kurtardım ama ceketim Ali Kemal'in elinde kalmıştı. Öldükten sonra cesedini (önce) köprünün başındaki bir ağaca astılar. Tam bu sırada Ankara'dan gelen bir telgraf Ali Kemal'in gönderilmesini istiyordu.

Fakat o artık ölmüş bulunuyordu. Eğer (planlandığı gibi) Ankara'ya götürülüp yargılansaydı idam edilmezdi. (Zaten) bir mahkemeden geçmesi gerekiyordu..."[26]

İlk taşı atan çocuk: "Kaleci Kerim"

Berberde tıraş olurken Ali Kemal'i yakalayıp İzmit'e getiren İstanbul Emniyeti'nde görevli fakat Ankara'dan emir alan polislerle Nurettin Paşa'nın maiyetindeki hukukçu Necip Ali Bey'in tanıklıkları böyle. İyi de "olay"ın İzmitli tanıkları yok muydu? Varsa, onlar ne diyordu? Elbette vardı böyleleri ama ölmüşlerdi. İzlenimlerini

25. Hadi Uluengin, *Hürriyet*, 25-27 ekim 2005.

26. *Asım Us'un Hatıra Notları*, İstanbul, 1966, s. 47-54.

kâğıda dökenin de olmadığı anlaşılıyordu. Neyse ki, dostum İlhan Gümüş sayesinde Kocaeli Dokümantasyon Merkezi'nde gönüllü olarak hizmet veren Şakir Balkı, İlker Kumral ve Emrullah Durak gibi aydın ve birikimli İzmitlilerle uzun görüşmeler yapmak fırsatını buldum. İlker Kumral önemli bir ekonomistti. Şakir Balkı ise kitaplarından ve *Cumhuriyet*'teki yazılarından tanıdığım bir meslektaşım. Hepsi de olay tarihinden sonra doğmuştu ama içlerinde olayın tanıklarıyla görüşenler vardı.

Şakir Balkı, "olayı" Selanik göçmeni 1900 doğumlu Hüsnü Demirören'den dinlemişti. Babası Selanik'teki bir fabrikada makinist olan Hüsnü Demirören SEKA'nın İzmit'teki kâğıt fabrikasında kantarlardan sorumlu olduğu için "Kantarcı Hüsnü" diye tanınırmış. Onun anlattığına göre Ali Kemal'in İzmit'e getirileceği gizli tutulmuş ama iskeleye çıktıklarında bir polis memuru işgüzarlık ederek durumu etrafa yaymış. Gene de, Abdülaziz'in kenti ziyareti nedeniyle yaptırılan ve "kasır' diye de bilinen "Saray-ı Hümayun"a –Nurettin Paşa'nın emri üzerine– götürülürken halktan kimse herhangi bir olumsuz tepki göstermemiş. Ali Kemal'i yazılarından tanıdıkları ve İzmit'e gelişiyle belli bir heyecana kapıldıkları halde.

– Peki, Necip Ali Bey'in Asım Us'a yaşadıklarını anlatırken sözünü ettiği "ilk taşı atanın" kim olduğu biliniyor mu?

– Hüsnü (Demirören) Amca'nın bana söylediğine göre, ilk taşı atan, o sırada gazete "müvezziliği" yapan bir çocuk. Adı da Kerim. Sonraki yıllarda SEKA'da veznedarlık yapan ve futbol oynadığı için de "kaleci Kerim" diye bilinen Kerim Esen. Taş kafasına gelince Ali Kemal'in ince altın çerçeveli gözlüğü yere düşüyor ve kendisi de sendeliyor. Başına gelecekleri anlamış olmalı ki hemen "Saray"a dönmek istiyor ama devasa demir kapının arkasından kapatılmış olduğunu görüyor. Sonrası malum. Yanındaki askerler de duruma "müdahale etmeyip geri çekilince" olanlar oluyor. Üstünü başını soyuyorlar. İstasyon yakınındaki bir çitlembik ağacına takılan ipek gömleğine kimse dokunmadığından yıllarca burada kalıyor. 1933'te Atatürk anıtının dikildiği yere kadar sürüklüyorlar cesedini. Paşa "Saray"ın penceresinden seyrediyor olup biteni.

– Ya sonrası? Gömmüyorlar mı ölüyü bir yere?

Çöp arabasında insan cesedi

Şakir Balkı ilginç anılarını anlatmayı sürdürüyor:

– İzmit'in eski ailelerinden birine mensup bir Ruhi Tengiz Bey vardı ki, o da SEKA'lıydı. Fabrikanın atölye teknisyeni idi. Kendi-

sine bu konuyu sorduğumda anlatmıştı. Eskiden İzmit'te iki tekerlekli ve tek atlı çöp arabaları vardı. Ruhi Bey, Ali Kemal'in öldürüldüğü günlerde ve güpegündüz bu çöp arabalarından birinin arkasından bir cesedin çıplak bacaklarının sarktığını görmüş ve "Ali Kemal'i götürüyorlar" diye düşünmüş.

O tarihlerde, tanınmış bir ailenin, sporcu, bisiklete binen 15 yaşlarındaki çocuğu Ruhi Bey.

"Yüzünü de gördüm, Ali Kemal'di" demedi ama adamın yüzünün zaten tanınmayacak hale getirildiğini biliyoruz. Sonra, İzmit gibi bir yerde başka kimin ölüsü çöp arabasında taşınabilirdi ki!.. Üstelik kentin orta yerinde... O tarihlerde bir adam, kim olursa olsun, cesedinin çarşı içinden çöp arabasıyla götürülmesi düşünülemezdi herhalde. Hatta isterse idam edilmiş biri olsun. Bana bunu anlatan Ruhi Tengiz İzmit'in "Ak-Yeşil" takımında futbol oynardı. Bisiklet yarışlarında başarılar kazanmış, herkesin sevdiği bir gençti.

– Gömüldüğü yer belli mi?

– Tahminimce "Baç Mezarlığı"na gömülmüş olabilir. Bir de, şimdiki "Kırkiki Evler"in yakınındaki kırlık bir yere gömüldüğünü söyleyenler var.

– "Kaleci Kerim" diye tanındığını söylediğiniz Kerim Esen'in ilk taşı atması, Ali Kemal'in sonunu hazırlamış gibi görünüyor. Siz Kerim Esen'in bu konuda ne düşündüğünü biliyor musunuz?

– Evet. SEKA Camisi'ndeki bir cenaze namazı sonrasında ona rastlayınca yanına gittim. Benden bir hayli yaşlı biriydi. Aramızda şöyle bir konuşma geçti:

– Vaktiyle İzmit'te Ali Kemal'i öldürmüşler...

– Evet, öyle bir şey oldu.

– Söylendiğine göre ona ilk taşı siz atmışsınız ve attığınız taşla da yere düşmüş adam. Doğru mu bu?

Kerim Bey bu sorumu "O yanlış!.." diye kesip atarak yanıtladı.

Bu sözleri söylerken gözlerini benden kaçırıyor ve havaya bakıyordu.

Bu arada Emrullah Durak, motorla İzmit'e getirilirken Ali Kemal'in, polislerin kendisine buradan trenle ve doğruca Ankara'ya götürüleceğini söylediklerini ileri sürerek Nurettin Paşa'ya gitmemek için uzun süre direndiğini belirtiyor. İlker Kumral ise, İzmit'te bazı olumlu çalışmaları da olan Nurettin Paşa'nın, Rumlara ait "Haghios Pandeleimon" (Aya Pandeleimon) Manastırı'nı top ateşine tutarak yıktırmış olmasını anımsatarak: "Adını yıllarca bulunduğu semte veren tarihi bir yapıydı bu manastır..." diyor.

Yetmişlik bir subayın görgü tanıklığı

Kimilerince yanlış ve belki de kasıtlı bir yaklaşımla "... İzmit halkının galeyana gelerek bir vatan hainini linç etmesine..." bağlansa da, Ali Kemal'in öldürülmesi, "azmettiricisi" belli bir cinayetti. Yeterli güç ve irade bulunsaydı suçlu veya suçlular hemen yakalanabilirdi. Böylece, Lozan Barış Konferansı'na gitmek üzere tam da o sırada İzmit'e gelen Başdelege İsmet Paşa ile yardımcı ve arkadaşlarına, marifetmiş gibi, tanınmayacak haldeki bir kalem adamının cansız bedeni değil, tutuklanmış bir Nurettin Paşa gösterilirdi. Bu sayede hem İzmit halkı haksız bir genellemeyle topluca suçlanmaktan kurtulmuş olur hem de Ankara hükümeti üzerine bir ihmal gölgesi düşürülmezdi.

Yahya Kemal'in sıcağı sıcağına yaşadığı olaylar, gazeteci Asım Us'a anlatılanlar, sonraki yılların ünlü hukukçu ve savcısı Necip Ali Küçüka'nın ve İzmitlilerin söyledikleri her şeyi apacık ortaya koyuyor.

Şimdi bir de olayın görgü tanığı bir başka askeri, Emekli Kurmay Albay Rahmi Apak'ı (1887-1963) dinleyelim.

Asker, tarihçi, devlet adamı ve diplomat Rahmi Apak, Babaeskili. "Harbiye Mektebi"ni 1908'de, "Harp Akademisi"ni 1914'te bitirmiş. Balkan, Kafkasya, Irak ve Filistin cephelerinde dövüşmüş, Birinci Dünya Savaşı'na katılmış. İngilizlere esir düşmüş. "Mütareke"de Malta'ya sürülen Kuvvacılardan. Askeri "ataşe" olarak Moskova'da bulunmuş, on bir yıl boyunca (1935-1946) Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Tekirdağ'ı temsil etmiş. Lizbon ve Bağdat "büyükelçilik"leri var.

Şöyle diyor, insanın zorlukla inanabildiği hatıralarında:[27]

> "... İşin içinde bulunup da hayatta kalan biri olarak ben olayı anlatacağım. Büyük Taarruz'dan bir hafta önce 'Batı Ordusu Karargâhı'na gelmek üzere 'Erkân-ı Harbiye'den emir almıştım. Küçük bir askeri gemiyle Trabzon'dan yola çıkıp bir haftada İnebolu'ya gelebildik. Yolda fırtınaya yakalanmıştık. Karaya çıkınca da ordumuzun genel taarruza geçtiğini öğrendik. Tekerlek lastiklerinin içine ot doldurulmuş bir kamyonla Kastamonu'ya geldiğimizde Uşak düşmandan geri alınmıştı. Ankara'ya vardığımızda Salihli'ye girdiğimiz ilan edildi. Afyonkarahisar'da ordumuzun İzmir'i kurtardığını öğrendim. İzmir'e varınca Nurettin Paşa kumandasındaki Birinci Ordu'nun 'Ha-

27. Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

beralma Şubesi Başkanlığı'na atandığım anlaşıldı. Bir ay sonra da Nurettin Paşa'yı, İstanbul'a karşı harekete geçmesi ihtimali bulunan kuvvetlerimizin başına getirip İzmit'e yolladılar. Ben de (onunla) beraber İzmit'e gittim.

Ordu karargâhı, İzmit istasyonunun yakınında ve 'şimdi' hükümet konağı olarak kullanılan 'Köşk'e yerleşmişti. Benim şubem ise bu binanın alt katındaki bir odada idi.

Bir gün, evde öğle yemeğimi yemiş, Karargâh'a dönüyordum. Kapıdan girerken Nurettin Paşa'yla karşılaştım. Paşa beni görünce: '... İşittin mi? Ali Kemal'i tutmuşlar ve buraya getirmişler' dedi. 'Hemen şimdi haber gönder, Karargâh'a getirsinler!..'

Mazlum ve Cem adında iri yapılı ve genç iki polis komiseri, Beyoğlu'ndaki, tıraş olduğu berber dükkânından çıkarken Ali Kemal'i zorla yakalayıp bir otomobile atmışlar. Düşman işgal kuvvetlerinin varlığına karşın Kumkapı'da bir eve götürmüşler. Gece de 'tedarik ettikleri' bir motorla kaçırıp İzmit'e getirmişler. Bu fedakâr polis komiserlerine, yaptıkları tehlikeli işin masrafının yarısını bile karşılamayacağını (sandığım) otuzar lirayı verdiklerini hatırlıyorum. Bunu düşündükçe utanırım...

Ali Kemal'i bizim odaya getirterek, daha sonra uzun yıllar Denizli milletvekilliğinde bulunan hukukçu yedek subay Necip Ali Bey'i (Küçüka) Ali Kemal'in ilk ifadesini almaya memur ettim. Necip Ali Bey'in şubemizdeki görevi 'sorgu hâkimliği' idi. Necip Ali'nin (benim yanımda) Ali Kemal'e sorduğu sorular ve aldığı cevaplardan hatırımda kalanlar şunlardır:

Necip Ali Bey: Milli Mücadele davamızın aleyhinde çalışmış olmanızın sebep ve hikmeti nedir?

Ali Kemal: Bu davanın başarılı olacağını hiç tahmin etmiyordum. Başarısızlık durumunda ise 'Büyük Devletler' daha fazla hiddete sevkolunacaklar ve bu da vatanın bütünüyle harap olmasına yol açacaktı.

Necip Ali Bey: O halde, düşüncenizin yanlış olduğu meydana çıktı. Milli Mücadele bize vatanımızı ve şerefimizi tekrar kazandırdı. Yaptıklarınızdan pişmanlık duyuyor musunuz?

Ali Kemal: Evet! Çok doğru söylüyorsunuz. Ben Türk milletinde bu kadar büyük yaşama gayreti ve mücadele ruhu mevcut olduğunu bilmiyordum. Bu bilgisizliğimden dolayı da mazur görülmeliyim (özürlü kabul edilmeliyim). Çünkü hayatımın büyük kısmı Avrupa'da geçmiştir. Türk milletini tanımamışım!.. Tanımıyormuşum!.."

Bu son sözleri Ali Kemal'in, içinde bulunduğu güç ve tehlikeli durumdan kurtulmak umuduyla söylediği de düşünülebilir, içten

duygularının dışavurumu olarak da. İkinci olasılık belki de daha güçlüdür. Nitekim, çoğu benzerlerinin aksine yurdu terk etmeyi düşünmediğini ve yapılan uyarılar karşısında da "cezam neyse çekmeye hazırım..." dediğini biliyoruz. Neyse... Biz Rahmi Apak'ı dinlemeyi sürdürelim:

"... (Sorgulama devam ediyordu ki) Nurettin Paşa Ali Kemal'i yanına getirmekliğim emrini gönderdi. Birlikte merdivenleri çıkarak Paşa'nın odasının önündeki genişçe salona geldik. Orada, günlük evrakı ordu kumandanına imzaya getirmiş olan ve yüzbaşıdan albaya kadar şube müdürlerini dizilmiş, sıralarını bekler bulduk. Bu arada, (Ali Kemal'e) bir sandalye gösterdim. Oturdu.

İki dakika sonra Nurettin Paşa odasından çıktı ve ayağa kalkan Ali Kemal'e 'Sen kimsin?' diye sordu. 'Ali Kemal, bendeniz (kulunuz)' cevabını alınca da 'Haaa!.. Artin Kemal dedikleri sen misin?' diye ekledi. Bu, ikinci sual karşısında Ali Kemal hiç istifini bozmadan cevap verdi:

– Hayır efendim! Ben, Artin Kemal değil, Ali Kemal'im.

Nurettin Paşa konuşmasını sürdürdü:

– Bilgili ve aydın bir adam bir suç işlerse, sence, aynı suçu işleyen bilgisiz bir adamla aynı cezaya mı çarptırılır? Yoksa, cezaları farklı mı olur?

Ali Kemal hiç düşünmeden:

– Elbette, bilgili ve aydın kişinin cezası daha ağır olmak gerekir... dedi.

– O halde seni askeri mahkeme (?) huzuruna sevk edeceğiz.

– Ben adaletin karşısına çıkmaya hazırım!"

Böylesi net cevaplar karşısında insanlıktan büsbütün yoksun bulunmayan birinin karşısındaki kim ve suçu ne olursa olsun bir an durup düşünmesi ve "tasarladığı" her ne ise yineden değerlendirmesi gerekmez mi? Hayır!.. Öyle olmuyor:

"Sokaktan adam topla... Ali Kemal'i linç etsinler"

"Kendisini alıp bir kez daha aşağıya, odama indirdim.

Yedek subay Necip Ali Bey'in karşısına tekrar oturtmuştum ki bir subay odama gelerek Paşa'nın beni istediğini söyledi. Yanına girdim. Bana şu emri verdi? 'Şimdi sokaktan birkaç yüz kişi bulup Büyük Kapı'nın önünde toplayacaksm. (Bunlar) kapıdan çıkarken Ali Kemal'i linç etsinler!.. Öldürsünler!..'"

Dengesiz, kanun nizam tanımaz canavar ruhlu insanların takınabileceği bir tavırdı bu. Ve ancak Adolf Hitler benzeri "führer" taslaklarının verebilecekleri türden bir emirdi verilen. Bir hayli zorlandığı ama verilen emri gene de içine sindirebildiği anlaşılıyor Birinci Ordu Haberalma Şubesi başkanının:

"... (Aldığım emir) çok ağır bir işti. İzmit'teki Merkez Kumandanlığı emrinde Kel Sait adında bir inzibat yüzbaşısı vardı. Alaydan yetişme bu zâtı 'Cihan Savaşı'ndan beri tanırdım. Hatta son yıllarda onu, emekliye ayrılarak Adapazarı'na yerleşmiş olarak görmüştüm. Yanıma çağırtarak: 'Paşa'nın yanına git. Sana önemli bir emir verecekmiş...' dedim. Paşa'nın bu emrini kendim yerine getirmek istemiyordum. Sebebine gelince, sorumluluk korkusu veya vicdan azabı değildi. Çünkü Ali Kemal'in Milli Mücadele davamıza karşı ne büyük ihanetler ettiğini yakından biliyordum. Benim çekingenliğim, bu ölümün kanun yolu dışında yapılmasına taraftar olmadığımdandı. (Yoksa) her askeri mahkeme, pek tabii olarak Ali Kemal'e ölüm cezası kararını verecekti!.."

"Bütün varlığımla Mustafa Kemal'in davası için çalışacağım"

"... Kel Sait tertibat almak üzere çıkıp gitti. Necip Ali Bey olup bitenden habersiz Ali Kemal ile konuşarak notlarını almayı sürdürüyor; ben de konuşulanlara kulak veriyordum. Ali Kemal: '...bundan sonra (ve) bütün mevcudiyeti ile Mustafa Kemal'in davası için çalışacağını...' söylüyordu. İyi bir terzi elinden çıkmış koyu renk bir elbise giymişti. Orta boylu, biraz tıknaz ve yakışıklı bir adamdı. Gözlüklü, ak yüzlü ve kırmızı yanaklı idi. Biraz sonra başına geleceklerden (öylesine) habersizdi ki, arkasındaki (açık) kapıdan esen rüzgârın sırtına dokunduğunu söyleyerek sandalyesini değiştirmesine izin verilmesini rica etti. Bu ricası kabul edildi..."

O sırada Ali Kemal'in herhangi bir "askeri cezaevi"ne veya mahkemeye götürülmesi söz konusu değildir ve Rahmi Bey de bunu çok iyi bilmektedir:

"... On beş dakika geçmişti ki Kel Sait bana yarıaçık kapıdan 'her şey tamamdır!..' işaretini verdi. Ben de Necip Ali Bey'e 'Ali Kemal Beyefendi'yi alarak askeri cezaevine götürmesini' söyledim. Birlikte kalkarak çıktılar. Odamda çalışan öteki arkadaşlarımın da hiçbir şeyden

haberleri yoktu. Faciayı gözlerimle görmemek için masamın başında ve üzüntü içinde bekliyordum. Birdenbire, dışarıdan gürültüler, bağırmalar duyuldu. Arkasından da Necip Ali Bey başından kalpağı düşmüş, saçları dikilmiş, yüzü gözü şişip morarmış bir halde ve büyük bir telaş içinde odama girerek: '... Beyefendi, Ali Kemal'i öldürüyorlar!.. Ne duruyorsunuz?..' diye bağırmaya başladı. Ben, sükûnetle: 'Yahu, onu öldürüyorlarsa sana ne? Otur yerine!..' deyince de afallamış bir halde ve bana kızgın kızgın bakarak şunları mırıldandığını duydum:

'Bu 'işi' bana neden daha önce söylemediniz? (Yoksa) beni de mi öldürtmek istiyordunuz? Benim suçum ne?..'

"... Hakikatte de Ali Kemal 'Köşk'ün büyük kapısından çıkar çıkmaz elleri bıçaklı, taşlı, demirli insanlar küçük ve büyük çocuklarla gençler üzerine saldırmış. Necip Ali Bey kurtarmak için Ali Kemal'e, Ali Kemal de kurtulmak için ona sarılmış. Bu arada, birkaç yumruk ve taş da Necip Ali Bey'e isabet etmiş. Birisi arkasından Ali Kemal'in beline uzun bir bıçak sokunca Ali Kemal acı ile bağırarak yere düşmüş. Taşla ve tekme ile kafasını ezmişler. Necip Ali de patırtının içinden güçlükle sıyrılarak kaçabilmiş. Toplanan güruh, üzerindeki elbiselerini, parmağındaki yüzükle altın saatini ve ceplerinde ne varsa soyup almışlar. Ayaklarına bir ip bağlayarak can çekişen adamı yokuş aşağı don gömlek sürüklemişler...

... O gün, Lozan Konferansı'na gitmek üzere İsmet Paşa (İnönü) trenle İzmit'ten geçecekti. Nurettin Paşa, istasyonun yanında ve demiryolunun altından geçtiği küçük köprünün üstünde bir sehpa kurdurdu ve İsmet Paşa görsün diye Ali Kemal'in ölü vücudunu (oraya) astırdı...

... İşte, Ali Kemal böyle öldürüldü. Bu linç olayı, İstanbul'da hâlâ İngilizlere hizmet etmeyi sürdüren 'İngiliz muhipleri' (dostları) ile Milli Mücadele düşmanları arasında panik yarattı. İngiliz ordusunun İstanbul'daki varlığına karşın hayatlarının tehlikede olduğunu gören bu satılmışlar İstanbul'dan kaçtılar. Bunların başında Padişah Vahidettin de vardı..."[28]

28. Age.

Altıncı bölüm

İstanbul'a düşen bomba: "Ali Kemal kaçırıldı!.."

"... Ali Kemal Bey'in kaçırıldığını duyduk. Nerede olduğunu (!) söyleyin, iki tabur asker gönderip kurtaralım...!"

Mr. Ryan
(İngiltere Sefareti Baştercümanı)

* * *

"Ali Kemal kimseye jurnal vermemiş temiz bir adamdı..." "Kaçırılma" sırası Rıza Tevfik'te mi? Sabiha (Kemal) Hanım da İngiltere Sefareti'nde... "Bizler de aynı felakete namzet bulunuyoruz..." "Filozof" Rıza Tevfik kaçma hazırlığını yapmış bile! "Evet, Sevr'i imzaladım... Kaynarca'yı da mı ben imzaladım?" Ali Kemal olayı padişahı kaçmaya zorluyor...

* * *

"Ali Kemal olayı" bunca yıl sonra, günümüzde bile hayli sıklıkla ve az çok yanlış ve yetersiz bilgilerle gündeme getirilir ve Kurtuluş Savaşı tarihimizin onca adil ve özenli sayfaları arasında üzücü ve düşündürücü bir gölge oluşturan son aşaması derli toplu bir incelemeye tabi tutulmaz. Hele sonrası üzerinde hemen hiç durulmaz.

Abdülhamid döneminin ünlü "Tophane Müşiri" ve "Askeri Okullar Nazırı" Mustafa Zeki Paşa'nın beş çocuğundan ve üç kızından biri olan gencecik Sabiha Hanım'ın, Ali Kemal öldürülünce sekiz yaşmda babasız kalan oğlu Zeki Kemal'i nerede ve nasıl yetiştirdiği... Kendisine evlenme teklif edip de "hayır" cevabı alan çok ünlü bir Türk asker ve siyaset adamının kim olduğu bilinmez. Sonraki yıllarda en yüce makamlara ulaşacak bir başka Türk askerinin, bu kez Sabiha Hanım'm ablalarından birine yaptığı "izdivaç" teklifi de öyle. Geleceği çok parlak bu genç "zabit" koskoca Zeki Paşa tarafından belki biraz küçümsenmeyip de damatlığa kabul edilmiş olsaydı Ali Kemal acaba kiminle "bacanak" olacaktı?

"Ali Kemal kimseye jurnal vermemiş temiz bir adamdı"

Sırası gelince bunlardan da söz edeceğim ama önce Ali Kemal'in henüz işgal altındaki İstanbul'dan –beklenmedik bir biçimde– kaçırılması üzerine burada yaşananları bir başka Kurtuluş Savaşı karşıtından, asıl ününü Sevr'i (Sèvres) imzalayarak yapan ve Mustafa Kemal'i İtalyan ceza hukukçusu Profesör Lombroso'nun "doğuştan suçluları"yla bir tutan "Filozof" Rıza Tevfik'ten dinleyelim:[29]

"... 1922 yılı kasım ayında İstanbul'da yaşanan bir olay benimle birlikte birçok 'muhalif' arkadaşımın kenti alelacele terk etmesi zorunluluğuna yol açtı. Sözünü ettiğim olay Ali Kemal Bey'in kaçırılmasıdır. Ali Kemal merhum, ünlü bir gazeteci olmanın yanı sıra dönemin en temiz, en namuslu, aydın ve âlim adamlarından biri olan Tophane Müşiri ve Umum Mektepler Nazırı Zeki Paşa'nın damadı idi. Beyoğlu'nda, kayınpederinin adını taşıyan apartmanın en üst katında otururdu. Eşi de terbiyesi mükemmel bir Türk ve Müslüman hanımı idi...

... İttihatçıların, (iktidarda) daha ilk yılları dolmadan, 'Meşrutiyet' adına 'eski zaman Türkiye'sinin' meydan ağaları ve zorbalar dönemini diriltmiş olmaları (bırakın) Ali Kemal gibi cesur ve enerjik bir genci, azıcık iyi niyeti olan pinti bir adamı bile muhalefete itebilirdi. O da öyle yapınca İttihatçılar, aleyhine propagandaya girişirek, 'Sultan Hamid'e jurnal veriyor' diye asılsız söylentiler yaydılar. Bunun ne kadar alçakça uydurulmuş bir iftira olduğu, Sultan'ın düşürülmesinden sonra yapılan araştırmada Ali Kemal'e ait jurnal bulunmamasıyla anlaşıldı. Oysa, Mahmud Şevket Paşa gibi İttihatçıların bile jurnalleri çıkmıştı. Özetle Ali Kemal, kimseye jurnal vermemiş temiz bir adamdı. Onun, heyecanlı olaylar, çalkantı ve fırtınalar içinde... yüksek bir ideal uğruna veya hırs ve kıskançlığa yenik düşerek çektiği eziyetlere ve uğradığı haksızlıklara sabırla göğüs germesinde, bütün gençler için bir ibret dersi vardır..."

Ali Kemal, kaçırıldığı günlerde, Rıza Tevfik ve birkaç arkadaşı ile birlikte yeni bir gazete çıkarmanın hazırlıkları içindedir:

"... Ali Kemal Bey mücadeleye devam etmek niyetinde idi. Hepimiz de o fikirde idik. Aleyhimizdeki propaganda ve iftiralara karşı kendimizi savunabilmek için bir gazeteye muhtaçtık. Zeki Paşa apartmanındaki Ali Kemal Bey'in oturduğu dairede yapılan toplantılara benim de katıldığım oluyordu... Hükümetin zerre kadar haysiyeti ve Sa-

29. Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

Rıza Tevfik, oğullarıyla. Dantelli yaka ve manşetler dikkat çekiyor.

ray'm da nüfuzu kalmamıştı... Bir gün (gazete çıkarma toplantısında) üç bin Osmanlı 'kâğıdı' ile uygun bir yer, makine ve uzman işçiler bulunması gerektiğini gördük. (Gazetenin) Beyoğlu veya Galata'da bir Hıristiyan matbaasında ücretle bastırılmasına karar verildi. Böylece matbaaya saldıran da olmazdı..."

O günkü toplantı, alınan bu kararla son bulduğundan sıra "dağılmaya" gelmiştir:

"... Hoca efendiler (İtilaf Fırkası hükümetinin şeyhülislamı Mustafa Sabri Efendi, Zeynelabidin Hoca Efendi ve Ferid Paşa kabinesinde Evkaf Nazırı Hoca Vasıf Efendi) 'hep birden (cumhur cemaat) çıkmayalım, göze batarız; hele siz buyurun da biz biraz sonra çıkarız' dediler.

Ali Kemal Bey, bizden ayrılıp üyesi olduğu 'Cercle d'Orient' Kulübü'ne gideceğini ve –her zaman yaptığı gibi– gazeteleri gözden geçireceğini söyleyince hoca efendiler telaşla 'Bu sırada sokağa çıkılmaz! İhtiyatsızlık tehlikelidir. Anadolu'dan gelen birtakım insanlar etrafımızda dolaşıyor. Biz bile (evlerimize gitmeyip) Tophane taraflarındaki bazı hemşehrilerimize konuk olacağız. Bugün de gazeteleri görmeyiver...' dediler ama Ali Kemal Bey bu görüşlere önem vermedi. 'Adam sen de...' diyerek çıktı ve Galatasaray'a doğru yürüdü..."

İstanbul'un o sırada heyecanlı günler yaşadığı ve "birilerini" korkunun sardığı anlaşılıyor. Rıza Tevfik, Ali Kemal ve arkadaşlarından ayrıldıktan sonra yürüyerek Galata Köprüsü'nü geçer ve Aksaray Laleli'deki, bir bölümünde kirayla oturduğu binaya gelir. Günümüzde çok yıldızlı bir otele dönüştürülen ve ilginç mimarisiyle dikkat çeken bu "kâgir" yapılar topluluğu yakın zamana kadar "Tayyare Apartmanları" olarak bilinirdi. Çevredeki bir yangında ev ve eşyasını kaybedenlerin "ikameti' için Osmanlı'nın son dönemlerinde yapılmış ve böylelerine verilen isimle "Harikzedegân" (yangınzedeler) apartmanları diye tanınmıştı.

Yürüyerek Beyoğlu'ndan Laleli'deki evine vardığında hayli yorgundur. Bir de, eğitimini İngiltere'de sürdüren on altı yaşındaki büyük oğlu Said'den o gün gelen mektubu okuyunca yorgunluğuna üzüntüsü eklenir. Çünkü Said "on beş güne kadar altı aylık 'taksiti' gelmezse okuldan çıkarılacağını" yazmaktadır. Ne var ki parası kalmamıştır Rıza Tevfik'in ve "... memleketi İngilizler'e satmış olduğuna dair aleyhinde söylenenleri 'acı bir tebessümle' hatırlar..."

Ertesi gün, kendisini yeni üzüntülerin beklediğinden habersizdir.

Kaçırılma sırası Rıza Tevfik'e mi gelmişti?

"... Saat sekiz buçuğa yakındı. Hemen fırladım. Cebimdeki madeni 'şilinleri' İngiltere'deki oğluma gönderecek, sonra da Ali Kemal Bey'in evindeki toplantıya yetişecektim. O gün gazete işi için mutlaka bir karar verilecekti... Tünel'de rastladığım bir Ermeni tanıdık iki

kalpaklı adamın dışarıda benden söz ettiklerini duyduğunu söyledi. Yağmur yağıyordu. 'Tünel'den fırlayıp paltomun yakalarını kaldırdım. Fesimi çıkarıp cebime soktum. Kasketimi başıma geçirdim ve Zeki Paşa apartmanının kapısına sığındım. Binanın girişindeki küçük bir boşluğu Hıristiyan bir İstanbullu işgal etmişti. Terlik, çocuk ayakkabıları filan satar ve bizi görünce selamlayarak 'dostların' yukarda olup olmadıklarını haber verirdi. Bu kez, beni kapıda görünce nereye saklanacağını bilemedi. Bir şeylerden korktuğunu ve bunun benimle de ilgili olabileceğini anladım. Soluk soluğa tırmandım merdivenleri. Kapıyı açan hizmetçi kıza 'Beyefendi burada mı?' diye sordum.

– Dün akşam gelmedi.

– Niçin gelmediğini biliyor musun?

– Hayır, bilmiyorum."

Bu cevap üzerine telaşlanan Rıza Tevfik "Sabiha Hanım"ın dışarıda fakat "bazı dostların" içerde olduğunu öğrenince salona girer. Daha önce apartmana gelmiş olan "hoca efendiler" yorgun ve sessiz sedasız oturmaktadırlar:

"... Ben 'Hayrola?..' deyince Hoca Sabri Efendi:

– Senin bir şeyden haberin yok anlaşılan... Böyle zamanda 'hayır' mı olurmuş? dedi ve devam etti:

– Meğer dünkü endişemiz haklı imiş. Dün bütün Beyoğlu heyecan içinde çalkalanmış. Dört kişi bir otomobille gelip Ali Kemal Bey'i berberde tıraş olurken kaçırmışlar.

Zeynelabidin Hoca Efendi ciddi bir teessürle:

– Yazık oldu çocuğa, dedi. Bu adamlar onun başını yiyecekler..."

"Dostlar" büyük bir üzüntünün şaşkınlığı içinde öylece kalmışlardır. Rıza Tevfik, arkadaşının, adı aslında Ali Rıza iken Namık Kemal'e hayranlığı nedeniyle bundan vazgeçip Ali Kemal adını benimsediğini... "Mekteb-i Mülkiye"de kendisiyle arkadaşlık ederken de bir süre "Kartal Rıza" diye ünlendiğini; yorulmaz bünyesi, "ateşin enerjisiyle" oyun oynarken kollarını açıp adeta uçar gibi koştuğunu ve her istediği arkadaşını beş dakikada yakaladığını anlatır. "Refikası" kaçırılma olayını öğrenince acele giyinip çıkmıştır. Birbirlerine "burada ne duruyoruz?.." diye bakarak İngiltere Sefareti'nin (Büyükelçilik) yolunu tutarlar aceleyle:

"... Bina mahşer (kıyamet günü) gibiydi. Hıristiyan ve Müslüman halk sefarete sığmıyor, görevliler de buna engel olmuyordu. Biz de

Rıza Tevfik (sağda) çok farklı yapıdaki bir arkadaşıyla: Neyzen Tevfik...

içeri daldık. Sefiri görüp şikâyetçi olacaktık. Sefarethanenin bahçesi de hıncahınç dolu idi. Bir ara (çıkaracağımız gazete konusunda bizimle işbirliği yapacak olan) İstanbul Mebusu Rum Kozmidi Efendi gözüme ilişti. Üzüntüsünü belirterek:

– Zavallı Ali Kemal'e yüreğim yandı, diye konuştu. Eminim, şimdiye kadar sağ bırakmamışlardır. Hazreti İsa gibi kendini kurban etti ama bizleri kurtardı. Çünkü artık hiçbirimiz buralarda barınamayız. Selametle (yurtdışına) çıkarsak ne mutlu!.."

Sabiha Hanım'la İngiltere Sefareti'nde karşılaşma

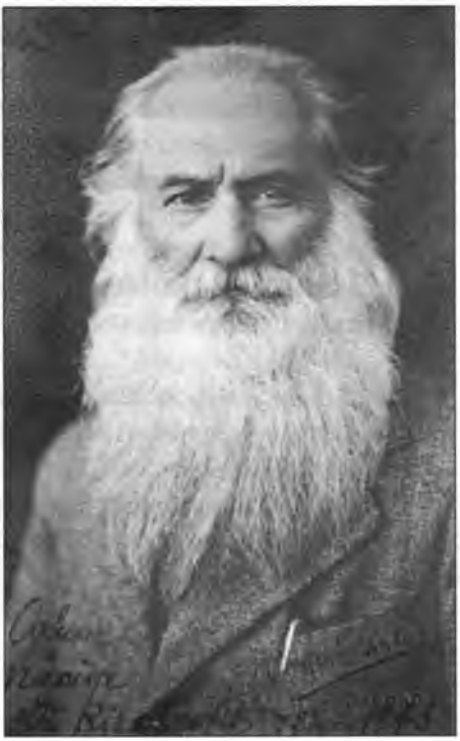
Eşinin ateşle oynadığını ve öteden beri "yanlış tarafta yer aldığını" düşünen Sabiha Kemal Hanım, Ali Kemal o gece eve gelmeyince acaba ne yapmıştı, bilmiyoruz. Bildiğimiz, çaresizlik içinde onun da Rıza Tevfik ve arkadaşları gibi polise filan değil, İngiltere Sefareti'ne gittiğidir. Ne hallere düşmüştü İstanbul... Ne hallere düşmüştü İstanbul "hükümeti":

"... Güç bela, sefarethanenin ikinci katma çıkabildik. Merdivenin başında kıyafeti temiz, siyah çarşaflı ve peçeli bir hanıma rastgeldik. Bu hanım beni görünce yanıma yaklaştı ve: 'Beyefendi, ben Ali Kemal Bey'in refikasıyım...' dedi. Kocasının başına gelen felaketi öğrenebildiği kadarıyla anlattı.

O vakitler bu talihsiz hanımefendinin yüzünü 'kaçgöç' nedeniyle

hiç görmemiştim. Şimdi de gene peçeli gördüğüm halde pek fena yüreğim sızladı. Tüylerim ürperdi ve ne diyeceğimi bilemedim. Kendim de inanmayarak şu sözleri söyleyebildim sadece:

– Hanımefendi!.. Hemen umutsuzluğa kapılmayınız. İnşallah tehlikeli bir durum söz konusu değildir. Zaten biz de beyefendiyi sormak ve doğru bir haber almak için (buraya) geldik. Hatta, bu ülkenin kamu düzenini ve güvenliğini üstlenmiş İngilizleri protesto etmek için sefaretteyiz. (Fevkalade komiser burada olmadığından sefaret baştercümanı) Mister Ryan'ı göreceğiz. Rica ediyorum; siz lütfen biraz sabırlı olunuz ve bizi bir köşede bekleyiniz..."

"... Evet, Sèvres"i imzalayanlardan biri de bendim. "Kaynarca'yı da mı ben imzaladım?.."

"Bizler de aynı felakete namzet bulunuyoruz"

Ali Kemal'in ölüm haberi henüz İstanbul'a ulaşmamıştır ama Filozof Rıza Tevfik Bey ile arkadaşları da her an benzer bir durumla karşılaşabilecekleri telaşı içindedirler. Yanına alındıkları "Baştercüman" Mr. Ryan'ın daha onlar dertlerini anlatmaya vakit bulamadan, temiz bir Türkçe ve rahat bir tavırla: "Sanırım dün akşamki üzücü olayla ilgili olarak geldiniz... Ayrıntıları henüz bilmiyoruz ama araştırmakla meşgulüz!?." demesi üzerine Edirne mebusluğu, maarif nazırlığı ve Şûra-yı Devlet reisliği gibi önemli görevlerde bulunmuş, hatta Talat Paşa'nın başkanlığını yaptığı bir "Osmanlı Mebuslar Heyeti"yle bir zamanlar İngiliz parlamentosunun daveti üzerine bu ülkeyi ziyaret etmiş olan filozofun "canı fena halde sıkılır":

"... Rica ederim! Öyle, uzun uzadıya araştırmaya vaktimiz yoktur. Hemen bir şeyler yapılmalıdır. Çünkü 'bu adamcağızın' başına öyle

bir felaket gelebilir ki 'telafisi' mümkün olmaz. Bizler de hepimiz belki aynı felakete namzet bulunuyoruz. Sizler bu bölgenin 'asayişini' sağlamakla yükümlüsünüz. Sefaretinizin yanı başında ve Beyoğlu'nun en kalabalık bir saatinde bir adamın sorgusuz sualsiz 'kaldırılmasından' ve onun hayatından sorumlusunuz!.."

Konuşmalar Türkçe cereyan etmektedir ve Mister Ryan topu taca atmakta ustadır. Üstelik, Ali Kemal konusunda artık yapılacak bir şeyin kalmadığını ima ve belki biraz da alay eder gibi konuşur:

"...Kehanet sahibi değiliz ki olayları gerçekleşmeden önce bilelim!.. İngiltere hükümetleri kendi ülkelerinde bile İrlandalı ihtilalcilerin en yüksek 'şahsiyetleri' öldürmesini önleyemiyor ve Ali Kemal Bey'in kaçırılması da bunlara benziyor. Siz, kendisinin nerede olduğunu biliyorsanız söyleyiniz. Oraya iki tabur asker gönderip (Ali Kemal Bey'i) kurtaralım!.."

Rıza Tevfik ve arkadaşları "artık bir işimiz kalmadı" diyerek kalkmaya davranırlar ama Mr. Ryan'ın sözleri henüz bitmemiştir. Mütareke döneminin "Sodom ve Gomore"si[30] İstanbul'da kimileri ne düşündürücü günler yaşamaktadırlar ve Ali Kemal'in "kaldırılması" yorgun kenti bilmem kaç "Richter ölçeğinde" bir depremle nasıl da sarsmaktadır:

"... 'Hayır (kalkmayın) efendim!.. Kuvvetle olası bir tehlikeye karşı sizleri korumak isteriz. Bir süre için 'bu ülkeden' ayrılmalısınız. Dün, Ali Kemal'in kaçırılmasından sonra sefarethanemize sığınan halkın bir bölümünü 'Taşkışla'ya gönderdik. Miralay Sadık Bey de aralarında. (Tarafımızdan) korunuyorlar. Şu sırada gözden kaybolmayınız. Bazı hükümet üyeleriyle birlikte sizleri de Mısır'a hareket edecek Egypt vapuruna nakledeceğiz. Yanınızda silahlı İngiliz askerleri de bulanacak!..'

... Damdan düşer gibi olduk. Demek ki, Ali Kemal Bey için buralara gelmeyip de evlerimize gitseymişiz –kümeste uyuyan tavuklar gibi– birer birer tutulup asılacakmışız ve halk da bizleri lakayd nazarlarla (ilgisiz bakışlarla) temaşa edecekmiş (seyredecekmiş)!.."

Mister Ryan'ın yanından çıktıktan sonra "kalabalık içinde" Ali Kemal'in eşini bulur Rıza Tevfik ve bu kibar ve hassas kadına 'riyakârane' (iki yüzlüce) lakırdılar (boş sözler) eder, ama böyle yaptığı için de insanlığından utanır! Arkadaşları orada beklemeyi

30. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Sodom ve Gomore, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

yeğlerken o yakındaki Amerikan Sefareti'ne koşturur. Tamam, Egypt vapuruyla ve silahlı İngiliz askerlerinin "korumasında" Mısır'a gidecektir ama ya orada "... ahvalin düzelmesi için uzun müddet beklemek zorunda kalırsa?" Eşi İbrahim Safa Bey'le birlikte New York'ta yaşayan büyük kızı Suad'ın yanına geçmesi için hemen bir Amerika vizesi alması gereklidir:

"...Amerikan Kız Koleji'ndeki öğretmenlik zamanından tanıdığım Konsolos Mister Ravendal çok nazik bir adamdı ve dostumdu. Ali Kemal olayından fena halde ürkmüş olan bir sürü halk Amerika'ya kaçmak için bu ülke konsolosluğunun önüne de yığıldığından kapıya yanaşmak imkânsızdı. Cebimden bir kart çıkararak beni tanıyan kavasa (kapı görevlisi) uzaktan işaret ettim. Ermenice ve Rumca konuşan kalabalığı yararak kendimi içeri atmayı başardım!.."

İstediği vizeyi hemen verirler ama şöyle düşünmekten kendini alamaz filozofumuz:

"... Amerika'ya malumatsız, mesleksiz, kimsesiz hatta on parasız ve pabuçsuz gidip de, hiç olmazsa insanca yaşamak hakkını kazanmış olanların içine katılmak, o anda benim gözüme en bahtiyar bir yaşam tarzı gibi görünmüştü!..

Arkadaşlarımdan Şeyhülislam Sabri Efendi ile Hoca Zeynelabidin Efendi, yanlarına eşyalarını almışlar; aileleri, torunları, damatları ve kardeşleriyle birlikte gidiyorlardı. Çünkü paraları vardı. Ben (ise) yalnız gitmek zorundaydım. İstanbul'da kimsesiz kalacak zavallı eşimi, henüz on iki yaşındaki küçük oğlum Nazif'le birlikte parasız ve koruyucusuz bırakıyordum. Hava kararmıştı. (Eve bile uğrayamadan) hemen, karnımı doyurduğum lokantadan borcumu ödeyip sokağa fırladım ve (yakındaki) sefarethaneden içeri daldım. (Mısır'a gidecek) yolcular hazırlanmış arabaları bekliyorlardı. Süleyman Şefik Paşa[31] 'Aman nerede kaldın?.. Seni de kaçırdılar mı acaba, diye endişe ediyorduk...' dedi. Gülüştük..."

Milli Mücadele'ye karşı çıkanlar arasında, başlarına gelebilecek olanları önceden düşünüp tedbirli davrananların da olduğunu öğreniyoruz Rıza Tevfik'in anılarından:

"... İki üç ay kadar önce birçok uğursuz olasılığı düşünerek bir bavul hazırlayıp içine seyahat sırasında yanımda bulunması zorunlu pa-

31. Kukla "Halife Orduları" başkumandanı. (y.n.)

saport, resmi ve önemli belge ve mektuplarla iki kat çamaşır gibi şeyler yerleştirmiş ve dostum Rum Aristidi Paşa'nın kendisi gibi Kayseri Rumlarından yakışıklı ve güler yüzlü Hızıroğlu'nun işyerine bırakmıştım. Tam önünden geçerken bir adamını çağırarak bavulumu aldım ve eşime yazdığım mektubu verip kendisine ulaştırmasını rica ettim. Yol harçlığı olarak da bir Osmanlı altını verdim. Eşime '... karışıklıktan dolayı bir İngiliz vapuruyla Mısır'a gittiğimizi, kendisine yazacağımı ve meraklanacak bir şey olmadığım...' söylemesini bu adama tembihledim.

... Sarayburnu parkına yakın bir yerde demir atmış bulunan Egypt vapurunun (borda) iskelesine tırmanırken 1922 yılı Teşrin-i Sâni (kasım) ayının sekizinci çarşamba günü idi..."

Fakat hemen hareket etmez yaşlı ve yıpranmış Egypt. Eşinden aldığı mektup üzerine oğlu Nazif'i yanına alıp vapurda Rıza Tevfik'i ziyarete gelir Nazlı Hanım ve "...Keşke bizi de götürseydiniz..." diye filozofa biraz sitemde bulunur. Bu arada Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi bazı endişelerinden söz eder: "Çanakkale'de durup çıkış işlemleri tamamlanırken (Kemalciler) ya Ali Kemal Bey'e yaptıkları gibi kendilerini de gemiden alırlarsa ne yaparlardı?.. Rıza Tevfik hemen "yakın dostu" Albay Maxwel'e bir mektup yazıp bu endişelerini bildirince ertesi sabah geminin yanına bir torpidobot gelir. Aldığı emir, Egypt Ege denizine çıkıncaya kadar gemiye refakat etmektir. Colonel Maxwel'e "minnettarlıklarının bildirilmesini" ister Rıza Tevfik. Bu kez de havalar sertleşince "eski ve viran olduğunu anladıkları" (?) Egypt'in Yunan sularındaki "Matapan Burnu" açıklarında (fırtınaya dayanamayıp) batabileceği korkusuna kapılırlar. Ali Kemal'in başına gelenler, hepsine canlarının ne kadar tatlı olduğunu anımsatmış olmalıdır:

"... İki saat sonra bir aydınlık etrafı sardı. Güneş doğuyor sandık. Oysa saat daha dört buçuktu. Havada, yüzümüzü okşayan bir latif sıcaklık hissettik. Meğer Mısır'a pek yaklaşmışız. O aydınlık da İskenderiye Feneri'nin kuvvetli ziyası imiş..."[32]

"Kaynarca'yı da mı ben imzaladım?"

Bu alelacele "kaçış"tan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce sürgünlüğü resmileştirilecek olan Rıza Tevfik, af yasasıyla Türki-

32. Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 221-279.

ye'ye dönünceye kadar Lübnan'ın deniz kıyısındaki Cünye bölgesinde yaşamını sürdürür. Eşi Nazlı Hanım'la kızı Mûnise Hanım'ı yanına aldırmıştır. Çocuk ve torunları sık sık ziyarete gelirler onu. Bir gün de yılların gazetecisi Feridun Kandemir (1895-1977) Cünye'dedir. Uzun söyleşiler yaparlar. Dertli ve "sitemkâr"dır Rıza Tevfik:

"... Heyhat ki oldu bir kez! Gaflete düşüp bir halt ettim. Fakat, bana 'vatan hainliği' damgasını vuranların biraz daha insaflı olmaları gerekmez miydi? Bütün suçum, Sevr'i (10 ağustos 1920) imzalayanlar arasında bulunmuş olmam. Peki ama, 'Kaynarca' (antlaşmasını) da mı ben imzaladım?.. Sevr'i imzalarken, ülkenin ancak bu sayede içinde bulunduğu umutsuz durumdan kurtulabileceğini düşünüyordum. Bu sayede muhtaç olduğumuz sulh ve sükûna kavuşabileceğimize inanmıştım. Ne yapayım ki, vurup kırmak ve yakıp yıkmakla bir şey yapılabileceğini sanmıyordum. İnancımda samimi idim ama yanılmışım. Allah korusun bir talihsizliğe uğrayıp başarılı olmasaydı, Mustafa Kemal de tuttuğu yolda aldanmış sayılmayacak mıydı? İnancında aldandı diye insanları 'vatan hainliği' ile suçlayarak gurbetlerde süründürmek doğru mudur?.."

Rahmetli dostum Feridun Kandemir, gerçekten usta bir gazeteci ve tarihçi idi. "Bu noktada belki biraz haklı olabilirsiniz ama" der. "Ulusal hareketin ivme kazandığını; şahlanıp kendisini kabul ettirdiğini ve başarılar kazandığını –düşmanlar bile görürken– kimileri bozgunculuklarını neden sürdürdüler? Neden, küçücük de olsa bir tereddüde düşüp 'acaba yanlış yolda mıyız?' diyerek vicdanlarıyla baş başa kalmayı denemediler?.."

"... Haklısın!.. Kimleri kastettiğini de biliyorum. Ali Kemal'i, Refik Halit'i, Refii Cevat'ı ve ötekileri benim kadar bilmezsin. Belki de hiç tanımazsın. Bunlar, memleketlerini sevmeyen kişiler değillerdi. Ne var ki, bir kez yakalarını kaptırmışlardı insanı tanınmayacak hale getiren o politika belasına. Böyle olunca, 'gerçek' denilen şey insanın gözünden içeri girip beynini tokmaklasa bile yararı olmaz! Bu durumda, bildiğinden şaşmazsın... Kimseye kulak asmazsın ve tuttuğun yolda dörtnala, körü körüne gidersin...

– Ülkelerinin çıkarlarını çiğnemekte olsalar da mı?

– Öyle yaptıklarının farkında değillerdir ki!..

– Memleketlerine, milletlerine kötülük ettiklerini de mi göremezler? Böyle bir şey olabilir mi?

– Olur!.. Oldu işte! Ali Kemal artık yok ama ötekiler sağ. Git kendileriyle konuş. Göreceksin ki hepsi ancak şimdi pişman olmuşlardır yaptıklarına..."[33]

Ali Kemal olayı Padişah'ı kaçmaya zorluyor

Ali Kemal'in kaçırıldığı haberinin İstanbul'a bomba gibi düştüğünü ve kentte bir deprem etkisi yaptığım söylemiştim. Gerçekten de 623 yıllık Osmanlı hanedanı bu depreme ancak on gün kadar dayanabilmiş ve son padişah Mehmed Vahidettin Efendi 17 kasım sabahının erken saatlerinde İngiliz bandıralı Malaya vapuruyla İstanbul'u terk etmiştir.

Yanında yalnızca 12 yaşındaki oğlu Ertuğrul Efendi ile "Başmabeyinci Ömer Yaver Paşa, özel doktoru Reşad Paşa, "Başseccadeci"(!) ve esvapçısı; berberbaşısı ve daha birkaç kişi vardı! Kızları Ulviye ve Sabiha sultanlarla "Kadınefendi"lerini İstanbul'da bırakmak durumunda kalmıştı. Osmanlının savaşarak alamadığı, üstelik Turgut Reis'i, binlerce leventle birlikte şehit bıraktığı minyatür adalar topluluğu Malta'ya "tacını kaybetmiş" bir Osmanlı sultanı olarak ayak basacaktı.

Ali Kemal'in başına gelenler "Devlet-i Âliyye"nin çöküşünü de hızlandırmıştı.

Değerli meslektaşım ve dostum Yılmaz Çetiner (1927-2006) "Dersaadet"in o çalkantılı günlerini şöyle anlatır:

"... Ali Kemal'in kaçırıldığı haberi İngiliz Sefareti'nde olduğu gibi Yıldız Sarayı'nda da bomba gibi patlamıştı.

İngiliz Sefiri Mr. Rumboldt, Padişah'la konuşmak için Saray'a gitti hemen ve Vahidettin'i elçilik baştercümanı Ryan'la birlikte kendisini bekler durumda buldu. Sultan fevkalade kızgın fakat aynı zamanda korku ve dehşet içindeydi:

– Bunlar tamamen Bolşevik!.. Bir tür silahsız hükümet darbesidir bu, diyordu...'

Linç ve ölüm haberi henüz İstanbul'a ulaşmamıştır. Padişah'a göre bu 'kaçırılma' olayı 'azınlıktadırlar' dediği Kemalistlerin marifeti ve aslında devletin bir iç işiydi ama 'müttefikleri' de büyük ölçüde ilgilendirirdi. Çünkü bunlar acaba Ankara hükümetinin 'meşruluğunu' tanıyacaklar mıydı? Ankara hükümetinin İstanbul'a ait iddialarını kabule yanaşacaklar mıydı?.."

33. Feridun Kandemir, *İstiklal Savaşı'nda Bozguncular ve Casuslar*, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul, 1964.

Vahidettin Efendi İngiliz elçisine bunları sorarken İstanbul'da Ankara'nın egemenliği kendini çoktan belli etmeye başlamıştı bile:

"... İngiliz sefiri 'muhatabını' dinledi, dinledi ve gayet soğukkanlı (biçimde) oyununu oynamaya başladı:

– Haşmetmeab, bize göre bir İstanbul hükümeti artık ne yazık ki yoktur! Konferans'ta 'herhangi bir hükümetle müzakere etmek zorundayız'.

Sultan, derin bir nefes alarak içindeki korkuyu dile getirdi:

– Britanya İmparatorluğu'nun, şahsıma ve aileme yakın bir tehlike anında gerekeni yapacaklarına dair 1920 yılındaki vaatleri vardır. Tahttan feragat etmemiz veya feragat etmeden güvenli bir yere çekilmeyi istememiz durumunda bu vaat yerine getirilecek midir?"

Konuşmanın bundan sonrası, Türklük adına ne kadar üzücü ve düşündürücüdür. "Türklük adına" çünkü Osmanlı padişahları yüzyıllar boyunca "Türklerin Sultanı", "Türklerin Hünkârı" olarak bilinmişti. İngiliz sefiri, padişahın ne demek istediğini anlamıştır. Artık 'gidilecek yer' tartışılır. Mısır mı? Kıbrıs mı? Neresi? Elçi sürdürür konuşmasını:

"– Mısır olmaz. Sizi götüreceğimiz yere şimdilik ancak 10-15 kişi ile birlikte gidebilirsiniz.

Padişah merakla sorar:

– Sizi bir daha görebilecek miyim?

İngiliz sefiri mesleğine ve ırkına özgü kıvraklıkla ve biraz da kekeleyerek:

– Haşmetmeab, (sizi) görmeyi elbette isterim, der. Ama öyle çarçabuk adam göndererek (beni) aratmamanızı rica ederim. (Çünkü) bu isabetli olmayacaktır.

(Ayrılırken) Sefir Hazretleri Padişah'a, siyasal nedenlerle tutuklamaların durdurulmasının uygun olacağım anımsattı. Oysa aylardır ısrarla tutuklamaların devamı için baskı yapıyorlardı kendisine.

İngilizler, Fransızlar artık durumu anlamışlardı. Kim güçlü ise onun yanında olmanın, diplomasinin kuralı olduğu gerçeğini bir kez daha ortaya koyuyorlardı..."

Padişah, başmabeyincisi Ömer Yaver Paşa'yı 13 kasımda Refet Paşa'ya göndererek Mustafa Kemal'le görüşmek istediğini bildirir. Durumu öğrenen Mustafa Kemal'in cevabı "Vahidettin Efendi bu arzusunu yazılı olarak belirtsin. Ondan sonra belki görüşebiliriz..." biçiminde olur. Padişahtan bir daha ses çıkmaz ve Mustafa

Kemal'le ne görüşmek istediği de hiçbir zaman öğrenilemez. Damat Ferit kıymetli eşyasını yanına alıp İstanbul'u terk ederken padişaha veda bile etmemiş ve hareketinden iki saat önce gidişini bir mektupla bildirmişti. Sirkeci garında görülmemek için de Avrupa'ya giden trene Çatalca'dan binmişti.

Ali Kemal'in linç ettirilmesi, padişahı "... Ya aynı olay benim başıma da gelirse!.." diye endişelendirip uykularını kaçırıyor olmalıydı:

"... İşgal kuvvetleri Başkomutanı General Harrington Padişah'ın huzuruna son kez çıkmıştı. Çok heyecanlı olan Vahidettin Efendi:

– Teşekkür ederim, general, dedi.

El sıkıştılar. (Askeri) cankurtaran arabasına Sultan Vahidettin'le General Harrington yan yana oturdu. Bir başka arabaya da şaşkın şaşkın bakınarak neler olduğunu anlamaya çalışan çocuk şehzade Ertuğrul "Efendi' ile Kaymakam Zeki Bey binmişti. Kalan otomobillere de öteki yolcular yerleştirildi. Silahlı İngiliz askerleri bindikleri kamyonlarla onları izliyordu. Dolmabahçe Sarayı rıhtımından bir 'istimbotla' açıkta demirlemiş Malaya zırhlısına çıkan Vahidettin Efendi önce geminin kıçında dalgalanan İngiliz bayrağını selamladı, sonra da kendisini karşılayan amiralin elini sıktı...

... Çok geçmeden gemiye gelen İngiltere'nin İstanbul'daki 'Fevkalade Komiser Vekili' Sir Neville Henderson padişaha '... şu anda İngiltere toprağında ve İngiliz bayrağının güvencesi altındasınız, hoş geldiniz!..' dedikten sonra 'Kral Beşinci George Hazretlerine bildirilmek üzere 'Arzu-i Şahanelerini' öğrenmeye memur edildiğini!..' söyledi.

... General Harrington, Malaya hareket etmeden önce karargâhına dönmüş ve bir beyanname yayımlayarak durumu İstanbul basınına ve ajanslar vasıtasıyla da bütün dünyaya duyurmuştu. Beyanname şöyle idi:

'Resmen açıklanır ki Zâtışahane bugünkü durum karşısında hürriyet ve hayatını tehlikede gördüğünden, bütün İslamların halifesi sıfatıyla İngiliz himayesini ve aynı zamanda İstanbul'dan bir başka yere naklini talep etmiştir. Zâtışahane'nin bu arzuları bu sabah yerine getirilmiştir!.."[34]

16 martta fiilen ve resmen de "düşen" İstanbul'un yeni "Fatih"i Mustafa Kemal, Osmanoğullarının son temsilcisine, onun hükümetlerine, İstanbul'un kimi halkına ve "Mütareke basını"na kırgındı.

Aslında çok sevdiği ve son nefesini verdiği kente tekrar gelmesi için yılların geçmesi beklenecekti.

34. Yılmaz Çetiner, *Son Padişah Vahidettin*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993; Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*.

Yedinci bölüm

İzmir'de Hrisostomos linç ettiriliyor

"Yunan orduları Bizans İmparatorluğu'nun temellerini yeniden atma fırsatını kaçırmıştır..."

Metropolit Hrisostomos

* * *

"Siz Türkler cani bir halksınız... Senin elinden de Yunan kanı damlıyor"... İzmir Kordonboyu'nda "ilk kurşun"... Yunan devleti ve Yunan ulusu bir cehenneme düşmektedir... Nurettin Paşa ve Hrisostomos bir kez daha karşı karşıya... "Metropolit Efendi" kaçıp kurtulmayı reddediyor... "Credo quia absurdum"...

* * *

Ali Kemal'in linç edilmesini "tezgâhlayan" Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa'ya dönersek, onu insani ve mesleki özellikleri açısından tanımada en sağlam kaynak, Atatürk'ün, "Büyük Nutuk"taki sözleri ve ağır suçlamaları olsa gerektir. Bu bölümün geniş bir özetine geçmeden önce İzmit'in "provası" niteliğindeki "Metropolit Efendi Olayı"na göz atalım:

Rum Metropolit Hrisostomos, İstanbul'la birlikte İzmir'i ve bütün Ege bölgesini, Kıbrıs'ı ve kısmen de Karadeniz çevresini ele geçirmeyi hedefleyen Yunan "Megali İdea"sının öncü ve simge isimlerinden biriydi. Birinci Dünya Savaşı sonuçları, ona göre bu hedefin gerçekleşmesi doğrultusunda benzersiz bir fırsat yaratmıştı ve bu tarihi fırsat kaçırılmamalıydı. "Megali İdea" için İzmir'i örgütlemek amacıyla büyük gayretler içinde oldu ve on bir yıl boyunca kentin kaderini etkiledi.

İşi papazlık ve din adamlığı olsa da aslında İzmir'deki Rum toplumunun önderi ve bağnazlık düzeyinde bir Yunan milliyetçisi idi. Hıristiyan kaynaklarına göre adı "Kalafatis"ti ama "altın ağızlı" anlamına gelen "Hrisostomos" takma adıyla ünlenmiş ve Yunanlıların bir ulusal kahramanı olarak tanınmıştı. Ali Kemal'den iki yıl önce (1867) eski bir Rum köyü olan Tirilye'de (Triglia, halen Zeytinbağı)

doğdu ama sonu, Ali Kemal'le aynı yılda (1922), aynı adamın elinde (Nurettin Paşa) ve aynı yöntemle (linç ettirilerek) geldi.

Metropolitlik, bir eyalet merkezinin (metropol) piskoposluğu görevi ve Ortodoksluk dinsel hiyerarşisinde yüksek bir rütbe ise de Hrisostomos bilge ve uzlaştırıcı bir din adamı olarak değil de kinci ve acımasız bir militan niteliğiyle şöhret yaptı. Örneğin, Drama'da görevliyken politik eylemleriyle "Babıâli"yi rahatsız ettiğinden azli istendi. Sonunda "Patrikhane" onu Drama'dan alıp İzmir'de görevlendirerek (1911) işi sözde tatlıya bağladı.[35]

İzmir'e geldiğinde kırk dört yaşındaydı ve burada benzer siyasal ve kışkırtıcı eylemleri sürdürünce dönemin valisi Rahmi Bey tarafından kent dışına çıkarıldı ama 1919 yılının ilk günü, işgal tehdidi altındaki kente dönmeyi başardı.

İzmirli Rumlar Basmane Garı'nda törenle karşıladı Metropolit Efendi'yi. O günlerde Yunan ordusunun kente çıkacağı söylentileri yaygındı ve Hrisostomos, yıllar süren çabalarının meyvesini toplamaya gelmiş gibiydi.

Rastlantıya bakın ki, aynı tarihlerde Nurettin Paşa da vali olarak İzmir'e gelecek ve bir İngiliz gemisinin güvertesindeki törende Hrisostomos:

– Siz Türkler cani bir halksınız!.. Senin elinden de Yunan kanı damlıyor!.. diyerek Nurettin Paşa'nın elini sıkmayı reddedecekti. Paşa güçlü durumdaki Metropolit Efendi'nin şikâyeti üzerine hemen alındı İzmir'den ama olup biteni hiç unutmadı.

Yunanistan'ın "Megali İdea"sı hizmetindeki açık-gizli bütün çabalarını Kurtuluş Savaşı'mız boyunca büyük bir inanç ve çabayla sürdüren Hrisostomos, işgalden bir gün önce, 14 mayıs 1919 tarihindeki Rumca gazetelerden İzmir'in Rum halkına şöyle sesleniyordu:

"... Kardeşlerim!.. Beklenen an gelmiştir. Yüzlerce yıllık hayallerimiz gerçekleşmekte, olağanüstü günler yaşamaktayız.

Irkımızın büyük umudu; 'anamız Yunanistan'la bütünleşme' yolunda bağrımızı yakan arzumuz yarın nihayet gerçekleşiyor. Yunanistan'ın ayrılmaz bir parçası oluyoruz.

Yunan tümenlerinin Küçük Asya kıyılarına çıkarması başlamış; İzmir'in dıştaki kalesi (Sancak Kale) Yunan kıt'aları tarafından işgal edilmiştir.

Kurtarıcılarımız yarın şehrin işgali için İzmir'e ayak basmak üzereler.

Yaşasın millet!.."[36]

35. Yavuz Özkamas, *Metropolit Efendi*, Şenocak Yayınları, İzmir, 2008.

36. Age.

"İlk Kurşun" İzmir Kordonboyu'nda patlıyor

"... Saat 14.00'dan itibaren (İzmir'e gelen) Yunanlı ve Rum gazeteciler, Rum topluluğunun bütün üyeleri ve Mahalle Kurulları 'Metropolithane'de olağanüstü bir toplantıya çağrıldılar. Rumlar çok önemli bir durum karşısında olduklarının bilinciyle ünlü Aya Fotini Kilisesi'ni doldurmuştu. Halk ve Metropolit Hazretleri ile Anadolu'nun başpapazları Yunanlı 'Hürriyet Orduları'nı karşılamak ve kutsamak heyecanı içinde mutluydular. Saat tam 16.00'da Metropolit Efendi göründü. Üzerinde, imparator rütbesindeki yüksek papazlara özgü giysisi vardı ve 'Kutsal bedenini kutsal bir ruh aydınlatıyormuş' havasındaydı! Yunan askerleri Kordon'da karaya çıktılarında onlara hitaben yapacağı konuşmayı tasarlıyordu zihninde.

O bunları düşünürken kentin bir başka köşesindeki evinde Mustafa Kemal gibi Selanik'te doğan ve onun gibi öğrenimine Şemsi Efendi'nin buradaki okulunda başlayan, henüz otuz birindeki yurtsever, idealist ve kararlı bir genç adam tabancasını son kez gözden geçiriyordu. Paris'teki Sorbonne Üniversitesi'nde 'Siyaset Bilimi' eğitimi almış, daha sonra gizli örgüt Teşkilat-ı Mahsusa'da İttihatçılarla birlikte çalışmaya başlamıştı. İzmir'de *Hukuk-u Beşer* gazetesinin sahibiydi ve tam adı Hasan Tahsin Receb'di. 1914 yılında, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Romanya'da düzenlediği ve onun da görev aldığı bir eylem girişiminden beri Hasan Tahsin takma adını kullanıyordu. 'Gelecekleri varsa, görecekleri de vardır' diye mırıldandı tabancasına ilk mermiyi sürerken. Bir başka Selanikli kahramanın altı ay önce Haydarpaşa garında: 'Geldikleri gibi giderler!..' demesini andırıyordu sözleri.

"... O gün, Yunan ordularının İzmir'i işgaline karşı 'Maşatlık' denen yerde düzenlenen mitinge katılmış ama bu toplantıyı yeterince coşkulu bulmadığından bireysel bir eylem yapmayı koymuştu kafasına. 15 mayıs 1919 sabahı karaya çıkan Yunan kuvvetleri 'Zito Venizelos' (Yaşa Venizelos) nidalarıyla Pasaport ve Gümrük yönünden Konak'taki Saat Kulesi'ne doğru yürürken sıktığı 'ilk kurşun'la Yunan bayrağı taşıyan genç bir Yunan subayını devirmek ve hemen oracıkta onlarca süngü darbesi altında ölmekle kalmamıştı. Sıkılan bu 'İlk Kurşun' bir ulusun kurtuluşuyla bir devletin kuruluşunu da müjdeleyecek ve İzmir'in göbeğinde anıtlaşacaktı..."[37]

37. Dr. Oktay Gökdemir, *Cumhuriyet'in İzmir'i*, İzmir, 2008.

"Yunan devleti ve Yunan ulusu bir cehenneme düşmektedir"

Büyük Taarruz'dan ve özellikle 30 Ağustos'tan sonra gelmeye başlayan haberler, üç yıl üç ay önce Kordon'da Metropolit Efendi tarafından törenle karşılanan Yunan kuvvetlerinin şimdi İzmir'e doğru kaçtıklarını gösteriyordu. İzmir açıklarındaki teknesinden Yunan ordularını yöneten ve o sırada komutanın kendisinden alınıp General Trokopis'e verildiğinden bile habersiz General Hacı Anesti hâlâ "İzmir ve çevresi tehlikede değildir!.." diyordu ama gerçek durumu gizlemeye yetmiyordu bu sözler. Metropolit Efendi telaşla sağa sola ve özellikle "müttefik" İngiltere'nin, Fransa ve İtalya'nın konsolosluklarına koşuşturuyordu. Oturup, Paris'teki "aziz dostu ve kardeşi Eleftherios" Venezilos'a bir mektup yazmaya başladı: "...Yunan devleti ve Yunan ulusu halen, hiçbir kuvvetin kurtaramayacağı bir cehenneme düşmektedir!.." diyor ve "... Bizans İmparatorluğu'nun temellerini yeniden atmak gibi güzel ve görkemli bir esere mührünü basmak amacıyla Yunan ordularına İstanbul'u işgal ettirme fırsatı kaçırıldığı..." için de Venizelos'un şahsında Yunan hükümetini suçluyordu.

Kader ağlarını örmeye başlamıştı bile ve trajedinin son perdesine yaklaşılıyordu. Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa o sırada "rövanşı alacak olmanın" heyecanıyla ellerini ovuşturuyor olmalıydı.

Vilayete yerleşip 10 eylül günü "Türk halkına" bir bildiri yayınlayarak... "düzen ve güvenliğin sağlanması amacıyla kentte sıkıyönetim ilan edildiğini..." açıkladıktan sonra Aya Fotini Kilisesi'ne bir polis memuru göndererek yıllar önce kendisini görevden aldıran "Metropolit Efendi"yi makamına getirtti.

Türk askerinin kente girdiği 9 Eylül'ün öncesinde heyecanın doruklara tırmandığı günler yaşanmış; çeşitli dinlerin temsilcileri işgal sırasında Müslüman halka yapılan zulüm ve eziyetler nedeniyle Hrisostomos'u ağır biçimde suçlamışlar; o da kendi cemaatiyle yaptığı dramatik bir toplantıyı; "Kahrohronis nahis Georgis!.." sözleriyle bitirmişti. Rumca "Kahrolsun (Lloyd) George" diyordu, Anadolu'yu Yunanistan'ın "Megali İdea"sına peşkeş çeken ve savaş kaybedildikten sonra da onları Türklerin elinden kurtarmayan İngiltere başbakanını giriştikleri bu maceradan sorumlu tutarak!

Nurettin Paşa ve Hrisostomos bir kez daha karşı karşıya

Metropolit'in yardımcılarından Boultsos'un anlattığına göre, Nurettin Paşa Hrisostomos'a vişne suyu ikram etmiş ve ona Rumların silahlarını bırakmaları ve sükûneti korumaları konusunda bazı belgeler imzalatmıştı. Kendisinin bundan böyle metropolit olarak tanınmayacağı için de yerine bir vekil ataması gerektiği söylenmişti Hükümet Konağı'nda.[38]

Bu ziyaret sonrasındaki saatlerde neler olduğu yeterince bilinmiyor. Kimi iddialara göre Metropolit Efendi Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmek üzere başarısız bir girişimde bulunmuştu.

"... Akşamüstü saat 20.00 sularında, aynı polis memuru bu kez bir araba ve yanında süngülü iki askerle Metropolitliğe tekrar gelerek (vali konumundaki) Nurettin Paşa'nın kendisini beklediğini Hrisostomos'a söyledi. Ancak bu kez (herhalde) kuşkulanmasını önlemek için beraberinde Rum Yaşlılar Kurulu'ndan (Çürükçüoğlu Nikolaki, Klimadoğlu ve Saaraf Yanko gibi) bazı üyelerin de bulunması istenmişti.

Hrisostomos bu ikinci ziyaretinde ilk geceyi bir hücrede geçirdi.

Kimi kaynaklara göre ertesi gün Nurettin Paşa Hrisostomos'u Vilayet Makamı'nda kabul ederek kaç Türk zabit ve sivilini öldürdüğünü soracak ve bu suçlamaları reddeden Metropolit, Paşa'nın ellerine ve ayaklarına sarılacaktır. 'Yaptığı her şeyi bildiği için' inkâra yer olmadığını söyleyen Paşa'nın emri 'gelenlerin' İkiçeşmelik Karakolu'na götürülerek orada sorguya çekilmeleri olur..."[39]

Ya bundan sonrası? "Cellat Ali" diye bilinen birinin İzmir'in *Yeni Asır* gazetesinde yayımlanan anılarında (temmuz/ağustos 1973) "olayın en yakın tanığı" olarak söylediklerine göre "Hrisostomos'un bir yerlerde sorguya çekilmesi söz konusu değildi. Ölüm emri Nurettin Paşa tarafından verilmişti ve 'infaz' için de 'Namazgâh'a götürülecekti."

Metropolit kaçıp kurtulmayı reddediyor

İyi de, vaktiyle ve bir tören sırasında karşılaştığı Nurettin Paşa'nın elini "... siz Türkler cani bir halksınız!.. Senin elinden de Yunan kanı damlıyor!.." diyerek sıkmayı reddeden "Metropolit Efendi" başına gelebilecekleri hiç mi düşünmemişti? Neden git-

38. Yavuz Özmakas, *Metropolit Efendi*, Şenocak Yayınları, İzmir 2008.

39. Age.

Nurettin Paşa ve İzmir'in ünlü "Metropolit Efendi"si.

meyi kabullenmişti vali konumundaki paşaya bir kez daha? Yoksa, kaçmaya fırsat mı bulamamıştı?

Kaynaklar, eğer kendi canını düşünmüş olsaydı Hrisostomos'un –işler aleyhlerine dönmeden– kenti kolayca terk edebileceğini gösteriyor. Katolik kilisesi başrahibi ona yabancı bir gemi için bilet getirip de kaçması için yalvardığında Hrisostomos bu öneriyi, "... bir Yunan rahibinin bir çoban gibi sürüsünün başından ayrılmaması gerekir!.." diyerek geri çevirmişti. Sonra Yunan kumandan ve hükümet adamları limandaki Yunan bayraklı Limnos Kruvazörü'ne binerek birlikte kaçmayı önerdiler. Gene "Oxi!" (Ohi, hayır) demeyi yeğledi... Öncü Türk süvarileri İzmir'e girmeye başlarken İtalyan "Fransisken Papazı" Scagliarino, Fransız Konsolosluğu'ndan aldığı yirmi denizciyle Hrisostomos'a gelerek onu Paris'teki ünlü Sacré Coeur Kilisesi'ne göndereceklerini söyledi ama "Metropolit Efendi" İzmir'den ayrılmayı bir kez daha reddetti.[40]

Anlaşılan; Türk atlılarının tozu dumana katan koşusu içinde savrulup giden Yunan "megali idea"sıyla birlikte kendisinin de yok olup gitmesini istemiş olmalıydı. Kim bilir, belki canını kurtarmak için Nurettin Paşa'mn ellerine, ayaklarına da sarılmamıştı, söylenenin aksine. Yargılandı mı? Bu konuda hiçbir belge yok.

40. Age.

Mustafa Kemal Paşa'yla temas kurmaya gerçekten çalıştı mı? Bu da bilinmiyor. Böyle bir şansı olsaydı belki "akıbeti de" farklı olurdu. En azından kışkırtılmış kalabalıklar önüne atılmazdı "alın da öldürün!" dercesine. Herhalde, yargılanmadan kılına dokunamazdı kimse ve tarih önünde doğru olan da kuşkusuz buydu.

"Credo quia absurdum"

O sıralarda bir "ana baba günü"nü; cennetle cehennemi birlikte yaşıyordu İzmir. Ege'nin Anadolu yakasında kazanılan zafer gözyaşları ve inanılmazlık içinde coşkuyla kutlanırken yüzlerce yıldır aynı toprakları paylaşanlar, şimdi can ve mal derdine düşmüştü... "Güzel İzmir"i kül eden 13 eylül yangını başlamak üzereydi. Nurettin Paşa'ya gelince; düşmanından öcünü almak için en uygun zamanın sonunda geldiğini görmenin mutluluğu içinde olmalıydı.

Gelin, bu tatsız öyküyü en yakın tanığının, "Cellat Ali"nin anılarıyla bitirelim:

> "... Papaz, muhafızların himayesinde, bulunduğu hücreden çıkarıldı ve idam hükmünün yerine getirileceği Namazgâh yönünde yürümeye başlandı. Biz giderken peşimizdeki kalabalık da her dakika artıyor ve tehlikeli bir durum meydana geliyordu. 'Yıkık Minare'nin yanma geldiğimizde ise etraftan öfkeli bağrışmalar duyuldu:
>
> – Bu gâvuru, bu Türk düşmanını, bu casusu nereye götürüyorsunuz? Bırakın da hesabını biz görelim! Diyorlardı.

Metropolit Efendi'nin hayallerindeki ilk hedef gerçekleşmiş. İzmir artık onların. Sıra şimdi İstanbul'da, Anadolu'da ve Trabzon'da. Bu mutlulukla görkemli tacını giymiş şehirde bir fayton gezintisine çıkıyor.

Metropolit Hrisostomos İzmir'deki Yunan savaş gemilerinden birini şereflendirmiş. Güvertede hatıra fotoğrafı çekiliyor. (üstte)
Yunan ordusu kumandanlarıyla İzmir'de bir "gövde gösterisi". (solda)

Gürültü gittikçe arttı ve kalabalık da üzerimize (doğru) yürümeye başladı. Jandarmalar ne yapacaklarını şaşırmışlardı. Galeyana gelenleri yatıştırmaya çalışıyorlardı. Fakat nasıl olduysa oldu ve papaz kaşla göz arasında ortadan kayboluverdi. 'Ey ahali ne oluyor?.. Bu yaptığınız doğru değil... Zaten ona kanun (?) cezasını vermiş...' demeye kalmadan Hrisostomos parça parça edildi ve cesedi de bir kenara atıldı. Kafasına vurulan ilk sopayla kanlar içinde kalmıştı. Ölürken, Latince bir özdeyişi tekrar tekrar mırıldandığı duyuldu: 'Credo quia absurdum.' (Saçma ama böyle olduğuna inanmak istiyorum)..."[41]

41. Age; Mehmet Coral, *İzmir 13 Eylül 1922*, İstanbul, 2003; Mehmet Coral, *Ateşin Gelini: Gâvur İzmir*, İstanbul, 2008.

Sekizinci bölüm

Mustafa Kemal, Nurettin Paşa'yı anlatıyor

"Nurettin Paşa'nın Millet Kürsüsü'nden galeyana getirmeyi başardığı bağnazlık ve irtica hisleri... birkaç gericinin İstiklal Mahkemeleri önünde hesap vermesiyle söndü..."

Mustafa Kemal Atatürk *(Nutuk)*

* * *

Nurettin Paşa: "Önemli kararlarda onayım alınmalıdır"... Ali Fuat (Cebesoy) ve Refet (Bele) paşalar "yan çizince" mecburen Nurettin Paşa!.. "Dürbünle seyretmeyi bırakınız... Ateş mevziine gideceğiz"... "Büyük Zafer'in şerefine katılmayı en az hak edenlerden biri de Nurettin Paşa'dır"... "Milleti aldatanlar artık insaf etsinler. Millet de dikkatini artırsın..."

* * *

Milli Mücadele ve Kurtuluş Savaşı tarihimizin en üzücü ve incitici bir sayfası olarak tatsız anısı bugünlere kadar uzanan ve başta Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşları olmak üzere vicdan sahibi herkesi derinden yaraladığı bilinen "Ali Kemal cinayeti"nin ve bir benzeri olan "Hrisostomos olayı"nın tertipçisi Nurettin Paşa hakkında dönemin yetkililerince ne düşünüldüğü bellidir ve belgelenmiştir.

Ali Kemal'in "linç ettirilmesi"nden Atatürk'ün "tiksintiyle söz ettiğini..." Falih Rıfkı Atay'ın anılarından biliyoruz. "Hrisostomos cinayeti" konusunda ne düşündüğü ise henüz belgelenmemiştir ama bu, İzmit'tekinin benzeri olmanın yanı sıra hukuk dışı ve insanlıktan uzak olay nedeniyle de herhalde büyük bir rahatsızlık duymuş olmalıdır.

Atatürk, Cumhuriyet Halk Partisi'nin İkinci Büyük Kurultayı nedeniyle 15-20 ekim 1927 tarihleri arasında, halen "Cumhuriyet Müzesi" olan İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde okuduğu *Nutuk*'ta Nurettin Paşa'ya yirmi sayfadan fazla yer ayırmış ve yirmi sekiz kez adının geçtiği ağır eleştirilerde bulunmuştur. Bu

eleştiriler "Paşa"nın askerlik mesleği ve tartışmalı kişiliğiyle ilgilidir ama "başka eylemlerinden" duyulan rahatsızlığın dışavurumu olarak da kabul edilebilir. Olasıdır ki, Atatürk, İzmir ve İzmit cinayetlerinin hemen sonrasında ve günün koşulları nedeniyle saklı tuttuğu tepkisini ortaya koymak için 1927 yılını beklemiştir.

İşte *Nutuk*'tan Nurettin Paşa'yla ilgili bölümler:[42]

"... Nurettin Paşa 1920 yılı Haziran'ında Ankara'ya geldi. Bizimle işbirliği yapmaya niyetliydi ama önce şu konular hakkındaki görüşlerimizi öğrenmek istiyordu: Bunlardan birincisi 'hilafet makamı ve saltanata karşı', ikincisi 'Bolşeviklik hakkında' ne düşündüğümüzdü. Üçüncüsü ise İtilaf Devletleri ve özellikle İngiltere ile savaşmaya karar verip vermediğimiz...

Ziraat Mektebi'nin bir odasında kendisiyle konuşurken yanımızda onunla birlikte gelen Kâzım Paşa'dan başka Fevzi (Çakmak) ve İsmet (İnönü) Bey'ler de vardı. Nurettin Paşa ilk iki konudaki cevaplarımızı doyurucu bulmamıştı. Özellikle üçüncü sorusuna cevabımız ise hararetli tartışmalara yol açtı. Çünkü biz, tam bağımsızlığımıza ve sınırlarımız içindeki mülki bütünlüğümüze karşı çıkacaklar kim ve ne olurlarsa olsunlar (kendileriyle) muhakkak çarpışacağımızı ve başarılı da olacağımızı söylemiştik. Nurettin Paşa'nın aklı işte buna bir türlü yatmıyor ve razı olamıyordu.

Kendisiyle fikir alışverişinde bulunmayı kabul etmiş olmamızın yeni kanaatler edinip yeni kararlar oluşturmamıza yol açmayacağını söyledik:

'...Sen, dedik, milletin belirlenmiş kanaatlerine uyacaksın!..'

Nurettin Paşa: "Önemli kararlarda onayım alınmalıdır..."

Ziraat Mektebi'nin bir odasındaki toplantıda Nurettin Paşa'nın Konya valisi ve Yunan cephesinin güneyindeki bölgenin kumandanı olması kararlaştırılır. Bununla ilgili işlemler ise Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa eliyle tamamlanacaktır. Tam o sırada düşman bütün cephelerde taarruza geçmişti ve biz geri çekiliyorduk. Atatürk *Nutuk*'ta devam eder:

"... Nurettin Paşa cephedeki olumsuz durumu fark edince görev kabul edebilmek için birtakım koşullarının hükümetçe karara bağ-

42. *Nutuk*'tan alıntılar, Cumhuriyet'in on beşinci yıldönümü nedeniyle 1938'de yapılan basımın 1998'deki "tıpkıbasım"ındandır. Gerekli sadeleştirmelerle yetinilmiştir. (y.n.)

Mustafa Kemal, Nurettin Paşa'yla bir teftiş sırasında.

lanması gereğinden İsmet Paşa'ya söz etmiş. Bu koşullara göre hükümet ülke yönetiminde ve önemli konularda kesin kararlar almadan önce Nurettin Paşa'nın görüş ve onayını almak zorunda olmalıymış. Çünkü hükümet genç ve yetersiz kişilerden oluşuyormuş... İsmet Paşa garip bulduğu bu zihniyet ve öneriyi hemen bana bildirdi. Ben de kendisine verdiğim cevapla Nurettin Paşa'ya görev verilmemesini emrettim... Nurettin Paşa (bundan sonra) Taşköprü'ye gitmiş ve uzun müddet orada kalmıştır..."

Atatürk, Küçük Ağa,[43] Deli Hacı, Aynacı oğulları, Kara Nazım, Çopur Yusuf, Deli Hasan, Küçük Hasan gibi "birtakım serseriler"in yanı sıra "Çayöze Çerkezleri", Koçkiri'de Haydar Bey gibi çetelerin isyanlarıyla nasıl uğraştıklarını belirttikten sonra sözü bir kez daha Nurettin Paşa'ya getirir *Nutuk*'ta:

"... Nurettin Paşa kendisine görev verilmemesi üzerine bizimle işbirliği yapmayacağını bir mektupla bildirip izin alarak Taşköprü'ye gitmişti. O tarihten beş ay sonra Nurettin Paşa adına bazı kişiler devreye girerek bana ve Fevzi Paşa'ya yazdıkları mektuplarla Nurettin Paşa'ya bir görev verilirse kendisinin ciddiyet ve içtenlikle hizmet

43. Atatürk'ün *Nutuk*'ta "isyancı serserilerden" biri olarak iki kez adını verdiği "Küçük Ağa" adıyla öykücü Tarık Buğra'nın (1918-1994) iki roman yazması ilginçtir: *Küçük Ağa* (1964) ve *Küçük Ağa Ankara'da* (1966).

edeceğini bildirdiler. Biz de, Anadolu merkezindeki asayiş sorununu çözmekle görevli kuvvetlerimizi büyücek bir kumanda altında toplamakta yarar gördüğümüzden 9 Kasım 1920'de Sivas'taki Üçüncü Kolordu'yu kaldırıp onun görevini yeni oluşturduğumuz Merkez Ordusu'na verdik. Bu orduya Nurettin Paşa'yı kumandan yaptık...

... Nurettin Paşa merkez bölgesinde bir yıla yakın görev yaptı fakat halktan kimilerinin hukukuna tecavüz ettiği konusunda mebusların ve İçişleri Bakanlığı'nın şikâyeti ve Meclis'in talebi üzerine görevine son verildi. Meclis (ayrıca) Nurettin Paşa'nın muhakeme edilmesine de karar vermişti. Bu husus, benimle 'Vekiller Heyeti' arasında sorun yarattı. Ben, Nurettin Paşa hakkında uygulanması istenen muameleye katılmadım. Fevzi Paşa Hazretleri de benimle aynı görüşteydi. İkimizle Vekiller Heyeti arasında oluşan anlaşmazlığı Meclis çözdü. Nurettin Paşa'yı Meclis'te savunarak ağır bir muameleyle karşılaşmaktan kurtardım. Onu bundan sekiz ay sonra Birinci Ordu Kumandanlığında göreceğiz..."

Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele sırasında, bazı en yakın silah arkadaşları da aralarında bulunmak üzere kimlere ve nelere katlandığı inanılmaz bir öyküdür. Onun yanında Alman generalleri, Prusyalı "paşa"lar yoktu.[44] Ne yapacaksa, ulusunun gücüyle yapacaktı. Kumandanından en kıdemsiz erine, sırtında mermi taşıyan kadınından, tarla süren ak sakallı köylüsüne kadar!

"... Rauf Bey telgrafında diyordu ki: 'Birinci Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın azledilerek Harp Divanı'na verilmek üzere Konya'ya gönderildiğine dair Meclis çevresinde bir dedikodu dolaşmaktadır..."

Ali Fuat ve Refet Paşalar yan çizince mecburen Nurettin Paşa

"... Rauf Bey'e tarafımdan gerekli cevap verildi. Birinci Ordu Kumandanlığı bir süre vekâletle idare olunacaktı ama bir zatın asaletle atanması gerekliydi. Moskova Sefaretinden dönmüş olan (Ali) Fuat Paşa'nın Birinci Ordu Kumandanlığını kabul edip etmeyeceği konu-

44. Birinci Dünya Savaşı serüvenimizin az bilinen bir yanı da bu savaşta Türk ordusuna kimlerin kumanda ettiğidir. Alman Liman von Sanders "Paşa"nın "Askeri Heyeti"nden (1913-1918) bazı isimler: Brônsart Schellendorf Paşa, Weber Paşa, Posseldt Paşa, Back Paşa, Weidtman Paşa, Trommer Paşa, Heuck Paşa, Bischof Paşa, Von Sodenstern Paşa, (Saksonyalı) Nicolai Paşa ve benzerleri. Bunların çoğu ülkelerinde emekli albay, hatta yarbay iken Türkiye'de "paşa" yapılmışlar ve "general" rütbesiyle Erzurum'dan Çanakkale'ye kadar birçok cephede "Mehmetçiğe" kumanda etmekle görevlendirilmişlerdi. (y.n.)

sunda görüşünü araştırdım. Anladım ki, cephe kumandanlığı yapmış olduğundan cephe kumandanı emrine girmeye istekli değildir! Milli Savunma Vekili Kâzım Paşa aracılığıyla Refet Paşa'ya Birinci Ordu Kumandanlığını önerdim. Kabul etmemiş! Sonunda, o tarihlerde hiçbir koşul ileri sürmeden cephe emrine girerek görev yapacağını söyleyen 'açıktaki' Nurettin Paşa'yı bu göreve getirdik..."

Mustafa Kemal Paşa, yayımlanan bir "özgeçmiş" nedeniyle Nurettin Paşa'yı *Nutuk*'ta bir kez daha gündeme getirir. Mebus seçilmek isteyen paşa, kapağında "İzmir Fatihi; Karahisar ve Dumlupınar Muhabereleri Galibi Gazi Nurettin Paşa Hazretlerinin Tercümeihali" sözleri okunan 19 sayfalık kitapçıkla kendisini tanıtmaktadır:[45]

"... Bu özgeçmişi kaç kişinin okuduğunu bilmiyorum. (Ancak) ülkenin bütün aydınları tarafından okunmasını çok yararlı ve terbiye edici bulurum. Yalnız, okuyacak olanların kitapçıkta dokunulan olaylarla gerçekler hakkında kıyaslama yapmaları gereklidir. Kitapçığı, niteliği ve ortaya koyduğu zihniyet konusunda bir fikir edinmek için birlikte inceleyelim:

Metinde, kendisinin İzmir fatihi ve Afyonkarahisar muharebeleri galibi olmak dışında 'Kutülemare muhasırı, Bağdat müdafii; Yemen, Selmanipak ve Garbi Anadolu muharebeleri galibi' olduğu da belirtiliyor... Paşa'nın kendi kendine takındığı 'muhasır', 'galip' ve 'fatih' unvanları hakkında düşüncemizi söylemeyi erteleyerek esas metne girelim:

Paşa, 'Konyar' namındaki Türk aşiretine mensup merhum Müşir İbrahim Paşa'nın oğlu olmanın yanı sıra Hazreti Peygamber soyundan ve Âyan Azası 'Şeyhülvükela' Bursalı Rıza Efendi'den iniyormuş. Bu bilgilere ve ifade biçimine göre Mehmet Nurettin Paşa hem Türk hem de Arap oluyor! Babası ve büyükbabalarıyla iftihar etmektedir. Burada, babasının büyük adam olmasıyla övünen Bizans İmparatoru Teodosyus'la, babası ve anası Türk olan Attila'nın "ben de büyük ve asil bir milletin evladıyım' demesini hatırlatmadan geçemeyeceğim.

Nurettin Paşa, okullardaki öğrenimi dışında 'özel öğrenimler' de görmüş ve 1893'te 'Mekteb-i Harbiye'den çıkışta 'Hassa Ordusu Kur-

45. Paşanın gayretleri karşılıksız kalmayacak ve muhalefetteki ünlü Terakkiperver Parti'nin ve Bursalı seçmenlerinin desteğiyle bağımsız olarak meclise girecektir. 1932 yılında vefat ettiğinde bir de vasiyeti vardı: İzmir'in Kordonboyu'na gömülmek! Ne var ki İzmir'in halkı ve yetkililer onun bu arzusunu benimsemediklerinden Beylerbeyi (İstanbul) Küplüce Mezarlığı'nda toprağa verildi. (y.n.)

mayhığına atanmış.' (Oysa) Nurettin Paşa (hiçbir zaman) 'Erkân-ı harp' (Kurmay) tahsili görmemiş ve o sınıfa dahil olmamıştır. Olsa olsa, askeri bir kıt'aya gönderilmeyip ordu kurmaylığında bir görevle alıkonulmuş olabilir. Tabii ki, genç bir teğmen için askerlik hayatına buradan adım atmak, övünülecek bir başlangıç oluşturmaz. Askeri kıt'aya atanmak ve orada askerlik hayatının ciddiyet ve güçlüklerine alışmak esastır.

Nurettin Paşa 1887'de Yunan savaşına 'gönüllü olarak katılmış' ve başkumandanlığa getirilen Gazi Osman Paşa'nın yaverliği ile İstanbul'a dönüşte 'Hünkâr yaverliği'ne ve 'mihmandarlıklara' atanmış. Bilindiği üzere Gazi Osman Paşa İstanbul'dan Selaniğe kadar gitmiş (fakat) savaş alanına gitmeden Selanik'ten dönmüştür. Fiili görevde bulunmamış bir kumandanın yaverliği ve Sultan Hamid'in yaverliği ile birtakım mihmandarlıklarda bulunmuş olmak, bilmem ki ne dereceye kadar belirtilmeye değer ve gurur duymak için yeterli olabilir!.."

Atatürk'ün *Nutuk*'ta Nurettin Paşa'ya bunca yer ayırması, ona olan duygularının yoğunluğunu ortaya koyuyor. Bir de tabii, savaşı kazanmada ne tür ve ne çapta kumandanlarla da işbirliği yapmak zorunda kalmış olmasını! İbret alınacak, çok düşündürücü ve ne yazık ki pek bilinmeyen satırlar. Devam edelim:

"... Nurettin Paşa albaylığa yükseldikten sonra 1908 yılı başlarında Selanik'te 'Üçüncü Ordu Erkânı Harbiye Özel Şubesi Müdürlüğüne' atanmış. Meşrutiyetten sonra rütbesinin binbaşılığa indirilmiş olması, kendisinin, hangi sıra ile terfi ettiğini ortaya koyuyorsa da 'Üçüncü Ordu Erkânıharbiye Özel Şubesi Müdürlüğü'ne atanmasını anlamak zordur. Çünkü, benim de Kurmay Heyetinde bulunduğum söz konusu orduda böyle bir 'özel şube' yoktu! İhtimal ki, ordu kumandanı olan babası, oğlu için, özel ve gizli işlerle ilgilenen bir 'özel şube' oluşturmuş olsun!..

... Tercümeihal kitapçığında Nurettin Paşa'nın Rumeli'den İstanbul'a yürüyen Hareket Ordusu'na katıldığından da söz edilmektedir. '31 Mart Vakası' nedeniyle gönderilen kuvvetlerin kumandanı Hüsnü Paşa idi. Bu kuvvetlere kurmay başkanı olarak Hareket Ordusu adını veren ve İstanbul'a kadar harekâtını düzenleyen ve yöneten ise bendim. Nurettin Bey'in bu kuvvetlere katılarak görev aldığını bilmiyorum. Birçokları gibi Nurettin Paşa da Hareket Ordusu'na İstanbul'a yaklaştığında Ayastefanos (Yeşilköy) veya Makrıköy'e (Bakırköy) geldiğinde katılmış olabilir!.."

Göklere çıkarıldığı 'özgeçmiş'inin bir yerinde kendisini Kutülemare ve "Selaminpak muharebeleri galibi" olarak da tanıtan Nurettin Paşa'nın tarihin tanıklığından hiç korkmadığı anlaşılıyor:

"... Tercümeihal metninin altıncı ve yedinci sayfalarında Nurettin Paşa'nın Irak Kumandanlığından söz edilerek... 'yenilgiden zafer üretme harikasını gerçekleştirdiği' anlatılıyor.

Efendiler, Irak seferinde işin gerçeği şundan ibarettir:

İlk Irak kumandanı olan Süleyman Askeri Bey'in yenilgi ve intiharından sonra Irak'a Kafkasya'dan yeni birlikler gelinceye kadar çatışmalar İngilizlerin arzusuna ve yürüyüş hızına tabi olmuştur. Nurettin Paşa, Kutülemare'de İngilizlere yenildikten sonra gece gündüz karşılık görmeden yürüyerek, perişan bir surette Selmanipak'a kadar geri çekildi. İngilizler Nurettin Paşa'yı Selmanipak'e kadar izlediler. Kafkasya'dan gönderilmiş olan birlikler orada İngilizleri karşıladı. Üç gün savaştıktan sonra Nurettin Paşa yenilgiyi kabul ederek geri çekilme emri verdi... İngilizlerle süvari teması dahi aranmadı. İngilizlerin de (bu arada) geri çekildiği öğrenilince Nurettin Paşa tekrar Kutülemare-Selmanipak yönünde ilerledi ama tertipsizlik, tedbirsizlik ve idaresizlik yüzünden ve şafak sökerken birliklerimiz düşmanın ateş baskınına uğradı. Erler, subaylar ve kumandanlardan birçok kayıp verildi. Panik sonucu kendiliğinden geri çekilmeye başlandı... Irak'ta yeni birlikler ve yeni vasıtalarla büyük ve kanlı çatışmalar bundan sonra başlar ki Nurettin Paşa'nın bunlarla ilgisi yoktur. Kitapçığın aynı sayfalarında Nurettin Paşa'nın İngilizlerden ele geçirdiği uçaklarla bir başarı elde ettiği söyleniyor ki bu iddianın pek cahilce olduğunu söylemek zorundayım. Uçağın ve uçak filosunun ne anlama geldiğini bilenler böyle bir iddianın ne kadar gülünç olduğunu elbette anlayacaklardır..."

"Dürbünle seyretmeyi bırakınız... Ateş mevziine gideceğiz"

İzmir'de Hrisostomos, İzmit'te de Ali Kemal cinayetlerinin tertipçisi Sakallı Nurettin Paşa konusunda söyleyecekleri burada bitmiyor sevgili Atatürk'ün:

"... Kitapçığın 8. sayfasında Nurettin Paşa'nın dürbünle bakarken alınmış bir resmi vardır. Resmin altında da şu sözler okunuyor:

'26 ağustos 1922 taarruz günü Kocatepe tarassut mevkiinde (gözetleme yerinde) Karahisar Meydan Muharebesini yönetirken alınan fotoğraf.'

Aynı günde hepimiz aynı tepede idik. Dürbünle bakanlar çoktu ve bunlar genellikle gözetleme görevi verilmiş subaylardı. Nurettin Paşa'nın (ise) savaş alanını dürbünle seyretmeyi tercih ettiğini fark etmiştim... Birliklerimiz düşmanı yakından sıkıştırmış, nazik ve önemli bir durum ortaya çıkmıştı. (Kendisine) 'Dürbünle seyretmeyi bırakınız! Muharebeyi yakından ve bizzat idare etmek için ileri ateş mevzine gideceğiz!..' dedim.

Nurettin Paşa, bu kadar yaklaşmanın uygun olmayacağını söyleyerek bizimle gelmek istemedi. Canım sıkıldı. 'Siz burada kalabilirsiniz' dedim. Kemalettin Sami Paşa'ya 'Siz benimle geliniz...' diyerek otomobilime yürüdüm. Kemalettin Paşa 'Emredersiniz...' dedi ve beni izledi. Dürbününün başında yalnız bırakılan Nurettin Paşa'nın da arkamızdan geldiğini gördük. İstediğim yere gittik...

Emirlerime göre tedbirler alınıp hareketler yerine getirilirken Nurettin Paşa yanımda duruyor ve olup biteni seyrediyordu. Bir aralık kolordu kumandanını benim yanımdan uzaklaştırarak bazı emirler vermeye kalkışmış. Kolordu Kumandanı (Kemalettin Sami Paşa) bu emirleri uygulanamaz bulduğundan Ordu Kumandanı (Nurettin Paşa) ile aralarında ciddiyetten uzak bir tartışma çıkmış ve Kemalettin Sami Paşa Nurettin Paşa'nın yanından biraz sertçe davranarak uzaklaşmış. Durumu fark edince kendisini yanıma çağırıp disiplin ve sükûneti korumasını bildirdim. Sonra da Nurettin Paşa'yı çağırdım. Verdiği emirler gerçekten uygulanabilir nitelikte değildi.

Anlatmaya çalıştını ki kumandanlar emir vermek için emir vermezler... Ancak gerekli ve uygulanabilir emirler verilmelidir. Kumandan bir emir verirken kendini o emri yerine getirecek olanın yerine koymalı ve emrinin uygulanabilirliğini bilmelidir. Düşünmelidir!.."

İngilizler ve Damat Ferit Paşa hükümeti ile İstanbul'daki temaslarını da *Nutuk*'tan öğrenince, bir "ölüm kalım" savaşının en kritik aşamasında Onu Nurettin Paşa düzeyinde bir adamla çalışmak durumunda bıraktıkları için Atatürk'ün –sözde– en yakın kimi silah arkadaşları hakkında ne düşünsek yeri değil midir?

"... Nurettin Paşa'nın, hükümetçe, Merkez Ordusu Kumandanlığından nasıl uzaklaştırılıp Harp Divanı'na verilmek üzere Ankara'ya getirildiğini ve Meclis'çe aleyhindeki tepkilerin kendisinin idamını isteme derecesinde ileri gitmişken Başkumandan olarak Meclis kürsüsünden onu savunup kurtardığımı açıklamıştım. Burada bir noktaya dikkat çekmek isterim. Okuduklarımıza göre (ülkede) bir Türkiye Büyük Millet Meclisi bir de Nurettin Paşa vardı ve bunlar karşı karşı-

ya gelmişlerdi. (Oysa) bilindiği üzere Meclis'in karşısına alabileceği yalnızca Hükümet'ti. Bir ordu kumandanı, bir vali veya herhangi bir makam sahibi değil! Risalenin 18. sayfasının son satırlarında Nurettin Paşa'nın 'vatanı tehlikeden kurtaran büyük başarının sağlayıcısı olduğu (!) ve ulusal tarihe bir kez daha gayet önemli ve benzeri görülmemiş bir şeref ve gurur sayfasının eklenmesini sağladığı' anlatılmaktadır..."

"Büyük Zafer'in şerefine katılmayı en az hak edenlerden biri Nurettin Paşa'dır..."

"... Efendiler, bu denli cesurca bir iddia karşısında hayrete düşmemek olası değildir. Nurettin Paşa 'Büyük Taarruz' sırasında Birinci Ordu Kumandanlığında bulunmuş ve bütün kumandanlarla birlikte kendisi de emrettiğimiz görevleri yerine getirmeye çalışmıştır. (Ancak) bu duruma dayanarak, Türk Ordusu'nun ve ordumuzun büyük küçük bütün kumandanlarını, subaylarını ve erlerini kapsaması gereken bir başarı ve onuru Nurettin Paşa'nın şahsına bağlamak kadar anlamsız, temelsiz ve ayıp bir şey olamaz! Nurettin Paşa'yı zaferin sağlayıcısı gibi göstermek, olsa olsa, kendisiyle alay edilmesi amacıyla açıklanabilir. Yoksa Nurettin Paşa, büyük zaferin şerefine katılmaya en az hakkı olanlardan biridir...

... Büyük Taarruz'da Nurettin Paşa'yı sadece taarruzun ikinci günü Kocatepe'de yalnız bırakmıştım. Çünkü, düşmanın yenildiği ve geri çekileceği belli olmuştu... Ondan sonra, Nurettin Paşa'yı ve ordusunu 'bizzat' izleyip yönetmekte zorunluluk gördüm. Böyle hareket etmeseydim, Nurettin Paşa'nın yaptığı hataları karşılamak güç olurdu. (Bir keresinde) tereddüt ettiğini görerek (kendisine) doğrudan emir verdiğimde 'Paşam, siz bizi yalnız ve serbest bırakmıyorsunuz...' deyince Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa (benim yanımda) kendisine ciddi bir dille şunları söyledi: 'Paşa, Paşa, bu ordu bütün ülkenin gözbebeğidir. Sevk ve idaresini tesadüfe bırakamayız!..'

... Uşağa giderken, Nurettin Paşa'nın tedbirlerindeki eksikliği hissederek gerekli emirleri vermeseydim (Yunan Orduları Başkumandanı General) Trikopis'in esir alınması mümkün olmayabilirdi; bizler de tatsız bir gelişmenin tanıkları durumuna düşebilirdik... İzmir'e girdikten sonra Nurettin Paşa'nın tedbirsizliğini ve gafletini hissedip gerekenleri bizzat yaptırmasaydım, kent sokaklarında ahaliye karışmış birliklerimizin paniğe kapılarak bizlerle birlikte bir karmaşa içine düşmesi gözlenebilirdi. Akıllı ve uyanık olduğu ve siyaseti bildiği iddiasında bulunan Nurettin Paşa'nın İzmir'deki yabancı görevlilerle

yaptığı görüşmelerin tutanaklarını düzeltmeseydim ordularımızın İzmir'e girmesinin yarattığı mutluluğun düş kırıklığına dönüşmesi önlenemeyebilirdi...

... Efendiler, bu anlattıklarım Nurettin Paşa dışındaki bütün ordu mensuplarınca bilinmektedir... 'Kutülemareyi kuşatan Nurettin Paşa' diye bir kart bastırıp (bir yerine) 'bu sıfatı da benden kimse geri alamaz ya!..' diye yazdığını görmüştüm. Evet, 'Kutülemare kuşatıcılığını kimse ondan alamaz ama böyle bir sıfatı ona veren de olmamıştır! Her başarılı savaşa katılıp, hak etmediği halde her başarıyı kendisine mal etmesi ahlaki bir tavır olarak görülemez! Memleket çocuklarına böyle temelsiz davranışlarda bulunma alışkanlığını veremeyiz. Gelecek kuşaklara, havadan galip, fatih olunabileceği gibi yanlış bir fikri miras bırakamayız..."

"Milleti aldatanlar artık insaf etsinler... Millet de dikkatini artırsın"

Atatürk'ün ne denli ince bir hiciv yeteneği olduğunu ve gerektiğinde bu yeteneğini kullanmaktan da çekinmediğini gösteren satırlar. Özellikle yaşadığımız şu günlerde herkese, hepimize yönelik uyarıcı sözler:

"... Özgeçmiş kitapçığının kapağında kullanılan 'gazi' unvanına gelince. Gerçek ve yasalar bununla olsa olsa alay eder. Gerçi savaşa 'şehit veya gazi olmak için' girilir ve yiğitlik alanında ölenlerin hepsine genellikle 'şehit' denirse de gazi olanların hepsine 'gazi' unvanı verilmez. Bu unvanı ancak yasa verir. Uygar bir ulusun, yüksek çıkarları gereği yapmak zorunda kaldığı savaşlar, Arap aşiretlerinin birbiriyle giriştiği çatışmalar değildir. Öyle dahi olsa bu 'gazve'lerden sağ çıkanlarla yalnız ana ve babaları 'benim gazi oğlum' diyerek iftihar edebilirler. Fakat, millet ve tarih unvan vermede o kadar cömert değildir...

... Özgeçmiş kitapçığının son sayfasından da bir tümce alarak bu 'hikâyet'e (hikâye) son verelim:

Nurettin Paşa, 'Irak cephesinde iken yerel halk tarafından kendisine emanet edilmiş bulunan, Kerbelâ'da gömülü Peygamber Hazretlerinin soyundan İmam Hüseyin'e ait mübarek kılıcı taşımakla 'müşerreftir' (onur duymaktadır)...' deniliyor.

... Efendiler, bu ne laftır?..

'Kerbelâ!..' 'Peygamber soyundan!..' 'İmam!..' 'Mübarek kılıç!..' 'Müşerref!' Böyle, 'avampesendane' (halkın hoşuna gidecek) laflarla milleti aldatanlar artık insaf etsinler!.. Millet de dikkat ve basiretini arttırsın!.."

Atatürk, olumsuz insani ve askeri özelliklerinin yanı sıra tek düzenleyicisi ve baş sorumlusu olduğu "Ali Kemal cinayeti" ile de Kurtuluş Savaşı'mız tarihine üzücü sayfalar ekleyen Nurettin Paşa'ya *Nutuk*'ta uzunca bir yer verirken "... bu hikâyet'e de son verelim" diyor ama veremiyor! "Bugün ulaştığımız sonuç, yüzyıllardan beri çekilen ulusal belalardan uyanmanın ve bu aziz vatanın her köşesini sulayan kanların bedelidir. Bu sonucu Türk gençliğine emanet ediyorum!.." diye başlayan Nutuk'taki son sözlerinden hemen önce Nurettin Paşa'yı bir kez daha önümüze koyarak onun gibiler karşısında dikkatli olmamız gerektiğini anımsatıyor: Artık karşısında yalnız dengesiz ve yeteneksiz bir kibirli asker değil, gerici bir milletvekili de vardır:

> "... Yasama hayatı boyunca hiçbir vakit kürsüye çıkmamış ve hiçbir vakit Meclis'te millet ve Cumhuriyet çıkarlarını savunmak için tek bir sözcük bile söylememiş olan Bursa Mebusu Nurettin Paşa, şapka giyilmesine karşı çıkan uzun bir takrir vermiş ve bunu savunmak için kürsüye çıkmıştır. Şapka giyilmesinin 'hukuk-u esasi'ye, hâkimiyet-i milli'ye ve masuniyet-i şahsî'ye karşı muamele' olduğu iddiasıyla bunun engellenmesine çalışmıştır. Fakat, Nurettin Paşa'nın Millet Kürsüsü'nden galeyana getirmeyi başardığı bağnazlık ve irtica hisleri sonuçta, birkaç yerde birkaç gericinin İstiklal Mahkemeleri önünde hesap vermesiyle söndü..."

Şapsa İktisası (giyilmesi) ile ilgili 671 sayılı yasa Nurettin Paşa gibilerinin muhalefetine karşın 25 kasım 1925 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girdi ama kökü kurutulamamış Nurettin Paşa "mukallitleri" cumhuriyet devrim ve ilkelerine karşıtlıklarını üstelik yeni mevziler edinerek ve yüksek tepelere bile sinsice tırmanarak bugün de sürdürmüyorlar mı?

İzmir ve İzmit'teki linç olaylarının –en azından– kışkırtıcısı durumundaki Nurettin Paşa hakkında Atatürk'ün *Nutuk*'ta söyledikleri bu zatın kişisel özelliklerini ve mesleki niteliklerini de açıkça ortaya koyuyor. Eldeki olanaklar ve mevcut kadrolar düşünüldüğünde ona niçin katlanıldığını da... Ama Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Nurettin Paşa adı gene de sıkça geçmiştir ve "Ali Kemal olayı"ndan kısa bir süre sonra, 29 kasım 1922 tarihindeki "gizli celse" zabıtları buna örnek olarak gösterilebilir:

O gün, dönemin Gümüşhane Mebusu ve Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey (Ataç) İzmir'in Yunanlılardan temizlenmesinden son-

ra terk edilen taşınmazlarla eşya ve paranın ne olduğu konusunda meclise bilgi vermektedir.

"Hasan Fehmi Bey (devamla):

– Efendim, bir ordunun savaşarak bir şehre girmesinden sonra galip ve mağlup güçlerle ahali arasında birtakım karışıklıkların olması doğal karşılanmalıdır. Araya kötü insanlar da karışmış olabilir...

Salih Efendi (Erzurum):

– Etrafta gezinme, açık konuş!

Selahattin Bey (Mersin):

– Doğrusunu söyle!..

Mehmet Şükrü Bey (Afyon Karahisar):

– Nurettin Paşa kasaları bomba ile açtırmıştır ve (içindeki) paraları almıştır. Ne kadar aldığı ne malûm beyefendi?

Rica ederim, tesbit ettirdiniz mi?"[46]

İşte böyle! Günün zor koşullarında hizmetine gereksinme duyulan ve önemli görevler vermek zorunda kalınan bir rütbeli askerden, gölgesi bugünlere kadar uzanan eylemler... Yargısız infazlar... Bombayla açtırılan kasalar...

46. *Türkiye Büyük Millet Meclisi 'Gizli Celse' Zabıtları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, c. 3, s. 1130-1134, İkinci Baskı, Ankara, 1985.

Dokuzuncu bölüm

Nasıl bir gazeteci ve yazardı?

"Ali Kemal bugün gözlerini açıp
bizleri görse, şaşıp kalmaz mıydı?.."

İlhan Selçuk

* * *

Basında ilk imzası 16, son imzası 53 yaşında... Namık Kemal'den Herbert Spencer'a, Fuzuli'den Sarah Bernardt'a... 'Mustafa Kemal'in maskaralıkları!.. Ankara savaş demektir... Hıyanet-i Vataniye... Ne pahasına olursa olsun barış... Ali Kemal bugün gözlerini açıp bizleri görseydi... Sosyal fikirleri... Bir kez de Nobel Ödülü kazansak... Türk Türklüğünü unutmamalı, Türklükten çıkmamalıdır... Evlenmeden de beraber yaşanabilir... En büyük cinayet kişinin ülkesine karşı yürümesidir... Ali Kemal'e göre Kürt sorununun nedenleri... 'Taassubun kurbanıyız!..'

* * *

Birlikte geçirdikleri Paris'teki gençlik yıllarından başlayarak dostluklarını sonuna kadar sürdüren; hatta bu dostluğun trajik "son"una tanıklık eden Yahya Kemal Beyatlı ne diyordu –bu kitabın dördüncü bölümüne geniş bir özetini aldığım– "Ali Kemal biyografisi"nde?

"... Hiçbir Türk yazarı, onunki kadar üslup özelliği göstermemiştir. Çabuk, kolay, bol, sürekli ve düzeltme yapmaksızın yazardı... Kavgalı, gürültülü bir matbaa ortamında hepsi de farklı konularda dört beş yazıyı birkaç saat içinde çıkarıverirdi: Başyazı, tarihi inceleme, kitap eleştirisi, mücadele fıkrası!.. 'Frenkçe' sözcükler kullanmadan ve konuşur gibi!.."

Cumhuriyet'te bir zamanlar yaşadıklarını kitabında anlatan bir köşe yazarı önemli ve saygın bir insan olan merhum başyaza-

rın yaşlılıktan kaynaklanan kimi sağlık sorunlarını –adeta– alay konusu yapmaktan çekinmemiş, bir meslektaşı da bu köşe yazarından:

"Kimileri yazı yazmak için ilham gelmesini beklerken o 'İlhan'ın gelmesini' beklerdi!.." diye söz etmişti.

Görünen o ki, Ali Kemal "ilham" ya da "ilhan" beklemeye gerek duymayan güçlü, kıvrak ve birikimli bir kalem adamı idi. Eski deyimle "velût" yani üretken.

Ne var ki, Kuvayı Milliye döneminde, Yahya Kemal'in sözleriyle "kendi 'içtihadında' inatla ısrar etmesi" onun acıklı sonunu hazırlamakla kalmamış; bir gazeteci, yazar ve edebiyat adamı olarak özgün kişiliğinin de gözardı edilmesine yol açmıştır. Tabii, yapıtları ve sayısı binleri bulan yazılarıyla birlikte.

Basında ilk imzası 16, son imzası 53 yaşındayken

Nitekim, daha 16 yaşında iken *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin 8 temmuz 1885 tarihli nüshasında imzasının ilk kez görülmesinden *Peyam-ı Sabah*'ın 10 eylül 1922 tarih ve 1352/11782 numaralı sayısında son kez çıkmasına kadar 37 yıl içinde ve 16-53 yaşları arasında yaklaşık yedi bin yazısı yayımlanmıştır.

Yazı yazmasının yasaklanması gibi nedenlerle, özellikle 1889-1890, 1902, 1903, 1910-1911 ve 1914-1917 yıllarındaki zorunlu "boşluklar" dikkate alınırsa Ali Kemal'in hiç aksatmadan hemen her gün yazdığı anlaşılır ki, belki de bir rekordur bu!

Şiir ve yazıların başlıklarına bir göz atarsak:

"Uyuyan Bir Kız" (1885), "Büyük Bir Cür'et Yahut Küçük Bir Dikkat", "Deniz Hamamları", "Şair-i Meşhur Goethe", "Jean-Jacques Rousseau'dan Çeviriler" (1886), "Halep Özel Muhabirimizden" (1892), "Marcel Prevost'tan Çeviriler", "Bir Âşığm İtirafları" (50 tefrika), "Güzel Sanatlar ve Uygulaması", "Sorbonne'da", "Ahlâk İlmi" (1895), "Londra Müzeleri", "Osmanlı Devletinde Edebiyatın Gelişmesi", "Jülyet'in İzdivacı", "Paris Kütüphanelerinde Türk Yazarları", "Fransa'da Encümen-i Daniş", "Alphonse Daudet" (1897), "Hayvanların Dilleri", "İki Hemşire" (roman tefrikası), "Hey Gidi Medeniyet Hey", "Lamoureux Konserleri", "Emile Zola Davasının Temyizi", *Çölde Bir Sergüzeşt* romanından tefrika, "Yine Dreyfüs", "Londra'da Gece Üniversitesi" (1898), "Fransa'nın İstanbul Sefiri", "İtalya'da On Gün", "Fas Mektubu", "Tunus", "İslamiyet ve Avrupa Medeniyeti" (1899), "Osmanlı Tıbbı" (1900).

Yüzlerce yazı arasından birkaç başlık Ali Kemal'in daha yir-

Cumhuriyet, 2 eylül 2008

mili yaşlarında ne çok gezdiğini, gördüğünü ve ne denli değişik konularla ilgilendiğini gösteriyor. Tarihler şimdi on dokuzuncudan yirminci yüzyıla dönmüştür ve yazar artık 30'lu yaşlarına gelmiştir:

Namık Kemal'den Herbert Spencer'a... Fuzulî'den Sarah Bernhardt'a

"On Sekizinci Yüzyıl'da Şark Meselesi" (1901), "Osmanlı'da Makedonyalılar ve Ermeniler", "Namık Kemal", "Rusya", "Türkler-Yahudiler", "Hilafet Makamı", "Herbert Spencer" (Mısır'da yayımladığı Türk gazetesinde, 1903), "Yabancılara Verilen İmtiyazlar", "Mısır'da Yavuz Sultan Selim", "Abdülhak Hâmid Bey", "Şemseddin Sami Bey", "Fuzulî Hakkında", "Rus-Japon Savaşı", "Övünülecek Askerî Başarılarımız" (1904), "Rusya Müslümanları Ne Yapmalıdır?", "Girit'te Olup Bitenler" (1905), "Basın Özgürlüğü", "Tiyatro'ya İhtiyacımız Var", "Yaşasın İngilizler!.. Yaşasın Osmanlılar!.." "Ulusal Tiyatro", "Aile Hayatımız", "Amerika'ya Doğru", "Nasıl Yapıyorlar ve Nasıl Yapıyoruz?", "İdam Cezası Hakkında", "Sarah Bernhardt", "Mebusluğa Adaylığım" (1908), "Zavallı Türk", "Düşünce Terbiyesi Ne Demektir?", "Dış Politikamız", "Fransa'da Osmanlı Öğrencileri", "Sanma ki Çile Doldu", "En Büyük Derdimiz Nedir?" (1912), "İtalya, Adalar ve Osmanlı Devleti",

Sağlığında çizilmiş karikatürlerle Ali Kemal.

"Viyana Mektupları" (yaklaşık 50 adet), "Sanayi ve Sanayinin Teşviki", "Milliyet Bir Kuvvettir, Fakat...", "Zavallı Basınımız", "Fransız Büyük İhtilali", "Osmanlı Devleti ve Yunanistan", "Pierre Loti", "Rusya ve Osmanlı Devleti", "Osmanlı Tarihi ve Ahmet Refik Bey", "Okuyanlar ve Okumayanlar", "Buhran Buhran İçinde", "Yaşıyor muyuz?", "Milliyet Duyguları", "Eski Osmanlılar: Şeyhülislam Yahya Efendi", "Osmanlı'nın Bağımsızlığı" (1913).

Yoğun bir kalem çalışmasıyla geçen 1913'ten sonra onu geride bırakan bir 1914. Osmanlı'nın savaşa sürüklendiği yıl ve bu yıl içinde yazılıp kayda geçmiş 400'ü aşkın yazıdan seçmeler:

"İhtilal'in Kadınları", "Eski Osmanlılar: Bâki", "Faik Reşat Bey'in Osmanlı Edebiyatı Tarihi", *Ömrüm* kitabının tefrika edilmesi, "Barış mı Savaş mı?", "Eski Osmanlılar: Nedim", "Recaizade Mahmut Ekrem Bey", "Napolyon ve Kadınları", "Bu Memleket Nasıl Kurtulur?.. Nasıl Mutlu Olur?", "Kadınlarımızda Düşünce Gelişmesi", "Galatasaray Lisesi", "Dilimizin Yükselişi ve Düşüşü", "Maliyemiz", "Anadolu Niçin Kalkınmıyor?", "Avrupa-

nın Bizden Farkı Nedir?", "İstanbul'un Fethi", "Hoşnut Olmalıyız", "Mebuslar Meclisimiz", "Üstad Ekrem ve Muallim Naci", "Rusya ve Boğazlar", "Büyük Bir Siyasi Cinayet", "Olaylardan İbret Almalıyız", "Rusya, Türkler ve Biz..." ve 1914'ün 22 temmuzundan sonraki zorunlu suskunluk yılları. Ta, 1918'in ikinci yarısına kadar...

1918... Savaşın son yılı! Temmuz ayında Ali Kemal'in –dört yıl boyunca susturulduktan sonra– yeniden yazmaya başladığı görülüyor:

"Talat Paşa'nın Beyanatı" (*Sabah* gazetesi, 13 temmuz), "Hakiki İttihat-Hakiki Terakki", "Türklerin Günahı Nedir?", "Yeni Hükümetten Beklediğimiz", "Enverland", "Söz Değil İş", "Alnımızın Yazısı", "*Yeni Gün* Gazetesine Cevap", "Almanya'nın Başına Gelenler" ve "Veyl (yazık) Mağluplara"...

Kurtuluş Savaşı'na doğru: 1919 ve Ali Kemal.

"Haklarımızı Nasıl Savunabiliriz?", "Bağımsızlık Hakkı ve Türkler", "Biz Umutsuz Değiliz", "Vah Zavallı Toplum Vah", "Yeni Gün-Eski Oyun", "Zorbalar Saltanatı" (3 eylül), "Suyu Getirenler-Destiyi Kıranlar" (18 eylül), "Hâlâ Sarhoşuz-Yakında Yıkılacağız", "O Hesap Kıyamette Sorulur", "Kimi Aldatıyorlar?..", "Sonra Çıkar Oyunu", "Galeyan-ı Milli" (14 ekim), "Türk'ün Destanı" (22 ekim), "İzmir Felaketi" (31 ekim), "Gizli Eller", "Sorumlu Olmayan Güçler", "Milli Hareket'in İçyüzü", "Zararın Neresinden Dönülse Kârdır", "İş Çığırından Çıktı", "Hatanın İtirafı Erdemdir", "Çete Usulü, İttihat ve Terakki Öldü-Yaşasın İttihat ve Terakki", "Kuvayı Milliye Ne İdi Ne yaptı?", "Küstahlık-Şarlatanlık", "Kara Günler" (29 aralık 1919).

7 Mayıs 1920: "Mustafa Kemal'in Maskaralıkları"

"Türklerin Günahı Nedir?", "Türkler Birlik İsterler", "Ne Günlere Kaldık", "Kızım Selma'ya" (şiir), "Azdılar", "Gene Kurban mı Gideceğiz?", "Rüzgâr Eken Fırtına Biçer", "Özrü Kabahatinden Büyük", "Serserilerin Milliyetleri" (13 nisan), "Padişahın ve Hükümetin Etrafında", (23 nisan), "İdam!.. İdam!.." (25 nisan), "Mevcut Hükümet ve Zorbalar", "Anadolu ve Padişah", "Mustafa Kemal'in Maskaralıkları (7 mayıs), "Lânet!.. Lânet... Lânet!.." (15 mayıs), "Devletler Bizi de Şarkı da Kurtarabilir", "Büyük Millet Meclisi", "Bu Canavarlar Böyle Bırakılamaz", "Ağla Ey Gözlerim Ağ-

Ali Kemal'in gazetesi *Peyam*'ın 3 mart 1330 (1914) tarihli 23'üncü sayısının ilk sayfası. Birinci sayfada "Timurlenk ve Napolyon Bonapart" başlıklı bir yazı ve çerçeve içinde bir Hüseyin Hâzım şiiri görülüyor. Ali Kemal *Ömrüm* adlı yapıtını bu gazetede tefrika etmiştir.

la", "Temiz Vicdanlı Türklere", "Yılanı Başından Ezmelidir", "Anadolu'da Uyanış", "Ankara Yârânı", "Yüzümüz Yok Tanrı'ya Yalvarmaya", "Bolşevikliğin Bugünü ve Geleceği", "Siyaset ve Şaklabanlık", "Halide Edip Hanım'a Cevap", "Bu Fırsatı da Kaçırırsak" (18 kasım), "Bolşeveklik ve Türklük", "Hakkın Savunması", "Yıldırım ve Timur".

1920 yılında ve tamamı Ermeni Mihran Efendi'yle ortak olduğu *Peyam-ı Sabah*'ta yayımlanan Ali Kemal imzalı toplam 900'e yakın yazı arasından seçtiklerimiz böyle. Ortalama günde 2-3 yazı temposuyla gazetenin önemli bir bölümünü tek başına doldurmuş Ali Kemal. Şimdi bir de 1921 yılında yazdıklarına bakalım, Kuvayı Milliye'yle ilgili başlıklara öncelik vererek:

"Ankara Savaş Demektir" (23 kasım)
"Hıyanet-i Vataniyye" (25 aralık)

"İbret ve Nefret", "Büyük Petro'dan Lenin'e", "Türklerde Askeri Yiğitlik" (17 ocak), "Yunan Hezimetinden Sonra" (18 ocak), "Avrupa Dengesinde Devletimiz", "Mimar Sinan ve Selimiye Camii", "Siyasette Kabadayılık", "Ankara ile Uyuşma" (11 şubat), "Milli Birlik", "Yunanlıların Hataları", "Gaye Birdir" (1 mart), "Ankara ve Muhalifler", "Dava Gene o Davadır", "Barış mı Savaş mı" (18 mart), "Yunanistan'ın Gafleti" (2 nisan), "Silahla Değil Siyasetle" (8 nisan), "Boş Bir Israr", "Boş Bir Sürtüşme", "İnönü'nden Londra'ya" (29 nisan), "Daima Avrupa'ya Bağlıyız", "Yunanistan Uzak Görüşlü Olsaydı" (13 mayıs), "Ankara'da Muhalefet Düşüncesi", "Ankara-Moskova", "Bekir Sami Bey'le" (3 haziran), "Türk Nasıl Türkleşti?", "Fevzi Paşa'nın Beyanatı", "Ankara ve Enver", "Neden başarılı Olamıyoruz?", "Düşman Sözü", "Siyasette Dostluk", "Nihai Zafer", "Bir Kere de Millete Sorulsa?", "Bolşeviklik ve İttihat ve Terakki", "Ağla Ey Gözlerim Ağla", "Safsatadan Safsataya", "Gerçek Milli Savunma", "İhtiras ve İtidal", "Ne Oluyoruz?.." "Nereye Gidiyoruz?..", "En Büyük Tehlike", "En Büyük Düşman", "Devleti ve Milleti Kurtaranlar", "Ilımlı Türkler ve Öbürleri", "Serap!.. Serap!..", "Barış Görüşmeleri!", "Ankara ve Yunanistan", "İttihat ve Terakki ve Kuvayı Milliye", "Gürültüye Pabuç Bırakmak", "Barış Belirtileri, "Ufkumuz Gene Karardı", "Ankara Savaş Demektir", Vur Fakat Dinle", "Emperyalizm ve Kapitalizm", "Nasıl da Dediklerimize Geliyorlar!.." "Cehalet", "Gaflet ve Bönlük", "Fazla Düğün-Fazla Dernek", "Hıyanet-i Vataniyye", "Halkımız Kör ve Cahilmiş!"

Yüzlerce yazı başlığı arasından seçilmiş olanlar bile yazıların içeriği hakkında fikir verirken yazarının ruh halini de ortaya koymuyor mu? Sıra, Ali Kemal'in kaleminin kırılacağı 1922 yılında:

"Herçibâdâbâd Barış..."

"Ankara Eğlenceleri", "Fena Gidiyoruz..." (2 ocak), "Ağlamalı mı?", "Gülmeli mi?", "Zayıflık Siyaseti", "Acaba Çilemiz Doldu mu?", "Moskova ve Ankara", "Düşmanlarımızın Faaliyetleri", "Delege Heyeti", "Bağrı Yanık bir Halk" (13 şubat), "Anadolu'da Bayındırlık", "Gelişme ve Yükselme", "Gayelerimiz Birdir, Fakat!..", "Hep Bir Gaye İçin" (5 mart), "Ateşle Oynuyorlar" (8 mart), "Gene Savaş Afeti mi?", "Anadolu'da Bolşevik Dolapları", "Siyasette

PEYAM-I EDEBİ

عرفی شیرازی

Türkçemizin Tekâmülü

Peyam gazetesinin 24 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1335 (1919) tarihli haftalık "parasız ilâvesi": "Peyam-ı Edebi" ön sayfada Süleyman Nazif imzası okunuyor. Yazılardan birinin başlığı: "Türkçemizin Tekâmülü" (Gelişmesi)

Kin", "Ateşkes'in Ankara Tarafından Kabulü", "Yorum-Saptırma-Hile", "Ankara'ya Cevap" (17 nisan), "Hele Bir Barış Olsun da...", "Su Uyur Düşman Uyumaz", "Barış!.. Barış!.. Barış!.." (2 mayıs), "'Ben' Hasretleri ve 'biz' Kulları", "Bolşevikler ve İslam Âlemi", "Muhalefeti Söndürmek mi İstiyorlar?", "Kara Bayram", "Korkunç Bir Durum", "Gene Yalan Dolan Siyaseti", "Milletin Gerginliğini Kötüye Kullanmak", "Düşmanın Hazırlıkları" (13 haziran), "Hilafet ve Saltanat", "Bolşevikliğin İçyüzü", "Uyanıklık mı Hıyanet mi?", "Ankara Sevdası", "Yunan'ın Anadolu'da Faaliyetleri "(8 temmuz), "Hem Gülünç Hem Hazin", "Herçibâdâbâd (ne pahasına olursa olsun) Barış!" (22 temmuz), "Son Mazhariyetleri?", "Son Felaketimiz" (29 temmuz), "Nereye Gidiyoruz?", "Aynı Hata Aynı İnat"...

Ali Kemal'in Ermeni Mihran Efendi ile birlikte çıkardığı Peyam-ı Sabah'ın (Sabah Haberleri) 8 mart 1337-1921 tarihli sayısının ön yüzü. Sağda, Ali Kemal'in "Yunanistan ve Rumlar" "serlevha"lı başyazısı ve altında imzası.
Öteki yazılardan birinde "Mübahese-i Diniye (Dinsel Konular) Hakkında"; bir haber üzerinde ise "Müttefikler Bu Hafta Kararlarını Verecekler" başlıkları okunuyor.

Büyük Taarruz yaklaşmakta ve Ali Kemal, bazen günde birkaç yazı temposuyla "son"a yaklaşmaktadır:

"Müdahinler... Münafıklar... Müraîler!" (Yüze gülücüler, ikiyüzlüler), "Halep Oradaysa Arşın Burada" (19 ağustos), "Muhafeletin Cinayetleri" (23 ağustos), "Ulusal İnkılap" (24 ağustos), "Düşmandan Düşmana" (16 ağustos), "En Kestirme ve En Doğru Yol" (30 ağustos), "İçtihadımız" (31 ağustos), "Taarruz Münasebetiyle" (1 eylül), "Zavallı Türk Toprakları" (3 eylül), "Türk'ün Bayramı" (9 eylül), "Gayeler Bir İdi ve Birdir" (10 eylül 1922)...

"Ali Kemal bugün gözlerini açıp bizleri görseydi..."

Kuneralp ailesinin elinde Ali Kemal'in yayımlanmamış birkaç yazısı daha vardır ama yayımlanmış son yazıları yukarda başlığını vermiş olduğumuz yazıyla aynı tarihli *Peyam-ı Sabah*'taki bir başka yazıdır.

Bu, binlerce yazının yalnızca "serlevhaları" (başlıkları) arasında yapılan bir gezinti bile böylesine özgün bir kalem sahibinin "yanlış içtihadında ısrar ve inat etmesi" yüzünden genç sayılabilecek yaşta ve acımasız koşullarda yaşamını yitirmesi insanın içini burkmuyor mu?

Ali Kemal'in bütün yazı ve yapıtlarının bir gün –gerekli sadeleştirmelerle– yayımlanması onun daha doğru, daha objektif ve daha insaflı yaklaşımlarla değerlendirilmesini sağlayacaktır sanırım.

Ali Kemal, çökmüş bir sözde "imparatorluğun" enkazından artanlardan bile yoksun bırakılabileceğimiz korkusuna düşmüş biriydi. "Türklüğünü" dikkat çekici biçimde sık sık vurgulamanın yanı sıra hilafete ve saltanata bağlılığından da pek vazgeçememeşti. Bir Mustafa Kemal'in çıkıp da –tanıyamadığım açıkça itiraf ettiği– yorgun ve bitkin bir halkı ulus bilinciyle şahlandırabileceğine aklı yatmamıştı. Bu gerekçeyle "mazur görülmesini" son sözleriyle istemiş ve "... beni öldürebilirsiniz... ama hakaret etmeyiniz!.." diyebilmiştir can düşmanının yüzüne karşı.

Ya, bugünün "Ali Kemal"lerine ne buyurulur? Türkiye bugün "enkaz" değil, kimler tarafından ve nasıl yönetilirse yönetilsin gene de güçlü ve saygın bir koskoca "Atatürk Cumhuriyeti" iken neden bütün güçleriyle yıkmak için, bölmek ve parçalamak için uğraşırlar bu güzelim ülkeyi?

"Önsöz yerine" kitabın başına koyduğum yazısmda İlhan Selçuk'un dediği gibi "... Ali Kemal bugün gözlerini açıp bizleri görse, şaşıp kalmaz mıydı?.."

Ali Kemal'in sosyal fikirleri

Tevfik Fikret'in tek çocuğu ve oğlu Halûk'u, Mehmed Âkif'in de "Asım"ı bir anlamda sembolize ederek Türk gençlerine örnek gibi gösterdiğini biliyoruz.Ali Kemal de İngiliz-İsviçreli ilk eşinden olan oğlu Wilfred'e (doğuşunda Osman Ali) *Fetret* adlı yapıtında benzer bir misyon yüklüyor. Kendisi bu yapıtta Selman Bey, "oğlu" ise Fetret'tir.

Gazi Eğitim Fakültesi öğretim üyesi ve edebiyat araştırmacısı

M. Kayahan Özgül'ün yayına hazırladığı kitap Ali Kemal'in kimi sosyal fikirlerini de içeriyor:

"Batı üstündür ve onu yenmek için onun düzeyine ulaşmak gerekir. Aksi halde bu esaretten kurtulamayız." Ona göre "... edebiyatta, siyasette, bilimde, sanayide ve fende –açıkça kabullenmesek de– Batı'ya göre çok ilkel ve geri bir konumdayız." "Batı'yı düşman gibi görmemeliyiz." "Bizde ülke çıkarları kişisel çıkarlara kurban edilmiş; devletten çalmak adeta doğal sayılmıştır. Oysa, hırsızlık gelişmeye engeldir." ... Maneviyatımıza, maddiyatımıza, her halimize ibretle baktığınızda ne görürsünüz? Bir perişanlık ve güçsüzlük. Çevremizdeki başka uluslar yürüyüp ilerlerken biz duruyoruz. Böyle kalırsak elbette yok olup gideriz:

"... Bir ulusun gelişmesi öyle gelişigüzel yasalar çıkarıp hükümlerini yerine getirmek veya getirmemekle sağlanamaz. Çoğunlukla yaptığımız gibi kuru kuruya nümayişlerle veya savaşla, fetihle, orduyla donanmayla da olmaz. Bir toplumun gerçek gelişmesi manevi açıdan da gelişmesiyle mümkündür. Acaba bunun farkında mıyız? Şüpheli..."

Ali Kemal'e göre "... değişmezsek, yürümezsek, yükselmezsek tehlikeye açığızdır... Demek ki gelişmeye, olmazsa inkılaba, o da olmazsa ihtilale, fakat sonuçta mutlu ve başarılı bir ihtilale muhtacız..."

"Analar çocuklarını yetiştirmek için her şeylerinden vazgeçerken, onların, kendi kuşaklarını aşmasını ve geride bırakmasını beklerler..." diyen Ali Kemal, annesiz ve babasız büyütülen kızının ve oğlunun İngiltere'de aldıkları terbiyeye hayrandır. "Ta beşikten özgürlüğe alıştırılmışlardı. Kundak filan görmemişlerdi. Daha on beş günlük iken ve mevsimin sonbahar olmasına bakılmaksızın, anneannelerinin kucağında bahçeye çıkarılıyorlardı. Öylesine gürbüz idiler ki birkaç yaş büyük gösteriyorlardı."

"... Doğu ile Batı birbirinden nasıl da ayrılıyor. Batı'nın çocukları başka düşünüp başka emel izliyorlar. (Bunda) iklim ve çevre dışında 'soyaçekim' yasalarının da etkisi olmalı..."

"Bir kez de Nobel Ödülü kazansak"

"Düşünmeyi bilmemek ve bunu bir gelenek haline getirip yeni kuşaklara öğretememiş olmak önemli bir eksiğimizdi ve Osmanlı eğitim sistemi bu konuda çok yetersizdi":

"... Biz Osmanlılar garibizdir. En büyük bir devlete savaş açmaya, Viyana'lara kadar gitmeye aklımız yatar, hatta bunun için ça-

lışırız da örneğin bir Pasteur gibi ilimde deneyimler yapmaya heves ve cesaret edemeyiz. Bunun olası güçlüklerinden hemen yılarız. Oysa, doğa yasalarına göre Avrupalılardan bir farkımız yoktur. İstersek, onların başardığını bizler de başarabiliriz. Mükemmel askerler, mücahitler yetiştiriyoruz; niçin büyük âlimlerimiz de olmasın? Kaç kez Paris'te 'cihan pehlivanlığı'nı biz kazandık. Niçin bir kez de 'Nobel Mükâfatı' almayalım? Bu başarıyı kazanamamaktan daha kötüsü bu şerefe talip olmamaktır ki ayıptır. Düşüşe eğilimi, uygarlığa ulaşmaktan yılgınlığı ve Batı'nın üstünlüğünü kabul etmektir..."

Ali Kemal'in *Fetret*'te ortaya koyduğu hedeflerden biri de Paris'teki Sorbonne benzeri modern yüksek öğrenim kurumlarının Osmanlı'da da kurulması; kızların burada erkek öğrencilerle birlikte eğitim görmesi ve onlarla aynı salonları paylaşmasıdır. Kısa "Maarif Nazırlığı" zamanında bu konuyu gündeme getirdiği ve bazı adımların atılmasına önayak olduğu bilinir:

"... Dar düşünceli adamlar kadınların ve kızların üniversite öğrenimi görmesinin İslam'a güya aykırı olduğunu ileri sürerek bunu engellemeye kalkışmışlardır..."

Ona göre gençlerimiz Batı'da da yetişmelidir:

"... Kimi cahiller, 'Avrupa'da frenkleşiyorlar' diye gençlerimizi hırpalıyorlar. Fikrimce halt ediyorlar! Taklit ile tekemmülü (olgunlaşma, yetkinleşme) birbirine karıştırıyorlar. Batı'nın ilim ve fenlerini alarak Batılılaşırsak sevinmeliyiz.Çünkü o zaman milliyetimizi, varlığımızı unutmak şöyle dursun, tam tersine, geliştirir, genişletir ve güçlendirerek sonsuza kadar yaşatırız. Yoksa, bugünkü çöküşümüz içinde gömülüp kalır ve kuşku duyulmasın ki yavaş yavaş yok olur gideriz!.."

"Türk Türklüğünü unutmamalı, Türklükten çıkmamalıdır"

Osmanlı'nın Meşrutiyet'i izleyen dönemlerde Paris'e gönderdiği ve aynı çatı altında öğrenim görerek birbirlerine ısınmalarını hedeflediği Türk, Arap, Arnavut, Ermeni ve Rum gibi unsurların, bir arada yaşadıkları için Fransızca öğrenemeden yurda döndüklerini kendi deneyimleriyle bilen ve İsviçre'nin Zürich kentinde bir "Mekteb-i Osman"ı kurarak başına geçmeyi düşünen Ali Kemal, kitaptaki "Osmanlı Talebe Müfettişi" Hakan Bey'in ağzıyla konuşur:

"... Osmanlı öğrencisi tahsil için değil de tahsilini tamamlamak için gelmelidir Avrupa'ya. Gelmeden önce de ilmin lezzetini tatmış, ilkelerini kavramış ve Fransızcayı öğrenmiş olmalıdır. Evet, garipseyeceksiniz ama öyledir. Çünkü Paris'te Fransızca öğrenilmez, ancak güçlendirilebilir, derinleştirilebilir. Öğrenimin zevkini almamış bir genç kötü alışkanlıklara, eğlencelere ve boş heveslere kaptırır kendisini...

... Paris'e gönderilen öğrenci teftiş altına alınamaz. Zorla doğru yola sevk olunumaz. Sevmek, sevilmek öğrenime engel değildir. İyiyi kötüden kendisi ayırabilmelidir. Ara sıra latif bir kadınla görüşmekten zarar gelmez. Bundan tamamen yoksun yaşamak ise fikren de bedenen de insanı çürütür, gevşetir..."

Yüzyıl öncesi düşünüldüğünde gerçekten çarpıcı düşünceler... Hakan Bey'in ağzından görüşlerini açıklamayı sürdürür Ali Kemal:

"... Öğrencilerimiz ilmi ilim olarak değil de bir amaca ulaşmak için vasıta ve alet gibi gördüklerinden sevemiyorlar. Oysa Batılılar böyle değildir...

... Bir Türk Avrupa'da öğrenim görürken Türklüğünü unutmamalı; Türklükten çıkmamalıdır. Ülkesine daima bağlı, daima 'aşina' kalmalıdır. Ülkesi ile daima ilgili olmalıdır. Böyle yapmaz da ecnebileşirse kendisinin ve birikimlerinin değerini düşünür..."

Öğrenim için Avrupa'ya gönderilen Türk öğrenci ulusal değerlerini yitirmemeli, "ecnebileşmemeli" ama zevklerini Batılılaştırmalıdır. Çünkü onların vatanseverlik ve soyaçekimle bağlı oldukları ulusal sanatımız çok ilkel olduğundan Batı'nın estetiği anlaşılamamaktadır:

"... Güzel bir opera temsilinden zevk almıyorlar da ne yazık ki henüz yeterince gelişmemiş musikimize, heyheylerimize, taksimlerimize bayılıyorlar. Operadaki harikulade bir balerinin hareketlerindeki güzelliği keşfedemiyor, anlayamıyorlar da çirkin vücutlu çengilerin cümbüşlerini zevklerine yatkın buluyorlar. Alışkanlıkları nedeniyle böyle olduğundan hoş görülmelidirler. Bir iki kuşaktan sonra bu eksiklik düzelir..."

"Evlenmeden de beraber yaşanabilir"

Fetret'te, Kerim Paşa'nın büyük kızı bir Güzide vardır ki Avrupai bir güzelliği, parlak bir zekâsı, Fransızca'ya "vukufu" ve piya-

noda olağanüstü yeteneği olduğu halde "entelektüel nedenlerle" henüz bir izdivaç yapamamıştır. Bir de Gürcü kızı Nesteren'den söz edilir kitapta. Nesteren evin evlatlığı iken efendisi Hüseyin Bey'le evlenmiş ama kocası yahya ikinci bir kadın getirince kendini denize atmıştır üzüntüden! Neyse ki balıkçı Yorgi oralardadır ve onu kurtarır. Güzel öyküler! Ali Kemal kendi yarattığı bu öykülerden hareket ederek "kahramanlarından" Güzide'yi konuşturur:

"... Evlenmek mi, niçin? Halen mutluyum. Kardeşimi, babamı, büyükannemi canım gibi severim. Bu muhabbetler kalbim için yeterlidir. Sanatım ruhumun neşesidir. Evet, evlenmek bir kız için emellerinin süslü köşküdür belki ama bana pek de öyle görünmüyor hatta bugün yaşadığım düzeni etkiler diye korkuyorum..."

Selman Bey'in (Ali Kemal) oğlu Fetret'le nişanlanan Seher ise mutluluğu modern bir evlilikte bulacağına inanmaktadır. Onun bu tavrı Osmanlı'nın sosyal gelişmesini vurgular. İki genç babalarının yanında flört eder, alışkanlıkların aksine açıkça öpüşürler. Seher'in babası, kendi gençliklerini anımsayıp düşündüğünden hiç de şikâyetçi değildir kızından.

Bu arada, "evlenmeden de beraber yaşanabileceği" tartışılır *Fetret*'te. Hakan Bey Paris'te yaşça kendisinden büyük bir kadınla yıllardır beraber yaşamaktadır ve çok da mutludurlar:

"... Resmen evli değilim ama kalben, fikren ve 'emelen' evliyim. Hayat arkadaşımla birbirimizi tanıdık, candan sevdik. Birlikte düştük, birlikte kalktık. Birimiz hasta olsa diğerimiz meraktan uyuyamadı. Yıllardır böyleydi bu, gene de böyledir... Yalnızca eş eşe değil, kardeş kardeşe; peder ve valide çocuklarına nasıl bağlıysa biz de öyle bağlıyız. Herkes bizi zevc ve zevce olarak bilir. Resmen evli olmadığımızı bilseler bile 'evli' sayarlar. Ta baştan beri resmen evlenmeye tenezzül etmedik. Böyle serbest olursak birbirimize ilgimizin daha saf ve daha içten olacağına inandık. Şimdiye kadar da bu inançla mutlu yaşadık, yaşıyoruz..."

Gerçek Ali Kemal ile romandaki Ali Kemal'in (Selman Bey) çeliştiklerine de rastlanır *Fetret*'te.Örneğin, *İkdam*'da yazarken Türk şiirinin Batı şiirine benzer, hatta üstün olduğunu, Fuzulî'nin Fransa'da yaşasaydı Musset'yi (Alfred de, 1810-1857) gölgede bırakacağını ileri sürürken *Fetret*'te bunun aksini savunur.[47]

47. Ali Kemal, Fetret, Hazırlayan: M. Kayahan Özgül, Hece Yayınları, Ankara, 2003.

"En büyük cinayet kişinin ülkesine karşı yürümesidir"

Fetret'in bir yerinde Selman Bey (Ali Kemal) İngiltere'de yaşayan oğluna duyduğu özlemi ve bir gün gelip de onun Türkiye'de yaşaması dileğini belli eder:

"... Oğlum, bu 'mülkün' evladındansın ve er geç bu toprakta yaşayacaksın (ve) öleceksin. Öldükten sonra da 'yâd edilmek'; bir nevi yaşamak isteyeceksin. Demek ki bu vatanın iyi gününde gülecek, kötü gününde ağlayacaksın. Sana hep anlattığım ulusal gerçeklerimizden ne kadar haberdar olursan bu ülkeye o kadar hizmet edebilirsin. Çünkü ancak o nispette ifrattan, tefritten (uçlardan, aşırılıklardan) sakınabilir, az çok bir iş görebilirsin. Güçlükleri yenebilirsin..."

Kitabın bir başka yerinde de şunları okuyoruz:

"... Tarihin hiçbir zaman affetmediği, asla da affedemeyeceği cinayetlerden biri de, yasal ya da yasal olmayan her ne sebeple olursa olsun kişinin (kendi) ülkesine karşı yürümesi, anavatanına saldırıda bulunmasıdır..."[48]

Birinci Dünya Savaşı sonlarında ama İstanbul'un henüz galip devletler zırhlılarının gölgesi altına girmediği günlerde Ali Kemal bir de kehanette bulunur, *Sabah*'ta yayımlanan "Türklerin Günahı Nedir?" başlıklı yazısında:

"... Avrupa bilmelidir ki, ne kadar zayıf olursa olsun bir milleti bu denli rezil etmek ve uçurumdan aşağı atmak onları büsbütün çıldırtmaktır. Türklük bugün perişan (durumda) olsa da hâlâ bellibaşlı bir unsurdur ve hükmünü alttan alta yürütür... Türklere bu kadar kıyılmamalı; onların hayat ve bağımsızlık haklarına dokunulmamalıdır..."[49]

Ali Kemal'e göre Kürt sorununun nedenleri

Ali Kemal'in kaleme aldığı kimi yazılarındaki görüşlerin günümüzde bile güncelliklerini koruduğu görülüyor.

Bir örnek olarak, 6 eylül 1913 (24 ağustos 1329) günü *İkdam*

48. Age.

49. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İş Bankası Kültür Yayınları, c. I, s.I 35-36, İstanbul, 2004.

gazetesinde yayımlanan "Şarkî Anadolu" başlıklı yazı gösterilebilir. Daha sonra, "*Views of an Englightened Turk*" (Bir Türk Aydınının Görüşleri) başlığı ve "liberal ve muhalif bir Jön Türk" tanıtımıyla bir Londra dergisi tarafından "iktibas edilen" yazı şöyle:

"... Ermeni yurttaşlarımız ülkenin Erzurum, Van ve Bitlis 'vilayetleriyle' Sivas ve Harput'un bazı bölümlerinde yoğun biçimde yaşamaktadırlar. Bazı istatistiklere göre sayıları 1 250 000 olarak tahmin ediliyor. Aynı bölgede çok sayıda Kürt ve Türkler de yerleşik durumdadırlar. Ne var ki, Ermenilerle Kürtler birlikte ve barış içinde yaşamayı eskiden beri başaramadılar. Bunun sorumlusu kimdir? Ermeniler mi, Kürtler mi, yoksa biz Türkler veya hükümetler mi? Şurası muhakkak ki bu bölge Türk İmparatorluğu'nda daima bir felaket yatağı olagelmiştir..

... Ülkenin 'Doğu Anadolu' bölgesinde huzur ve güvenliğin sağlanamaması belki de ekonomik, sosyal ve siyasal nedenlerden kaynaklanmakta ve bu nedenler yeterince değerlendirilmediği için de reform girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Tanı yetersizse çare de kolay bulunmuyor. Gene de dünyada çözümlenemeyecek sorun yoktur ve çabalarımız halkı eğitmeye yönelik olmalıdır...

... Doğu Anadolu'da yaşayan Kürtler dünyanın en zeki ve enerjik ırklarından biridir. Tarih, Kürt 'ulemasının' Arap özelliklerine mührünü bastığını ve Arap şiirine kendi felsefesini taşıdığını gösteriyor. Günümüzde ise bu göçebe halk Ermenilere kıyasla çok geri kalmış ve (birlikte) yaşadıkları bölgede sosyal, ekonomik ve siyasal açılardan anlaşmazlık kaynağı olmuştur.

... Bu kronik hastalığa şöyle bir açıklama getirilebilir: Üretim yöntemleri konusunda cahil kalan Kürtler, varlıklarını, tarım, ticaret ve zanaat yoluyla değil de gözüpeklikleri ve silahlarıyla sürdürmeye çalışmışlardır. (Yeni) bir tarımsal avadanlıktan meteliği esirgerken iyi bir silaha sahip olmak için ceplerindeki bütün parayı vermekten çekinmezler...

... Aynı bölgede yaşamlarını sürdüren Kürt ve Ermeni yurttaşlarımızı şöyle bir kıyaslarsak görürüz ki: Ermeni hünerlidir. Taşı sıksa ekmeğini çıkarır. Tarımda, ticarette ve zanaatte kendini geliştirmek için gecesini gündüzüne katar. Toprağı altın etmek için her güçlüğe katlanır. Yalnız ülkede değil,Avrupa, Amerika gibi her uygar yerde bu böyledir. Toroslar'dan Kafkaslar'a, İran sınırlarına kadar, bölgenin acımasız doğa ve iklim koşullarını da düşündüğümüzde, nerede olursa olsun, bu iki ırkın barış içinde yan yana yaşamayacaklarını anlarız...

... Ermeni, sabanına sımsıkı sarılır; güçlüklerle savaşıp zenginlik

üretirken, Kürt ve özellikle göçebe Kürt böyle yapamadığından yalnızca tüketir ki, bu da başkalarının yarattığını çalıp çırpmak anlamına gelir! Bu durumda hükümete düşen görev hak ve hukuk çerçevesinde her iki tarafın da haklarını gözeterek sulh ve sükûnu sağlamak değil midir?..

... Bu amaçla yapılacak (ilk) iş Kürt aşiretlerini yerleşik düzene geçirmek ve onlara toprağı işlemeyi öğretmek olmalıdır ki, kanunlar ve adalet işlerlik kazanabilsin. Kürtlere bunu öğretmek ise, ne yazık ki, hem çok zaman alacak hem de devletin sırtına ağır bir maddi yük yükleyecektir. (Çünkü) bu aşiretlerde, reislerinden en aşağı katmanlarda olanlara kadar hiç kimse, yaşamını sürdürmek için silaha sarılmaktan başka bir yol bilmemekte ve başka yollar benimsemeye de istekli görünmemektedir. Bu bölgeyi ziyaretten dönen bir yüksek devlet yetkilisi 'dürüstçe çalışıp tarımla uğraşma fikrinin Kürtlere hakaret gibi geldiğini' ifade etmişti. (Bu durumda) Kürt aşiretleri karınlarını doyursunlar diye Ermenilerle başkalarının ürettiklerinden vazgeçmelerine göz yummak Osmanlı hükümetinin sırtına ağır bir sorumluluk yüklemeyecek mi?.."

İşte böyle diyordu Ali Kemal tam 96 yıl önce ve bir ölüm kalım savaşımda Fransız ve Rus asker üniformaları giyerek kendisini arkadan vuran Ermeni çetelerine karşı Osmanlı henüz 1915'in zorunlu "tehcir" kararını vermeye itilmemişti. Bu yazı, Doğu ve Güneydoğu Anadolu üzerinden Suriye "vilayeti"ne "tehcir yolculuğu" sırasında Ermeni halkının uğradığı istenmeyen acıların başlıca faillerinin kimler olabileceği konusundaki bilinen tezleri de desteklemiyor mu?

Taassubun kurbanlarından biri de biz Türkleriz

Ali Kemal'in yazıları arasından seçtiğim bir başkası da 16 eylül 1908 tarihli *İkdam*'da yayımlanan "Taassup (ve) Adem-i Taassup" (bağnazlık ve bağnazlıktan uzak durmak) başlıklı satırlarıdır. Yazarın, özellikle dinsel bağnazlığa ne denli karşı olduğunu göstermesinin yanı sıra kalemini neden bir hayli pervasızca kullandığının da işaretlerini veriyor:

"... Taassup (bağnazlık) bir kavme veya topluma musallat olan afetlerin en öldürücü olanıdır. Geçtiği yerleri tıpkı bir yangın gibi harabeye çevirir... İnsanlık tarihini gözden geçirenler de bundan kuşku duymazlar.

Vaktiyle İspanya İngiltere'den daha büyük idi. Daha atılgandı, daha çok sömürgesi vardı. Fakat zamanla İngiltere büyüdü, büyüdü, denizlerin ve karaların hâkimi oldu. Amerika'da, Avustralya'da, bütün dünyada gücünü yalnızca korumadı artırdı da. İspanya ise küçüle küçüle, sonunda Avrupa'nın güneybatısında bir yere sıkışıp kaldı.

Neden böyle oldu? Çünkü İspanyollar daima (dinsel) taassup içinde yuvalandılar. Bugün bile bundan kurtulamamış durumdalar. Din adına yıkmadık ev-bark-ocak, yakmadık can bırakmadılar. 'Basra harap olduktan sonra' deyişindeki gibi şimdi akıllandılar ama kafalar gene aynı kafalardır. Halk taassupla zehirlenmiş aynı halktır; bu derde deva kolay bulunmaz.

Oysa İngilizler taassup nedir bilmediler, bilmek de istemediler. Hele din adına, bırakın kendi vatandaşlarını yabancılara bile zulmetmediler.

Taassuptan kaçınma konusunda yalnızca Hıristiyanlıktan değil İslam'dan da Endülüs Arapları gibi örnekler vardır tarihte: Taassuptan uzak durdukları için düşünce ve erdem açısından öylesine gelişmiş idiler ki 'kâinata' örnek oldular. Kurtuba Camiini, Elhamra Sarayı'nı seyrederken insan bugün bile 'vecde gelir'. Batıya uygarlığı Endülüs Arapları taşımıştır. Gelin görün ki, taassuptan uzak duran bu kahraman ve uygar halk İspanyol taassubunun kurbanı oldu. Söndüler, söndürüldüler.

Şimdi, bir de çöküntü içindeki Faslılara bir göz atalım: Güya devamıdırlar soylu Endülüslülerin! Fas'ta bugün kala kala sözde din gayretiyle oluşmuş içi boş bir taassuptan başka bir duygu, eser ve uğraşı kalmamıştır.

Bir de kendimize bakarsak, taassubun en hazin kurbanlarından biri de biz, biçare Türkleriz. Bu nedenle değil midir ki, ecdadımızın kanları ve canları pahasına fethedip bizlere bıraktığı vatanımızın topraklarını birer birer elden çıkardık? Avrupa nerededir, biz neredeyiz? (Tassupla ilgili) hemen yapılması gerekenleri bilmedik, bilmek de istemedik. Avrupa'nın, Asya'nın, Afrika'nın en güzel yerlerine yüzyıllardan beri sahibiz ama (bunlardan) yararlanamadık. Hiçbir alanda sivrilemedik, hiçbir 'eser-i ümran' (bayındırlık eseri) gösteremedik. Tereddütsüz diyebiliriz ki Endülüs Araplarıyla değil Faslılarla aynı yolda gidiyoruz! Şu gerçeği artık bilmeliyiz ki, fikirlerin tartışılmasına engel olunamaz. Doğru olmuş yanlış olmuş, yasal sorumluluğu göze aldıktan sonra herkes düşündüğü neyse yazar veya söyler. Aksi halde, hürriyet, meşrutiyet, anayasa –eskiden olageldiği gibi– gene 'laftan' ibaret kalır.

Bir yazar, genel ahlâka tecavüz etmiş veya yasaları çiğneyen bir

harakette bulunmuşsa elbette usulünce cezalandırılacaktır. Böyle olmayıp da eğer ipe sapa gelmez saçmalıklar savurmuşsa, bunda, korkulacak ne olabilir? Kamuoyunun erginliğine ve iyiyi kötüden ayırma yeteneğine güvenmiyor muyuz yoksa? Halkımıza güvenmiyorsak meşrutiyetin dayanağı kimdir?.."

Ali Kemal'in kendi kendisine biçtiği gazetecilik misyonunun daha iyi anlaşılabilmesi için birkaç yazısından daha bölümler vermek istiyorum. Tabii gene biraz sadeleştirerek:

"... İstanbul, Londra'dan Petersburg'a kadar öteki dünya başkentleriyle kıyaslandığında doğası ve iklimiyle hepsinden ne derece yüksek ise, itiraf etmeliyiz ki, sanat ve bayındırlık açısından da o derece 'bayağı' ve 'aşağı'dır!

... Ülkemiz baştan başa temizlenip paklanmaya muhtaçtır... Her sokak ve cadde her sabah düzenli olarak temizlenip yıkanmalıdır; çok masraflı olsa da... Peki, ya sokak köpeklerini ne yapacağız?.." *(İkdam)*

"... Diyelim, bir yerlerde 'gelişigüzel' bir zengin türer. Başkente ya uğrar, ya uğramaz ama oraya buraya birkaç yüz lira 'sıkıştırınca' –daha Türkçeyi bile doğru dürüst konuşamazken– bir 'fahri kâtip'lik elde eder. Kesenin ağzını genişlettikçe, 'cayır cayır' rütbeler kazanarak 'Türk diplomatı' unvanına ulaşır ve Paris'e kadar uzanır. Öğleye doğru yataktan kalkar. Yemeğini genellikle cilveli hanımlarla eğlenerek yer ve öğleden sonra da sefarethaneye ya uğrar ya uğramaz!.. Uğrarsa da mutlaka 'Sefir Paşa'yı veya 'Müsteşar Bey'i 'Montmartre'da bir akşam yemeğine veya cümbüşlü bir özel hanede bir gece geçirmeye davet etmek içindir...

... Doğru, Avrupa insanı bazen 'insan' da eder ama aynı Avrupa'nın adamı adamlıktan çobanlığa indirdiği de olur... (O nedenle) dışişlerine öğrenciler sınavla alınmalı ve onlarda bazı 'meziyetler' ve 'marifetler' aranmalıdır. Örneğin, anadillerini çok iyi bilmelerinin yanı sıra bir yüksek okuldan mezun olmalıdırlar. Ayrıca, Fransızca ile İngilizce veya Fransızca ile Almanca'ya hâkim bulunmalıdırlar. Üçüncü olarak, Türkçe dışında bildikleri yabancı dillerin edebiyatını ve siyasal tarihlerini bilmeleri de gerekir. O derecede ki, Fransa Kralı Birinci Fransua ile Kanuni Sultan Süleyman arasındaki antlaşmadan 'düveli muazzama' ile ülkemiz arasında bugüne kadar imzalanmış bütün antlaşmalara kadar hepsini en ince ayrıntılarıyla araştırmış ve özümsemiş olmalıdırlar. Bu da yetmez. Bu konular hakkında, bildikleri yabancı dillerle ayrıntılı 'mütalaalar' kaleme alabilmeli, konuşmalar yapabilmelidirler...' *(İkdam)*

İnsan bu satırları okuyunca, yurdumuzda yalnız Kurtuluş Savaşı'mız sırasında yazdığı, genellikle olumsuz ve onaylanmaz yazılarla tanınıp lanetlenen, hatta yargılanmadan öldürülen; günümüzde bile hemen herkesçe hain olarak bilinen Ali Kemal'in ne denli geniş bir düşünce yelpazesine sahip olduğunu daha iyi fark ediyor... Bir şeyi daha net olarak görmüyor muyuz? Demek ki Osmanlı'da yurtdışı görevlere gidenlerin "kalibre"si –çoğu zaman– yürekler acısı durumda imiş. Bu satırlar, "Devlet-i Âliyye"nin silahla kazandığı zaferlerin masa başında nasıl yenilgiye dönüştüğünü de ortaya koyuyor. Bir şey daha var. Bu yazının kaleme alınışından 101 yıl sonra, günümüzde, görevle yurtdışına gönderilen "diplomat"larımız, acaba, Ali Kemal'in 1908'de zorunlu gördüğü niteliklere sahipler mi? Ya da acaba kaçta kaçı sahip bu niteliklere?

Bir şey daha düşünüyorsunuz içiniz biraz burkularak: Ali Kemal'in bu yazısının yayımlandığı tarihte henüz annesini bile tanımayan ve sekiz yaşında iken yetim bıraktığı oğlu bir gün gelip, onun, o tarihte kimilerine sanırım hayal gibi görünen "kriterleri"ni bile aşan niteliklerle donanmış olarak ülkesine dönecek; vatani görevini yaptıktan sonra Türk dışişlerinde çalışmaya talip olacak; bir zamanlar teyzesiyle evlenmeyi düşünen bir büyük adamın müdahalesi sayesinde sınavlara girmesi kabul edilip "Türk hariciyesi"nin en yüksek bürokratik kademesine kadar yükselecektir. "Romansı" bir olay.

Biz şimdi bu "çocuğun" ve annesi Sabiha'nın öyküsüne dönelim.

Bir kadın, bir çocuk

Birinci bölüm

Avrupa'da yeni bir hayat

"Ben İngiltere'ye gidiyorum. Kardeşlerinin 'miras payı'nı onlara vereceğim..."

Sabiha Kemal

* * *

Sabiha Kemal: Soylu bir kadın... "Doğrusu Türk olmalıyım"... Gelibolu'da kahredici yenilgi... "Baba, Yunanlılar dayağı yedi"... İngiltere'deki "sarışın Türkler"... "Kökleri peşinde" Türkiye yolculuğu... Ankara'da "Zeki Amca"yı ziyaret... Ali Kemal'in oğulları buluşuyor... Londra Belediye Başkanı Boris'in Türkiye'ye ve "Türk" büyük dedesine bakışı... "Ali Kemal Mustafa Kemal'in önünü kesemedi"... Mustafa Kemal: "Dağbaşındaki haydutlar değiliz!"... İsmet Paşa Ali Kemal'in baldızıyla evlenmek istiyor... Düşman siyasetçiler aynı konağın çatısı altında yaşıyor... Ali Kemal'in gazetesine adını verdiği "bebek perisi" Peyam'ın intiharı...

* * *

İlk ve son eşi Ali Kemal öldürüldüğünde Sabiha hanım 26 yaşındaydı. İkinci Abdülhamid'in "hal"ine kadar tam yirmi beş yıl boyunca (1883-1908) "Askeri Mektepler Nazırlığı" ve "Tophane Müşirliği" görevlerinde bulunan babası Mustafa Zeki Paşa'nın (1848-1914) Büyükada Nizam'daki konağında, 1914 yılının ilk günü dünya evine girmişti.

"İzmit Olayı"nın üzerinden iki ay kadar geçmişti ki, 1923'ün Ocak ayı başlarında her şeyden habersiz gibi "görünen" 8 yaşındaki oğlu Zeki'yi ve geride bırakamadıkları dadısı Gülbün'ü de yanlarına alarak Seniye ablasının yanına, Almanya'ya gidiyordu. Sirkeci Garı'nda Doğu Ekspresi'ne (Orient Express) binerlerken uğurlamaya gelenlerden biri de –eşiyle siyasal görüşleri pek uyuşmasa da– yakın arkadaşlıkları bilinen gazeteci Hüseyin Cahit Bey'di (Yalçın, 1875-1957). Hüseyin Bey, kendisi ile oğlunun yurt-

El Cónsul de España en Nápoles

Encargado de la protección de los intereses del Imperio Otomano

SEÑAS PERSONALES

Edad, años 29

Estatura regular

Pelo negro

Ojos castaños

Barba

Color moreno

SEÑAS PARTICULARES

Concede pasaporte á Sabiha Hanem viuda de Aly Kemal Bey, hija de Moustpha Zeky Pacha de estado Viuda natural de Constantinopla (Pera Grand rue) de profesion S. C. para que vaya á Constantinopla en virtud de pasaporte nº 2615 expedido por la Autoridad turca en Constantinopla á 19 Diciembre 1922

Encarga á las autoridades españolas, y ruega á las de las naciones aliadas, amigas, ó neutrales no le pongan impedimento en el viaje.

Nápoles 18 de Marzo de 1924

Firma del portador

Sabiha Ali Kemal

Vale por

El Cónsul

EL R. CONSULE DI SPAGNA

1359

62.50

Yenik Osmanlı devletinin yurt dışındaki çıkarlarıyla ilgilenmek görevi İspanya Krallığı'na verildiğinden Sabiha Hanım bu ülke makamlarından aldığı belgelerle seyahat edebiliyordu. Yukarda, İspanya'nın Napoli Konsolosluğu tarafından, "Mustafa Zeki Paşa'nın kızı ve Ali Kemal Bey'in dul eşi Sabiha Ali Kemal"e verilen belge görülüyor.

dışına çıkış işlemlerinin tamamlanması ile böyle dramatik bir yolculuğa hazırlanmasında çok yardımcı olmuştu Sabiha Hanım'a.

Seniye Ablası, öteki ablası Saadet Hanım gibi, Hicaz Valisi Ahmet Ratıp Paşa'nın iki oğlundan biriyle evlenmiş ama iki kız kardeşin iki erkek kardeşle peş peşe yaptıkları evlilikler başarılı olamamıştı. Sabiha şimdi Bavyera Alpleri'nden "Zugspitze"nin eteklerindeki Garmisch-Partenkinchen'e gidiyordu. Seniye burada,

ikinci evliliğini yaptığı Prusyalı general Georg Veit'la yaşıyordu. Sözü küçük Zeki'ye bırakalım:

"... İstanbul'da, bacı, dadı, mürebbiye vesaire ile rahat, sıkıntısız ve gıpta edilecek bir hayat geçirdim ama bu fasıl babamın ölümüyle son buldu... Annem, hiç olmazsa bir süre için ülkeden ayrılmak istiyordu. Savaştan önce Türkiye'ye gelen 'Alman Askeri Heyeti'ndeki Prusyalı bir generalle evlenip savaş sonrası Bavyera'ya yerleşen teyzemi ziyarete gidecektik. Yolculuğa çıkarken dadım Gülbün'ü de almıştık. Gülbün çok yaşamadı ve biz İsviçre'de iken genç yaşta öldü...

... 'Orient Ekspres' yenik ve yıkık ülkelerden geçiyordu. Uçurulan bir köprü nedeniyle Peşte'de bir otelde geceledik ve ben 'otel hayatı' ile tanışmış oldum. Garmiş'e varınca teyzemle (Alman) enişteni istasyonda bizi bekler bulduk. Her taraf karla örtülüydü. Dağ gibi bir insan olan eniştemin çiftliğine at koşulu bir kızakla gittik. Her şey benim için yeni ve esrarengiz idi."

Sabiha... Soylu ve ilginç bir kadın

Sabiha Hanım İstanbul'dan ayrılırken Ali Kemal'den kalanları az çok değerlendirmiş olmalı. Eşinin İngiltere'deki çocuklarına büyükannelerinin baktığını biliyor. Hiç aramasa onları, birilerinin çıkıp da kendisinden bir şeyler istemesi olasılığı hayli zayıf. Ne ki, konaklarda büyümüş, soylu bir kadın Sabiha. Belki de onun gönül zenginliği sayesindedir iki uzak ailenin karşılıklı sıcak ilişkileri yüzyıla meydan okurcasına bugüne kadar sürdürmeleri:

"... Bir iki hafta sonra annem benden ayrıldı. Babamın bıraktığı cüz'i mirastan 'müteveffa' İngiliz eşinden olan çocukların hissesine düşeni kendilerine vermek için İngiltere'ye gitti..."[50]

Küçük Zeki'nin Prusyalı general eniştesinin "Garmisch" anılarına –uzunca– bir ara verelim.

Yıl 1923. Ali Kemal'in merhume Winifred'den olan çocukları Selma genç kız ve Osman Ali (Wilfred) delikanlıdır artık ve Sabiha'nın İngiltere'ye gidişi Stanley Johnson'ın yıllar sonra dedesinin ikinci eşini İstanbul'da ziyaret etmesine yol açacaktır.

Anne tarafından İngiltere Kralı İkinci George'dan (1683-1760) inen İrene Williams'la Ali Kemal oğlu Osman Ali'nin (Wilfred) beş çocuğundan biri olan Stanley P. Johnson ilginç biri. İlk eşi Char-

50. Zeki Kuneralp, *Sadece Diplomat*, ISIS Ltd., İstanbul, 1999.

Ali Kemal'in Winifred'den oğlu Osman Wilfred Johnson, kızları Gillian ve Hillary ile oğulları Peter ve Stanley'le. Yanında, İngiltere Kralı II. George (1683-1780) ile benzeri Alman soylularından inen eşi Y. E. İrène Williams. Önlerinde Labrador cinsi köpekleri "Leader". Yıl 1954.
(üstte)
Çocuk Zeki (Kuneralp) "Baba, Yunanlılar dayak yedi!" (solda).

Anne ölmüş. Baba (Ali Kemal) ortalıkta görünmüyor. Torunlarının bakımını anneanne "Magi" yüklenmiş. Küçük Selma ile bebek Osman mutsuz görünmüyorlar. Selma poz bile vermiş.

Çocuk, "teenage" ve Bayan Selma Kemal (altta solda).

Anthony St.-John Battersby. Selma'nın oğlu, Ali Kemal'in bir başka torunu.

Yıl 1902. Genç kız Winifred annesiyle bir resim çektirmiş. Şapkalar pek "İngiliz".

lotte Fawcette'le ikinci eşi Jennifer Arnell'den toplam dört çocuğu var. Yetmişinde sayılır. Sarıdan beyaza dönüşmüş gür saçları alnını sürekli örten, güçlü kuvvetli ve tipik bir İngiliz. Sportif, maceracı ve köklerine düşkün. Dedesinin babası "mumcular kethüdası"[51] Hacı Ahmed Efendi'nin doğum yeri olan, Çankırı'nın Kalfat köyüne kadar uzanmış, Büyükelçi Selim Kuneralp'le birlikte.

Güçlü bir anlatımı var, dünyanın sayılı çevrecilerinden Stanley'nin. Babası, bir "RAF" (Ro-

51. Çorum'un Orta ilçesi Kalfat köyünden Süleyman Ağa, oğlu imalat ve satış işine girdiğinde bu kârlı işle uğraşan çoktu. Saraylardan evlere ve camilere kadar her yerde mum başlıca aydınlanma aracı idi. Zindankapı'da Vasil Bellidis'ler, Agop Pervezyan'lar, Pappadopulos Efendi'ler, Hacı İsmail Ağa'lar... Taşçılar, Balıkpazarı, Uzun Çarşı ve Yeni Yol'da Mösyö Kalas Kalçinoni gibi kalburüstü imalatçılar piyasaya hâkimdi. Ahmet Hamdi Efendi Üsküdar, Şemsipaşa'daki "mumhanesi"yle bunların hepsini sollamış ve büyük servet kazanmıştı. Saraylara bile mum satıyordu ama kendi konağında jeneratörle elektrik üretip kullanan ilk İstanbullu zenginlerden biriydi. Mithat Paşa'nın 5000 altın sermayeyle kurduğu "Emniyet Sandığı"na 500 altınla ortak olduğu söylenirdi "mumcular kethüdası" (lonca reisi) Ahmet Hamdi Efendi'nin.

lay Air Forces) pilotu olarak İkinci Dünya Savaşı sırasında kullandığı ağır bombardıman uçağıyla gövde üzerine tehlikeli bir zorunlu iniş yapmış ama o da pilotluğa soyunmaktan çekinmemiş. Brezilya Hava Kuvvetleri'ne ait bir savaş uçağıyla ülkenin balta girmemiş ormanları üzerinde uçmuş kaç kez. Bir keresinde de motosikletine atlayıp Londra'dan Afganistan'a gitmiş, Marco Polo'nun izinde. Yedi bin kilometre! Yirmi yılını yurtdışında geçiren dedesi Ali Kemal'e mi çekmiş acaba?

Romantik de. Bir aşk şiiriyle Oxford Üniversitesi'nin "şiir ödülü"nü kazanan da ondan başkası değil. Daldan dala atlamayı seven biri: Milyarder John D. Rockefeller'ın yanında çalışmaktan "casusluk dersleri" almaya kadar... Dünya Bankası'nda, Birleşmiş Milletler'de ve Avrupa Birliği'nde önemli görevler üstlenmiş. Son kitabında[52] "Doğrusunu İsterseniz Türk Olmalıyım" (Strictly Speaking I Ought to be a Turk) başlıklı ilginç bir bölüm var.

"Doğrusu, Türk olmalıyım"

Neden böyle düşünüyordu İngiliz görünümlü ama bir hayli "Türk burunlu" Mr. Stanley?

İngiltere'de lise mezunlarının üniversite eğitimine başlamadan önce kendileri için bir "ara yıl" (Gap Year) planlayarak uzunca bir süre dünyayı gezip tanımalarının âdet olduğunu belirten Stanley şöyle sürdürüyor satırlarını:

> "... İlk olarak Türk akrabalarımı tanımaya karar verdim, çünkü annem Winifred ana tarafından İngiliz baba tarafından İsviçreli olsa da babamın babası Ali Kemal Türk'tü. Doğrusunu söylemek gerekirse ben de Türk olmalıyım!.. Dedemin gazete sahibi ve siyasetçi olduğu yirminci yüzyılın ilk yıllarında Türkiye kargaşa içine yuvarlanmıştı. Osmanlı İmparatorluğu can çekişirken büyük devletler, 'ölüden' kalacakları toplamak için çevresinde dolanıp duruyorlardı. Ali Kemal ve Winifred ilk çocuklarını yapmıştı: Selma Halam. Ama büyükannem tekrar gebeydi. O zamanlar 'Konstantinopolis' olarak bilinen İstanbul'un sakıncalı durumunu gören dedem doğunun İngiltere'de gerçekleştirilmesini ister. Karnı burnunda' Avrupalı şık bir bayan üç yaşındaki Selma'nın elinden tutarak Haliç'te bir vapura biniyor. Bu manzarayı görür gibiyim şimdi.
>
> ... Büyükannemi hiç tanımadım ama İsviçreli bir işadamıyla evli olan teyzem Viva'nın çocuklarından birinin, çiftliğimizi ziyareti sıra-

52. Stanley Johnson, *Stanley I Presume*, Fourth Estate, Londra, 2009.

sında getirdiği resimden, onun, güzel bir kadın olduğunu anladım. Özenle taradığı koyu renkli saçları arasında şaşırtıcı beyazlıklar vardı. Dik yakalı bir elbise giymiş, inci bir kolye takmıştı. O resmi mutfağımıza astık...

... Avrupa Komisyonu'nda görevli iken sık sık Cenevre'ye gitmem gerekir; ben de bu fırsattan yararlanarak –babamın deyimiyle– 'Viva Teyze'yi ziyaret ederdim. Winifred'in ölümü üzerinden altmış yıldan fazla zaman geçmişti ama iki kız kardeşin birbirlerine ne kadar düşkün oldukları hâlâ ortadaydı. 'Viva Teyze' Ali Kemal'in Winifred'e nasıl kur yaptığını çok iyi anımsıyor ve 'birbirlerinden hoşlandıklarından ve daima birlikte olmak istediklerinden...' söz ediyordu. Ayrılma zamanı gelince Ali Kemal Lüsern'in 'üstü kapalı köprüsü' üzerinde Winifred'e der ki: '... Şimdi gitmek zorundayım. Benden bir süre hiç haber almayacaksın. Sen de benimle temas kurmaya çalışma! Tam bir yıl sonra bugün, aynı saatte bu köprünün üzerinde olacağım. Seni orada bulursam aşkımızın sürdüğünü anlayacağım ve hemen evleneceğiz...'

... Ne romantik bir öykü!.. Mayıs 2006'da, görevle bulunduğum Lüsern'de toplantıyı 'kırıp' göl kenarına yürüdüm. Ünlü üstü kapalı köprünün bir ucunda durup bir yüzyıl önce Winifred'in aynı yerde neler düşündüğünü hayal etmeye çalıştım. Koca bir yıl boyunca Ali Kemal'den ne bir mektup, ne bir telgraf gelmişti. Ne de bir haber! Yalnızca, Türkiye'de karmaşanın büyüdüğünü, 'Jön Türklerin' sultanın tahtını sarstığını belirten birkaç gazete yazısı. Öyle bir süreç ki Atatürk sorumluluğu üstleninceye kadar tamamlanmayacaktır...

... Kendimi Winifred'in yerine koyarak göle doğru baktım. Saatler on ikiyi vururken köprünün öteki ucundan bir gölge ona doğru yaklaşmaya başladı! Pek uzun boylu bir adam değildi bu ama sağlam bir yapısı vardı. Dik yakalı bir palto giymiş, gözlüğü burnuna tutturulmuştu... Viva Teyze, Winifred'in Ali Kemal'i neden bu kadar çekici bulduğunu anlamış olmalıydı: 'Az çok tanıdığı bir ülkenin sorunlarıyla derinden ilgili güçlü ve gizemli bir kişilik.' Bunları bana anlatırken içi karmaşık duygularla sızlamış olmalıydı Viva Teyze'nin. Eğer Ali Kemal benim babamı doğurması için eşi Winifred'i doğum için İngiltere'ye göndermemiş ve yarıyolda bırakmamış olsaydı bunca trajedi acaba yaşanır mıydı? İngiltere'ye gidecek yerde doğum İstanbul'da yapılsaydı acaba daha mı iyi olurdu, bilmiyorum. Kanımca Viva Teyze, yolculukta yaşanan yorgunluğun kardeşinin loğusalığını güçleştirdiğine inanıyordu. Sonuçta büyükannem 4 eylül 1909 günü Bournemouth'ta babamı doğurdu ama kendisi birkaç gün sonra ateşler içinde dünyaya gözlerini kapadı. Sevgili kardeşi (Viva Teyze) son nefesini vermeden biraz önce yanma ulaşmış ama Ali Kemal eşine bir 'go-

Genç mülazım İsmet Bey (İnönü) "Askeri Mektepler Nâzırı" Mustafa Zeki Paşa'nın kızı ve Ali Kemal'in baldızı Saadet Hanım'la evlenmeye talip olduğu günlerde. Anne Cevriye Hanım (üstte).
Mevhibe Hanım, İsmet Bey'le evlendiği günlerde (altta).

odbye' bile diyememişti. Sonuçta, ne babam annesini tanıyabilmişti ne de ben anneannemi. Doğuştan öksüz babamla ablası Selma İngiltere'de kalmışlar ve bakılıp büyütülmelerini de Winifred'in annesi Margaret üstlenmişti."

"Gelibolu'da kahredici bir yenilgi"

"... Babam çocukluğundan pek söz etmezdi. Zaten, konuşkan biri de değildi. Piposuyla ağzını kapalı tutmayı yeğler, babasıyla ilgili herhangi bir anısı olduğuna dair bir işaret de vermezdi. Oysa benim kısa süre önce 'keşfettiğim' şey doğru ise Birinci Dünya Savaşı'nın patlaması yaklaşırken Ali Kemal İngiltere'ye gelmiş ve o tarihlerde Wimbledon'da oturan 'İngiliz' ailesini ziyaret etmişti. Bu arada, bizim 'Gran' diye andığımız Margaret yeni torununu –anneme saygısından– onunkine benzer 'Wilfred'adıyla vaftiz ettirmişti...

... 1914 ağustosunda, babam daha beş yaşını doldurmamışken sa-

Peyam. Ali Kemal'in, adını gazetesine verecek kadar çok sevdiği yeğeni. Kız kardeşi Emine Münevver ile önde gelen İttihatçılardan Hüseyin Kâzım Kadri Bey'in herkesin sevgilisi kızı. 100 yıl önceki fotoğrafında modern saç düzeni ve giysisiyle dikkat çekiyor. Hüzünlü bakışlarıyla da...

Hüseyin Kâzım Kadri Bey, İttihat ve Terakki'nin önde gelen yöneticilerinden biri ve Ali Kemal'in enişteşi.

Ayşe Migal, Cumhuriyet dönemi valilerinden Esat Onat Bey ile Fatma Hâlet Hanım'ın kızı. Hüseyin Kâzım Kadri Bey'in torunu.

vaş çıkmış ve Türkiye 'karşı taraf'ta yer almıştı.Otto Liman von Sanders gibi Alman generallerinin de eğittiği Türk askerleri, bir süre sonra, Gelibolu'da 'Müttefiklere' kahredici bir yenilgi tattıracaklardı...

... Türkiye konusunda uzman ve 'benim Türk ailemle' de yakınlığı olan tarihçi David Barchard 2006'da bir gün beni yemeğe davet ederek bizim 'Gran' dediğimiz anneannem Margaret'in 1919'un haziran sonlarında İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bir mektup yazdığını söyledi. 'Gran' bunda iki torununun babası olan Ali Kemal'in, şu sırada, 'Sulh Konferansı' için Paris'te bulunan 'Türk Delegasyonu'na dahil olduğunu belirtiyor ve çocuklarının bakımı için kendisinden maddi destek sağlanmasını istiyordu. Gelen cevap olumsuzdu. Ali Kemal Paris'ten 'uçmuştu' ve artık İstanbul'daki İngiltere Elçiliği'ne başvurulmalıydı. 'Gran' için yıkıcı oldu bu cevap. Yaşanan zor koşulları biliyordu ama damadının gene de çocukları için elle tutulur bir yardımda bulunabileceğini ummuştu...

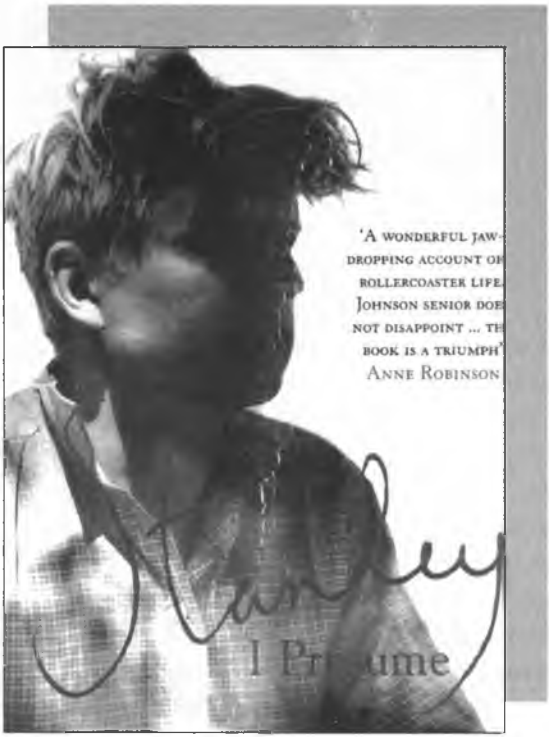
... Türk büyükbabam 1920'lerin başında ve ülkesinin en bunalımlı zamanında Türk siyasetinin içine girmişti. 'Büyük Türk Ulusal Hareketi' Gelibolu kahramanı Mustafa Kemal'in önderliğinde güçleniyordu. Sonraları Kemal Atatürk olarak bilinecek olan Mustafa Kemal, geride modern ve bağımsız bir Türk devleti kalmadan Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına kesinlikle karşıydı. Yunanlılar, Fransa'nın (!?) hoşgörüsüyle işgale başladıkları Doğu Ege'deki hegemonyalarını genişletirken Mustafa Kemal ve silah arkadaşı İsmet Paşa tarafından püskürtüldüler. Altıncı Mehmet Vahidettin hâlâ tahtında oturuyordu ama düşürülmesi artık bir an sorunuydu. Kim vuracaktı ona bu son darbeyi?.."

"Baba, Yunanlılar dayak yedi"

"... Benim Türk büyükbabam Ali Kemal düpedüz yanlış tarafta yer almıştı. Türkiye'nin geleceği konusunda 'Büyük Devletler'in ve özellikle İngiltere'nin sürekli söz sahibi olacağına inanıyordu. Milliyetçi değildi ama bu, onun, yurtsever olmadığı anlamına gelmiyordu. İngiltere, İsviçre ve İspanya'da Türkiye'yi temsil etmiş seçkin bir diplomat ve Ali Kemal'in ikinci eşi Sabiha'dan olan oğlu Zeki *Sadece Diplomat*'ta şu anısına da yer verir: 'Mustafa Kemal'in Yunanlılar karşısında kazandığı büyük zaferin haberleri İstanbul'a ulaşmıştır. Babamın, baba bir kardeşi, sekiz yaşındaki Zeki şöyle der babası Ali Kemal'e –evde bu dili kullandıklarından– Fransızca olarak:

– Baba, Yunanlılar dayak yedi!..

Babası sevinçle cevap verir:

Yazar, şair, politikacı ve yüksek bürokrat Stanley Johnson'ın bir bölümünü elinizdeki yapıtta bulacağınız son kitabının kapağı: "Sanırım, Stanley'siniz!" Stanley Johnson, 60'ıncı yaşgününü kalabalık ailesiyle birlikte çiftliğinde kutluyor (altta).

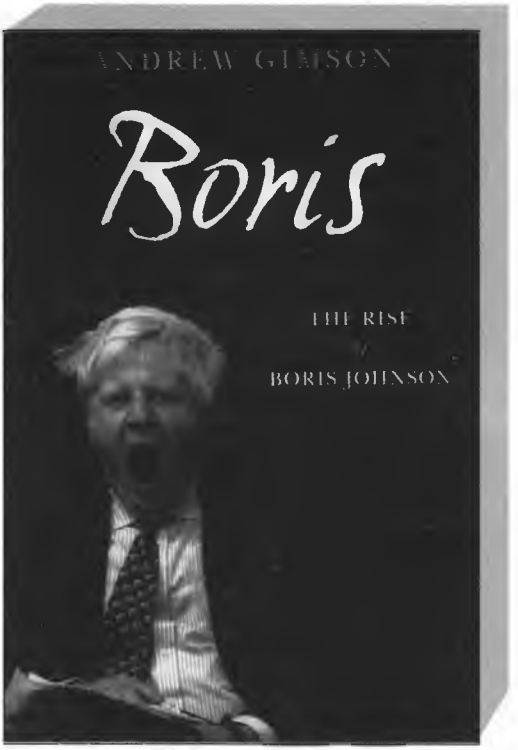

Yıl 2008. 68 yaşındaki "torun" Stanley, Türkiye'deki torunlardan Büyükelçi Selim Kuneralp'le birlikte dedelerinin Kalfat köyünde (üstte).
Stanley Johnson güzel eşi ve çocuklarından ikisiyle birlikte İstanbul'da, tekerlekli sandalyedeki "Zeki amcasını" ziyaret ediyor.
Dedenin (Ali Kemal) resmiyle (altta sağda).

– Evet yavrum, hem de temiz bir dayak!..'[53]

"... Zeki'nin anılarında bu bölümü okuduğumda çok heyecanlandım. Ali Kemal sultanın içişleri bakanlığını yapmış ve Mustafa Kemal'e hiçbir yardım ve kolaylığın sağlanmamasını ülkedeki bütün gö-

53. Baba-oğul arasındaki Fransızca konuşmanın Türkçe anlamları *Sadece Diplomat*'ta dipnot olarak verilmiştir ve aynen şöyledir: "Sene 1922 idi. O yazı yine Büyükdere'de geçiriyorduk. Büyük Taarruz başlamıştı. Babamla beraber aynı odada idik. Ben, İstanbul'da Fransızca olarak çıkan bir gazeteyi okuyordum. Gazete cepheden gelen son haberleri yazıyor ve harita üzerinde Türk kuvvetlerinin ilerleyişini gösteriyordu. Heyecanla gazeteyi babama doğru uzattım ve 'Papa, les Grecs son battus' diye bağırdım. O da, sevinç dolu bir sesle, 'Mais oui, mon petit, ils sont battus a plate couture' dedi. İhanetle itham edilen bir adam böyle bir tepki gösterebilir miydi? Gerici olduğu söylenen bir adam, kendi evladının bir ecnebi mürebbiye tarafından yetiştirilmesine müsaade eder miydi? Oğlu ile Fransızca konuşur muydu?" (y.n.)

Biyografisinin kapağında fena halde esneyen Boris Johnson halen Londra Belediye Başkanı. "Tory"ler (Muhafazakarlar) Başbakanlığın gelecekteki ev sahibi gözüyle görüyorlar onu.

revlilere emrederek onu 'kanun dışı' ilan etmişti. Türkiye'de birçokları ancak bir hainin böyle bir davranışta bulunabileceğine inanırken Zeki'nin anılarındaki konuşma bunun tersini düşündürüyor... Babaoğulun Türkçe değil de Fransızca konuşmaları ise dikkatimi çekmişti Zeki'nin anılarını okurken. Yirminci yüzyıl başlarında Fransızca yalnız diplomaside kullanılan değil, aynı zamanda İstanbul'da yaşayan seçkinlerin tercih ettikleri yabancı dildi. Ali Kemal'in, evlilikleri sırasında babaannem Winifred'e yazdığı mektupları görmüştüm. Hepsi de Fransızca idi. Hem de kusursuz, deyimlerle dolu bir Fransızca...

... Zeki'yle Londra'da ve İsviçre'de birçok kez beraber olduk. Tabii, Türkiye'de de. Babasıyla ilgili anılarının ve onun modern Türkiye'nin tarihindeki tartışmalı yerinin Zeki üzerinde güçlü etkileri olduğunu söyleyebilirim. 1990'da eşim Jenny'yle birlikte Zeki'yi (İstanbul) Fenerbahçe'deki dairesinde ziyaret etmiştim. Emekliye ayrılmıştı ve MS (multiple sclerosis) hastalığı nedeniyle kötürüm durumundaydı. Ali

Kemal'in, ölümünden kısa bir süre önce tamamlandığını sandığım kocaman bir yağlı boya tablosu göze çarpıyordu salonda. Ondan söz ederken 'Atatürk'ün, babamın ölümüyle bir ilgisi yoktu...' demişti. 'Sorumluluk İzmit'teki görevlilere aitti...'

... Bu konuyu Zeki'yle ilk kez konuşuyorduk. Babam da babasından hiç söz etmemişti. Bir tek annemden duymuştum, dedemin berberde traş olurken kaçırılıp taşa tutulduğunu ve öldürüldüğünü. Daha ilkokuldaydım. Sonraları, Lord Kinross'la Andrew Mango'nun kapsamlı Kemal Atatürk biyografilerinden öğrendim dedemin başına gelenleri... (Motorla getirildiği İzmit'ten) trenle Ankara'ya, Atatürk'ün karargâhına gönderilecekti. Garnizon kumandanının herhangi yeni bir talimat istediğine veya isteyip de alamadığına dair bir işaret de yoktu. Zeki de zaten Atatürk'ü hiçbir zaman şahsen sorumlu görmemişti ve Türk dışişlerinde görev alırken o zamanki Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün bu kararından duyduğu memnuniyeti anlatırdı. İnönü Zeki'ye 'diplomatik kariyer sürecinde cetlerin engel oluşturmayacağını' söylemişti...

... Dedemin ölümünün babamı nasıl etkilediğini çok düşünmüşümdür. Kasım 1922'de on üç yaşında bir çocuktu. Bir öğrenci. Kendimi onun yerine koyardım. Annesi, onu doğururken ölmüş. Acaba, bu yüzden kendini suçladığı olmuş muydu? Okulun kriket takımında ter döküyordu ama seyirciler arasında babası yoktu. Sonraki yıllar... İlk adım, piponun sapını yakala, dişlerinle sımsıkı tut! İkinci adım, umursama! Üçüncü adım, en alçak sesinle konuş ki söylediklerin duyulmasın! Sanırım babam bu tekniği daha okul sıralarında iken geliştirmiş olmalıydı:

Beyaza çalan, karmakarışık saçlarıyla da ünlenen "nev'i şahsına münhasır" bir kişilik Boris. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne alınmasının savunucularından. Bir Türkiye ziyareti sırasında. Zeki Kuneralp'in büyük oğlu Sinan Kuneralp'le görülüyor.

– Hey, Johnson, senin ihtiyar nerelerde?

– Türkiye'de. Yanlış tarafta idi.

– Ama Johnson, savaş biteli üç yıl oldu. Herkes artık dost. Seninki, hiç olmazsa 'babalar maçı'na gelemez miydi?

Babam 1992'de öldü. Ona bir şeyler sormak için artık çok geç! Keşke aramızdaki duvarları yıkıp bir keyifli zamanında çekingenliği bırakmayı ve onunla erkek-erkeğe konuşmayı deneseydim:

Yahu baba, diye söze başlayabilirdim piposuna tütün bastırırken mesela. Şu yeryüzünde on üçüne gelmiştin ve baban hep sağdı... Ama, bildiğim kadarıyla ne sen onu görmüştün ne de o seni. Okul törenlerine öteki çocukların anne ve babaları birlikte gelirken sen anneannenin varlığıyla yetindin hep. Bu, seni üzer miydi?

Şimdi oturmuş, onun kırk yıl boyunca yaşadığı 'Exmoor Çiftliği'nde bu satırları yazarken aramızdaki hayali konuşmayı düşünüyorum. İnsanın yaşayan bir babası olup, üstelik Paris'e kadar geldiği halde gene de onu hiç görmemiş olması nasıl bir duyguydu diye kendisine açıkça sorsaydım acaba ne cevap verirdi?

Herhalde '... babamın yokluğunu çok hissederdim... Öteki çocukların anne ve babaları varken benimkiler yoktu ortalıkta. Elbette üzerdi beni bu!..' tarzında bir cevap vermezdi, sanırım. Çocukluğu hakkında bir şeyler söylemek isteseydi herhalde söylerdi. Aksi halde ona bu veya herhangi başka bir konuda baskı yapamazdınız. Hiç unutmadığım şöyle bir anım var. On beş yaşında olmalıyım. Bir toplantıya gideceğim ve kravatımın çok düzgün olması gerekiyor. Babam karşıma geçip bu işi nasıl yapacağımı tarif etmeye çalışmış, ben beceremeyince de bir şey söylemeden kravatımı kendisi bağlamıştı... Böyle bir adamdı."

İngiltere'de "sarışın Türkler"

"... Babamın pek fazla Türk'e benzediği söylenemezdi. Resimlerine bakılırsa Ali Kemal de esmer değil kumraldı. Bir keresinde Zeki'ye (Kuneralp) sormuştum 'bizim sarışın genlerimiz kimden gelmiş olabilir' diye ve eklemiştim: Adımız 'sarışın Türkler'e çıktı buralarda!..

Zeki'nin cevabı, 'Ahmet Hamdi'nin, yani Ali Kemal'in babasının İstanbul'a Anadolu'daki Kalfat isimli bir küçük köyden geldiği ve bu köyde bugün de sarışın Türk çocuklarının ortalıkta koşuştuğu...' biçiminde olmuştu. Ona göre 'sarışın Türk' bugünün Türkiye'sinde yadırganacak bir şey değildi.

Bugün bakıyorum da –eğer gerçekten öyleyse– babamın tek sorunu Türk kökleri değildi. Türkler ayrıca Müslümandılar! Neyse ki, ge-

çen yüzyılın başlarında İslam bugünkü gibi bir 'paranoya' nedeni olmamıştı henüz...

... Babamın Chartenhouse veya Harrow'un kriket takımında yer alma umutları Ali Kemal'in ölümüyle uçup gitti. Gran'ın, çocuklarının eğitimi ve bakımı için damadından maddi destek geldiğini sanmıyorum. Halen 'British Library'de bulunan, Ali Kemal'e ait elyazması koleksiyonunun satışından bir miktar para büyükanneme ulaşmış olsa da babamın eğitimini sürdürmesi için yeterli değildi. Acı gerçek, babamın okulu bırakıp daha on üç yaşında iken hayata atılmak zorunda kalmış olmasıdır...

... Kanada'ya gitmeden önce Dorset'teki bir çiftlikte çalıştığını biliyorum. Güç koşullarda tren yolculukları yaptığını anlatırdı. Acaba serserinin teki mi olup çıkmıştı? 1930'larda teyzem Viva'nın eşi Ernest'in iş yaptığı Mısır'a gitmiş ve orada annemle tanışmıştı.

Biraz erken yaşlanmış olmasına karşın Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne katılmayı başarmış ve İkinci Dünya Savaşı'nda pilot olarak görev yapmıştı. Tabii, savaşın sonlarına doğru yaşanan Chivenor pistindeki talihsiz kazaya kadar..."

Kökleri peşinde Türkiye'ye yolculuk

Afrika kıtasının o tarihlerde bilinmeyen yerlerini "keşfederek" sömürgeci ülkelerin işini kolaylaştıran İskoçyalı misyoner ve kâşif David Livingstone'dan (1813-1873) uzunca bir süre haber alınmayınca *New York Herald* gazetesi gözüpek gazeteci, kâşif ve denizci Stanley'i (Sir Henry Morton, 1841-1904) Livingstone'u bulmakla görevlendirdi. Aylar süren bir çabadan sonra gazeteci Stanley ünlü kâşifi hasta, yorgun, üstelik bir arslanın pençesinden kendisini güçlükle kurtarmış durumda bulduğunda Livingstone tanınmaz bir haldeydi. Daha sonra birlikte çalışacak olan iki maceraperestin ilk karşılaşması sırasında Stanley'nin ona elini uzatırken kullandığı üç sözcük sık kullanılan bir deyim olup çıkmıştır:

– Livingstone I presume!.. (Sanırım Livingstone'sunuz.)

Kendisini "Türk olmalıyım" sözleriyle tanıtan Stanley Johnson'ın son kitabı için uygun gördüğü *Stanley I Presume* başlığı, İngiliz adaşının İskoç Livingstone'la karşılaşmalarındaki ilginç sözleri anımsatıyor. Bir farkla ki kitabından alıntılar yaptığım Stanley bir başkasına değil de kendi kendisine hitap eder gibidir: Ta İngiltere'den gelip de Türkiye'de köklerini ararken.

Yukarda geniş bir özetini verdiğim ilk bölümden sonra Stanley, üniversite öncesi İngiliz gençlerinin kullandığı "ara yıl"da İstan-

bul ve Anadolu'da "akrabalarını" keşfe ve onlarla ilişki kurma yolculuğuna çıkmıştır:

"... Babamdan fazla bir şey öğrenemeyince 'ara yıl'dan yararlanarak ben düştüm cetlerinin peşine! İlk duraklarından biri de İstanbul oldu... Midilli Adası'ndan bindiğim vapurla İstanbul'a giderken geceyi güvertede uzanarak geçirdiğimi anımsıyorum. Çünkü bir kamara bileti alacak kadar param yoktu. Şafak sökerken Gelibolu önlerinden geçiyorduk ve ben bu kayalıkların Birinci Dünya Savaşı'nda ne kanlı çarpışmalara tanıklık ettiğini ve Türklerin burada ne görkemli bir başarı kazandıklarını düşünüyordum. Gelibolu, o tarihte Türk ordusunun genç bir albayı olan Atatürk'ü yaratmıştı. Atatürk de günümüzün modern Türkiye'sini. Birkaç saat sonra ise, Bizans, Konstatinopol veya İstanbul... Ne derseniz deyin dünyanın en olağanüstü kentlerinden biri karşımdaydı: Hiçbir şey sizi kubbeler, minareler ve eski surlardan oluşan böyle harika bir siluetin görüntüsüne önceden hazırlayamazdı...

... Büyükannem Winifred'in ölümünden sonra Ali Kemal'in evlendiği üvey büyükannem Sabiha'ya Midilli'den bir telgraf çekerek gelişimi bildirmiştim. Vapurdan çıkınca 'belki görürüm' diye etrafa bakındım ama nasıl biri olduğu hakkında fikrim yoktu. Ailemden de kimse onu görmemişti. Yola çıkarken annem, 'Seni karşılamaya gelmese de üzülme' demişti gülerek, 'Bende adresi var: Beyoğlu Yeniçarçı numara 3...' İyi de, Türkçe'de '3' nasıl söylenecekti? Anneme bakılırsa '3' 'ootch'tu!..

... Üvey büyükannem Sabiha'nın evi kentin merkezinde dik ve otomobillerin giremediği dar bir sokaktaydı. Bindiğim hayli yıpranmış taksiden inip son birkaç yüz metre için bavulumu yüklendim. Bir yandan da önüme gelene 'parola'mı söylüyorum: *'Beyoğlu, Yeniçarşı ootch'*...

... Rastlantıya bakın! Sabiha'yla tam da evinin kapısı önünde buluşmayalım mı? Beni karşılamak için yolcu salonunun rıhtımında değil miymiş? O kalabalıkta birbirimizi bulamamayı başarmıştık! 'Tiens, tu es dèjà arrive, mon petit' (gelmişsin bile, küçüğüm) demesi hoşuma gitmişti. Benimle kıyaslandığında ufak tefek biriydi... Sonradan bir ameliyatla görüşü bir hayli düzelecekti ama o tarihte bana kalın camların arkasından bakıyordu.

... Çok sevdiğim Sabiha'yla İstanbul'da beş gün geçirdim. Babası Zeki Paşa, sultanın başlıca yetkililerinden biri olarak Boğaziçi'ndeki ünlü yalısında otururdu ama onun hayatı kolay geçmemişti. 1922'de Ali Kemal ölünce oğlunu İsviçre'ye götürmeyi uygun görmüş ve yabancı bir ülkede az bir parayla onu yetiştirmenin güçlüklerine katlan-

mıştı. 'Mükâfatı' ise, oğlunun, Türk dışişlerinde hızla yükselişi olmuştu. Ben geldiğimde Sabiha eski bir bürokrat olan kardeşi Sedat'la birlikte oturuyordu. Nefis bir centilmendi Sedat.[54] En büyük zevki de *Daily Telegraph* gazetesinin Türkiye'ye uçakla gelen, çok ince kâğıda basılmış nüshalarını okumaktı. Bana anlattığına göre işi bitince bu gazeteleri tütüncüsüne verirmiş. O da, sigaralarını 'sarmaları' için kimi meraklı müşterilerine!

... Sabahları, üvey büyükannemin evinden çıkıp Haliç'e inerek Galata Köprüsü'nden karşıya geçer, tepeyi tırmanıp 'Mavi Cami' ile Ayasofya'yı, Topkapı Sarayı'nı ve Kapalıçarşı'yı gezer; Boğaziçi'nde, yüzyıllardır ayakta kalmış ahşap yalıları seyrederdim. Bir keresinde ve Karadeniz yakınında askeri yasak bölgeye girmişim, uyarı levhalarını nasılsa fark etmediğimden. Etrafımı birden askerler çevirdi. Türkler bu konuda çok duyarlı olmalıydılar. Neyse ki sonunda anlaşmayı başardık ve beni serbest bıraktılar. Onlara, *'Teshekur ederim'* dedim. *'Chok teshekur'*!..' Sanırım 'vatani görevlerini' yapan gençlerdi ve bana çok dostça davranmışlardı. Birden, Britanya hükümeti zorunlu askerlik uygulamasına son vermemiş olsaydı şimdi ben de onlar gibi elimde silahımla bir yerlerde askerliğimi yapıyor olacaktım, diye düşündüm..."

Stanley Johnson Sabiha Hanım'la İstanbul'da geçirdiği günlerden sonra –nedense– otobüs yolculuğunu tercih eder ve Ankara'ya gelir:

Ankara'da "Zeki Amca"yı ziyaret

"... Hariciye Vekâleti'nde Zeki Kuneralp amcamı ziyaret ettiğimde masasında oturuyordu. Ayağa kalktı ve bana doğru yürüdü. Daha o zaman bile hafifçe topalladığı hemen belli oluyordu. Sonraki yıllarda ve hastalığı ilerlediğinde baston kullanacak, emekliliğinde ise tekerlekli sandalyeye mahkûm olacaktı.

'Ah Stanley' dedi. 'Ne kadar sevindim burada olmana...' Türklerin yakınlarına yaptığı gibi beni kucaklayarak iki yanağımdan öptü. El sıkmanın bile aşırı sayıldığı bir ortamda büyüdüğüm için birden hafifçe geri çekildiysem de hemen toparlandım. Ankara'daydım!

... Bahar günleriydi. Türk başkentinde iki hafta kaldım ve 'Türk ailemi' tanımış oldum. Zeki'nin eşi Necla daha candan olamazdı. İngilizcesi Zeki'ninki kadar iyi olmadığından genellikle Fransızca konuştuk onunla. Hiç tanımadıkları bir adamın oğlu ve pat diye ortaya çıkı-

54. Büyükelçilik müsteşarlığında da bulunmuş Sedat Zeki Örs.

veren bir yabancı yeğendim ama evlerinde hiç yabancılık çekmedim. Kuneralplerin iki oğulları vardı: Sekiz yaşlarındaki Sinan ve beş yaşlarındaki Selim... Onlarla çok iyi anlaştık ve ilişkimiz sonraki yıllarda da sürüp gitti. Sinan İstanbul'da tarihsel araştırmalar yapan seçkin bir yayıncı oldu. Selim ise babasının yolunda giderek Türk diplomasisindeki yerini aldı ve İsveç ve Seul'de büyükelçi olarak ülkesini temsil etti. Halen Ankara'da ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girişiyle ilgili görüşmelerden sorumlu. Bu gidişle emekli oluncaya kadar aynı görevde kalacak gibi görünüyor!..

... Kuneralpler Ankara'nın sayısız tepelerinden birindeki evlerinde oturuyordu. Çok geçmeden, Ankara'nın ulaşım sistemindeki köhne otobüslerle 'dolmuş' diye bilinen 'paylaşmalı' taksilerini öğrenmiştim. Ankara oldukça küçük bir kentti 50'lerde, sonraki yıllarda dönüşeceği gürültülü metropolden çok farklıydı. Atatürk'ün devasa mozolesini ziyaret ettim ve 'Ankara Kalesi'ne tırmandım. British Council'in düzenlediği bir İngilizce temsile bile katıldım. Bu vesileyle Zeki beni uzun boyu ve orman gibi kaşlarıyla dikkat çeken Britanya Büyükelçisi Sir Bernard Burrows'la tanıştırdı. Sir Bernard emeklilik zamanı gelince Hampshire'da bir köye çekilecek ve benim 1979'daki 'Avrupa Parlamentosu' seçim kampanyam sırasında bir mitinge katılacaktı. Gür kaşlarından hemen tanımıştım onu konuşmamı dinleyenler arasında...

... Ankara'ya bu ilk gelişimde Zeki, 'Kuneralp' adının nereden geldiği biçimindeki sorumu 'Cumhuriyet'ten önce bizde soyadı diye bir şey yoktu' sözleriyle cevaplamıştı. 'Örneğin demişti babanın adı Mehmet Ali ise senin adın Ali Mustafa olabilirdi. Oğlununki de Mustafa...

– Mustafa... şey...

– Mustafa 'bir-fincan-çay'... mı örneğin?

– Neden olmasın? demişti Zeki gülerek! Şimdi bunların hepsi artık geçmişte kaldı. Atatürk 1934'te bütün Türklerin düzgün birer soy ismi olmasını yasalaştırdı. Bu arada, içinden her isteyenin kendisine beğendiği 'soy ismini' seçebileceği listeler yayımlandı. Buradaki isimlerden biri de 'Koneralp'ti. Biz de bunu Kuneralp'e dönüştürerek benimsemeyi kararlaştırdık. Kuneralp sözü hem bizim İsviçre geçmişimize daha çok 'oturuyor' hem de kulağa daha İsviçreli geliyordu..."

Ali Kemal'in iki oğlu İngiltere'de buluşuyor

"... Söz bir gün babamla kendisinin 'müşterek' dedelerinden, yani Hacı Ahmed Hamdi Efendi'den açılınca Zeki onun köyünden gelip mum ticaretiyle İstanbul'da servet yaptığını söylemişti. Köle bir Çerkez kızını da kendisine eş olarak seçip 'almıştı'...' Kulağa romantik bir öy-

kü gibi geliyordu ve belki de gerçekten öyleydi...

... Şimdi geriye dönüp baktığımda benim Zeki Kuneralp ve ailesini babamdan, yani kendi 'yarı-kardeşinden' önce tanımış olmamı kaderin cilvesi gibi görüyorum. 1960'ta Zeki Türkiye büyükelçisi olarak Londra'ya geldi. Babamla annem de Kuneralpleri kız kardeşim Hillary'nin Winsford Kilisesi'ndeki düğününe davet ettiler. Hillary ve eşi Peter Heanly kırk yıldır, göç ettikleri Avustralya'da yaşıyorlar. Orada kızlı erkekli tam on üç yeğenim var. Kalkıp Avustralya'lara gitmek için ne güzel bir bahane değil mi? Ben de tabii bu fırsatı değerlendiriyorum...

... Babamla Zeki'nin Somerset'taki ilk karşılaşmalarına tanıklık etmeyi çok isterdim ama olmadı. O sırada ben New York'taydım ve ilk eşim Charlotte büyük oğlumuz Alexander Boris'i doğurmak üzereydi. Neyse ki, iyi bir 'muhabir' olan annem bizleri haberdar ediyordu gelişmelerden. Babamla Zeki çabucak kaynaşıp anlaşmışlardı. Ne yazık ki Nethercote'a tekrar gelemediler. Çünkü Zeki o tarihlerde bitmez tükenmez Kıbrıs sorunuyla boğuşuyordu...

... Zeki Londra'daki ilk görevi sırasında babamla tekrar görüşemedi ama birkaç yıl sonra benzersiz bir gelişmeyle ikinci kez Londra'ya gönderildi, Türkiye büyükelçisi olarak. Ne ki, diplomat ve çiftçi kardeşler bu fırsatı da değerlendiremediler. Anneme gelince, Türk yakınlarıyla ilişki kurmak konusunda babamdan bile daha istekliydi. Nitekim, benim İstanbul'a geleceğimi de Sabiha'ya o yazmıştı. Annemin çabaları sonuçta boşa gitmemiş ve Johnson-Kuneralp bağlantısı bugünlere kadar uzanmıştır. Bu dostluğu pekiştiren olayın ise, benim, 1959'da Türkiye'ye yaptığım ilk gezi olduğu rahatlıkla söylenebilir sanırım.

... Ankara'dan sonra trenle İzmir'e uzandım. Antik dönemin en büyük kalıntıları olan Efes, Bergama ve Truva'yı gezdim. Truva'nın tabyalarından denizi seyrederken Aşil'i düşündüm: Muzaffer Agamemnon kale duvarlarının arasından Hektor'un hırpalanmış cesedini sürüklerken kendisini (buralarda) bekleyen kanlı kaderden habersizdi..."

Boris'in biyografisinden

Ali Kemal'in "ben Türküm" demeye getiren "İngiliz" torunu Stanley'den söz edip de onun oğlu Boris'i "atlamak" sanırım doğru olmaz. Üstelik Boris halen "dünyanın en etkili kişileri" arasında yer alıyor.[55] Türk "kökleri" sürekli vurgulanıyor ve geleceğin "Birleşik Krallık" (İngiltere) başbakanı olarak görülüyor. Çene kemiğini yerinden oynatırcasma esnerken çekilmiş bir resmini

55. *Time* dergisinin 11 mayıs 2009 tarihli sayısının kapağı ve içeriği.

"biyografi"sinin kapağına koyan yayınevi bu genç adamı, tanımayanlara şöyle tanıtmış:

"... Çağımızın unutulup gidecek politikacı kalabalığı içinde Boris bir umut ışığı gibi parlıyor; tabii, şakaları ve gaflarıyla birlikte. Tamam; otomobillere, bisikletlere ve kadınlara âşıktır ama en tepeye tırmanıp ülkesinin başbakanı olmak istiyor diye ona 'soytarı' gözüyle bakılabilir mi?..

... Sevecen ama eleştirel bir yaklaşımla çizilmiş olan bu 'portre' 'Boris fenomeni'nin şaşırtıcı öyküsünü anlatıyor. Egzotik 'Türk soyunu', babası Stanley'den öğrendiği 'performans sanatı'nı ve harikulade eğitimini de...

... *Boris*'te yazar, Muhafazakâr Parti'de yüklendiği görevler sayesinde ünlenen birini değil de 'zaten ünlü tek Muhafazakâr Parti milletvekili' olan Boris Johnson'ın olağanüstü canlı ve özgün resmini çizmiş..."[56]

İşte bu ilginç biyografi'deki Ali Kemal'le ilgili bölüm:

"... Politikaya soyunup da yanlış tarafı desteklediği için öldürülen bir Türk'ten 'indi' Boris. Dedesinin babası olan Ali Kemal, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ünlenen yakışıklı, parlak ve baştan çıkarıcı bir Türk gazeteci idi. Onun babası ise 'Gotların' soyundan geldiğine inanılan yığınla sarı saçlı çocuğun bugün de ortalıkta koşuştuğu, Kuzey-Batı Anadolu'nun Kalfat köyünden göçmüştü İstanbul'a. Altın sarısını bile aşıp beyaza çalan saçlara Johnson ailesinde bugün bile sıkça rastlanıyor ve bu saçlar Boris'in başlıca özelliği olmayı sürdürüyor...

Ali Kemal'in annesi ise Çerkez kökenli bir köle imiş babasıyla evlendiğinde. Çerkezler, Kafkasya'nın batısında yaşayan, ele avuca sığmaz güzel bir dağlı ırka mensuptur. Bunların, yaşamlarını tehlikeye atmaya hazır savaşçı ruhu Boris'te de vardır ama asıl Ali Kemal'de göstermiştir kendisini. Nitekim, ilk kez daha on dokuz yaşındayken bir öğrenci derneği kurup tutuklanmış ve yıllarını sürgünde geçirmişti..."

İlginç bilgiler, görüşler ve yorumlarla sürdürüyor satırlarını Andrew Gimson:

"... Yurtdışında yaşamayı seven, iyi öğrenim görmüş bir şair ve yazardı Ali Kemal ama ondan söz edenler 'yırtıcı kuşun ömrü kısa olur!' derlerdi. Dönemi en iyi bilenlerden biri; İngiliz Andrew Mango onu

56. Andrew Gimson, *The Rise of Boris Johnson* (Boris Johnson'ın Yükselişi), Simon&Schuster UK Ltd, Londra, 2006.

şöyle tanımlamıştı: 'Kalemi de mizacı gibi öfkeliydi. Bugün İngiltere'de yaşasaydı, herhalde, ağzı bozuk bir gazeteci olurdu!..'"

Mustafa Kemal'in önünü kesmeyi başaramadı

"... Savaş sonrası, İngiltere'nin de içlerinde bulunduğu galiplerle uzlaşmanın önde gelen savunucusu ve Kemal Atatürk'ün önderliğinde gelişen Türk Ulusal Hareketi'nin yeminli düşmanı olup çıktı. Atatürk o sırada henüz 'Mustafa Kemal' olarak biliniyordu ve Gelibolu'da kendini gösteren kıdemli bir askerdi. Ali Kemal onun önünü kesmeye çalıştıysa da başaramadı. 'Modern Türkiye'nin kurucusu olarak dünyaca tanındı Mustafa Kemal.

... 1919 mayısında içişleri bakanlığına getirilen Ali Kemal, yayınladığı bir bildiriyle Ege bölgesindeki ilhak karşıtı kuruluşların İstanbul hükümetine ve müttefiklere çektikleri protesto telgraflarının ilgililerce kabul edilmemesi talimatını verdi. Bu protesto bombardımanında, müttefiklerin yardımıyla İzmir'e çıkan ve Müslüman halkın canına ve malına büyük zararlar vererek ilerleyen Yunanlılara karşı korunma da isteniyordu. Ali Kemal telgraf sisteminin ulusalcılar için ne denli önemli olduğunu fark etti. Torun çocuğu Boris'te de benzer bir yetenek vardır. Gazeteci ve politikacı olarak 'gücün' değerini o da çok iyi bilir...

... Yıllar sonra 'Bağımsızlık Savaşı'mızdaki başarıyı telgraf tellerine borçluyum...' diyecek olan Atatürk 'İçişleri Bakanı'na karşılık vermekte gecikmedi. 20 haziran günlü sirküler Ali Kemal'in talimatına uyanların 'Divan-ı Harbe' sevk edileceklerini bildiriyordu. İstanbul hükümeti üç gün sonra geri adım atıyor ve 'yerel yöneticilerin onaylaması halinde (!) bu telgrafların kabul edilmesinde bir sakınca olmadığını' söylüyordu. Tehlikeli biçimde yalnız kalmıştı Ali Kemal. İstanbul hükümetindeki, Atatürk'ten kurtulmak isteyen tek bakan artık kendisiydi ve bu yüzden savaş bakanıyla tartışmışlar ve araları açılmıştı. 26 haziranda ikisi de görevlerinden ayrıldılar...

... Atatürk ülkesini zafere götürürken Ali Kemal *Peyam-ı Sabah* gazetesindeki başyazılarıyla ulusalcılara saldırıyor ve onları İngiltere'ye karşı çıkarak (ülkeyi) daha da kötü durumlara düşürecek olmakla suçluyordu. Ulusalcıların gözünde 'hain' damgasını yemişti ve Türkiye'yi bir İngiliz müstemlekesine dönüştürmek istediğine inanılıyordu..."

"Dağ başındaki haydutlar değiliz"

"... 10 eylül 1922'de yayımlanan yazısında ise zaferden duyduğu mutluluğu bildiriyor ve böylece ulusalcılarla arasını düzeltmeye çalı-

şıyordu. Ne ki, bu son başyazı Ali Kemal'i kurtarmaya yetmedi. Ulusalcı ajanlar onu 'Cercle d'Orient' (şimdiki Büyük Kulüp) önünden 4 kasım 1922 günü kaçırarak bir motorla İzmit'e götürdüler ve Nurettin Paşa'ya teslim ettiler. Düşmanlarını, linç edeceklerinden emin olduğu güruhun eline verecek kadar zalim bir adamdı Nurettin Paşa. Daha önce bu kanlı yöntemi (İzmir'de) Rum Metropolit Hrisostomos'a uygulamıştı. Şimdi sıra Ali Kemal'deydi. Kalabalık onun işini de sopalar, taşlar ve bıçaklarla bitirdikten sonra cesedini İzmit'in meydanına astı. Fena halde kızmıştı Atatürk olup bitene. 'Biz dağ başındaki haydutlar değiliz!..' diyerek Nurettin'i azletti...

... Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesinin ateşli bir savunucusudur Boris. Fırsat buldukça Ali Kemal'den de söz eder ama şubat 2005'te 'Royal Academy'de açılan bir Türkiye sergisi vesilesiyle yapılan düş kırıcı bir televizyon programında olduğu gibi sık sık yanlış bilgilere dayanır: 2001 genel seçimleri sırasında iltica talepleri konusundaki tavrı gündeme getirilince '... ben de bir mültecinin torunuyum...' demişti ki bu da yanlıştı. Çünkü dedesi Osman Ali mülteci değildi ve (bir İngiliz'den) İngiltere'de dünyaya gelmişti. Adı daha sonra Wilfred Johnson olarak değiştirilecekti...

... İngiliz-İsviçreli kökleri olan ilk eşi Osman Ali'nin doğumundan hemen sonra öldüğünden Ali Kemal 1914'te seçkin bir asker ve Osmanlı topçusunun başı olan Zeki Paşa'nın kızı Sabiha'yla evlendi. Ali Kemal'in öldürülmesinden sonra tek çocukları Zeki'yle (Kuneralp) birlikte İsviçre'ye yerleşecek olan Sabiha, eşinin elyazması koleksiyonunu 'Britanya Kütüphanesi'ne satarak torunlarının yetişmesini üstlenen büyükanne Bayan Johnson'a onların hissesine düşen parayı ödeyecekti. Kendi oğlu Zeki ise üstün yetenekli ve cerbezeli bir adamdı. Türk diplomasisinde görev alarak Londra ve Madrid büyükelçiliklerine kadar yükselecek olan Zeki'nin eşi ve emekli büyükelçi olan eniştesi Madrid'de Ermeni teröristler taarfından katledildi. Ali Kemal 'ailesi'nin Türk ve İngiliz tarafları o tarihte yakın bir ilişki içine girmiş bulunuyorlardı...

... Kısaca 'Johnny' diye bilinen Wilfred Johnson, kendisini terk eden babası Ali Kemal'den söz edilmesinden hoşlanmazdı. İngiltere'de doğup büyümüş, Kanada'da çiftçilik etmiş, sonra da Mısır'a giderek İsviçreli yakınlarının bu ülkedeki çiftliklerinde çalışmıştı. Bir akşam gittiği barda 'tekme boksu'ndaki maharetiyle tanınmış İrene Williams'la tanıştı. İrene, ünlü YMCA (Young Men's Christian Association / Genç Erkekler Hıristiyan Birliği) örgütünü kuran Sir George Williams'tan iniyordu ve o akşam barda kendisini taciz eden arsız bir askeri fena halde tartaklamıştı.

... İngiltere Kralı George II'nin soyundan Irene Williams ile Johnny 1936'da evlendiler. İkinci Dünya Savaşı sırasında iniş pistinde kendisini bekleyen eşinin yakınlarında bir yere çakılan Johnny fena halde yaralanmıştı ama uçak enkazından kopardıkları bir manivela parçasını hatıra olarak aldılar ve Exmoor'daki koyun çiftliklerinin bir köşesine astılar."

Stanley Johnson'ın kendi kaleminden çıkmış satırlarla oğul Boris'in izniyle yazılıp yayımlanan "özgeçmiş"inden kitaba aktardığım bölümler, bu saygın ve başarılı ailenin "Ali Kemal Olayı"nı tarafsız, soğukkanlı ve objektif bir yaklaşımla değerlendirdiğini gösteriyor. Dedeleri "yanlış tarafta" yer almıştı, hatalıydı ve kimilerinin onlardan söz ederken ileri sürdüğünün aksine Mustafa Kemal'den ve O'nun başarı ve devrimlerinden hayranlıkla söz ediyorlardı. Dedeleri, Ankara'nın da amaçladığı ve planladığı gibi yargılanabilmiş olsaydı elbette daha mutlu olurlardı, hepsi bu. Zaten, aklı başında herkes böyle düşünmüyor muydu?

.....

Yukardaki bölümler araya girdiğinde çocuk Zeki, annesinin İngiltere'ye giderek eşinin buradaki çocuklarına düşen miras payını onlara götürdüğünden söz ediyordu. Gene onu dinliyoruz:

"... Eniştem beni sevmiş ve Prusyalı terbiye sistemine göre yetiştirmek istemişti. Oysa ben (babamın ölümüne kadar) pamuk içinde büyütülmüş bir 'muhallebi çocuğu' idim. Eniştemin sert pedagoji yöntemi, yetişmemdeki dengesizliğin giderilmesine yardımcı oldu. İki saat uzaklıktaki okuluma yürüyerek gidiyor; çiftliğin inek ve koyunlarına çobanlık ediyordum. Doğanın kimi sırlarını bu çobanlık sayesinde keşfettim. Kuzu bekleyen bir koyunun aniden yere serildiğini görünce ölmek üzere olduğunu sanıp eve koşunca 'derhal işimin başına dönmem' emredilmişti. Meraya vardığımda ise kuzu titrek bacakları üzerinde ayağa kalkmıştı bile ve annesi onun temizliğiyle meşguldü. Gereksiz telaşımın nedeni bilgisizliğimdi... Bavyeralı komşu çocuklarının beni 'şehirli' diye aşağıladıklarını görünce de kendimi nasıl savunacağımı onlara gücümle gösterdim. Sonunda, iyi arkadaşlar olduk..."

1923 yılı sonbaharında Sabiha Garmisch'teki ablasının yanından ayrılarak İtalya'daki öbür ablası Saadet'in yanına gider. Saadet de ikinci evliliğini bir yabancıyla yapmıştır ama bu seferki damat asker değil ünlü bir İsviçreli hekimdir: Doktor Haeberli başhekim olarak Napoli'deki "İsviçre Hastanesi"ni yönetmekte-

dir ve Saadet Hanım'dan iki oğlu olmuştur: Hans Ahmet ve Enis Georg.

Napoli'de ev kiraları hayli yüksek olduğundan yakındaki ünlü Kapri Adası'na yerleşir ana-oğul. Zeki'ye burada uygulanan eğitim programı ise Almanya'dakinden hayli farklıdır:

> "...(Türkiye'de iken) küçük dayımdan Fransızca dersleri almış Garmiş'te de özel bir okulda Almanca okumuştum. Kapri'de ise bir İtalyan papazı evimize gelip bana Latince ve aritmetik dersleri veriyordu..."

Saadet, Zeki Paşa'nın öteki kızları gibi güzel ve iyi yetişmiş bir kadındı ve o sırada İtalyan gazeteleri 600 yıllık Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihe karıştığı ve yerine bir "Türkiye Cumhuriyeti"nin ilan edildiği haberleriyle dolup taşıyordu.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Mustafa Kemal Paşa "reisicumhur"luğa seçilmiş ve en yakın arkadaşı, "Lozan kahramanı" İsmet Paşa'yı da cumhuriyetin ilk hükümetini kurmakla görevlendirmişti.[57] Meşrutiyet sonrası gözden düşünce rütbesinin alınmasına ve Rodos'a sürgün edilmesine karşın son dönem Osmanlı askeri yapılanmasında başarılı hizmetleri görülen bir isimdi Zeki Paşa.[58] 1914'te ölmüştü ve şimdi de iki kızı Napoli'de hem hasret gideriyor hem de Mustafa Kemal ve İsmet paşalarla ilgili anılarını tazeliyorlardı:

İsmet Paşa, Ali Kemal'in baldızıyla evlenmek istiyor

Mustafa Kemal'in Ali Kemal'le herhangi bir yer ve zamanda karşılaştıklarına dair bilgi veya belge yoktu ama eşi Sabiha, Sam-

57. 30 ekim 1923'te ilk hükümetini kuran Malatya Mebusu (Mustafa) İsmet Paşa, yerini bir süre Fethi Bey'e (Okyar) bırakmış ama Şeyh Sait isyanı üzerine 1925'te yeniden başbakanlığa getirilmişti. Görevini bu kez 1937'ye kadar aralıksız sürdüren İnönü, 1961-1965 yılları arasında üçüncü kez başbakanlığa getirilip bir koalisyon hükümeti kurduğunda 77 yaşındaydı. Kara Harp Okulu Komutanı Albay Talat Aydemir'in darbe girişimleriyle boğuşacak ve gerginleşen Kıbrıs olaylarını ve Amerika'nın baskılarını göğüslemek zorunda kalacaktı.

58. "Ermeni (doğrusu Rum) iken İslamiyeti kabul eden Ali Bey'in oğlu Mustafa Zeki 'Erkân-ı Harp Yüzbaşılığı'ndan sonra hızla yükselerek Padişah yaverliğine, şehzadelerin 'muallimliği'ne, 'Askerî Mektepler Nazırlığı'na ve 'Tophane Müşirliği'ne getirildi. Onun görevde bulunduğu süre içinde Osmanlı ordusuna ifa ettiği hizmetler başka kimseye nasip olmamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nı ve ulusal savaşı yöneten zekâlar Mustafa Zeki Paşa'nın yetiştirdiği subaylardır..." (Mehmet Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, c. XIX, Ankara, 2009, s. 80-82.)

sun'a çıkmadan önce ve İstanbul'da bulunduğu günlerde Paşa'yı bir hanım arkadaşının "ev toplantısı"nda görüp O'nunla tanışmış ve ayaküstü bir süre görüşmüştü. Torunu Sinan Kuneralp'in anlattığına göre aklında kalan, Mustafa Kemal'in ".... orta boylu ama çok yakışıklı..." olduğuydu.

Ablası Saadet'in durumu ise farklıydı çünkü İsmet Paşa yıllar önce onunla evlenmek istemişti. Evet, pek bilinmez ama genç Topçu Teğmeni İsmet, Malatyalı olan babası Hacı Reşid Bey'in memur olarak bulunduğu İzmir'deki "İngiliz yokuşu"nda bir kira evinde doğar 1884 yılında. Henüz gencecik bir subaydır ama çok sevdiği ve yetişmesinde büyük emeği olduğuna inandığı hocası Mustafa Zeki Paşa'nın kızıyla evlenmeyi koymuştur kafasına. Önce babasının onayını alır, sonra da annesinin "kız istemeye" gitmesi kararlaştırılır İstanbul'daki evlerinde. Randevu alınarak Nişantaşı'ndaki konağa giden Cevriye Hanım, Bulgaristan'ın Deliorman bölgesi Türklerinden azimli, kişilikli ve tuttuğunu koparan bir kadındı ama bu kez başarılı olamadı. Çok kültürlü, birkaç dil bilen ve üç kızıyla iki oğlunu da mürebbiyelerle "çok dilli" olarak yetiştiren bir insandı Zeki Paşa. Boş zamanlarında mahallenin çocuklarını "selamlıkta" toplar, onlara ders verirdi. Cevriye Hanım'ı, İzmir'li Girit muhaciri Evliyazadelerden eşi Adeviye Hanım'la birlikte karşıladı, dinledi ama cevabı "hayır" oldu. Gerekçe göstermedi. Cevriye Hanım da sormadı zaten. Kahveler içildikten sonra "beyefendi eşine" ve "değerli öğrencisi oğluna" selamlarını söyledi Zeki Paşa ve Cevriye Hanım'ı konağının kapısına kadar geçirdi.

Kızlarını sırasıyla Prusyalı bir generale, İsviçreli bir doktora ve Ali Kemal gibi dönemin çok ünlü bir gazetecisine "veren" koskoca Zeki Paşa, babası taşralı bir memur olan gencecik topçu zabitini, kim bilir, belki de biraz küçümsemişti.

İyi de, ya aksi gerçekleşse ve Saadet İsmet'e "varsaydı" ne olacaktı? Milli Mücadele'ye esip savuran Ali Kemal'in "bacanağı" "Garp Cephesi Kumandanı" İsmet Paşa!..

Evet, fantezi ama Ali Kemal de bacanağının içinde olduğu bir harekete belki de böylesine hasım kesilmeyecekti...

Birinci Dünya Savaşı sırasında ve Diyarbakır'daki yeni görev yerine hareket etmeden on gün kadar önce İsmet Bey Mevhibe Hanım'la evlendi. Kolordu Kumandanı Faik Paşa'yla birlikte siperde bulundukları bir sabah kumandan şehit düştü. Tümen kumandanlarının hepsi, ordu kurmay başkanı İsmet Bey'in kumandayı almasını istediler... Bir saat sonra başlayan Rus taarruzu üç

gün sürdü. İsmet Bey'in kumanda ettiği kolordunun yanında Mustafa Kemal Bey'in kolordusu da savaş durumundaydı...[59]

Klasik Batı müziği, briç ve satranç meraklısı; iki yabancı dil bilen, viyolonsel çalan örnek aile babası İnönü, Türkiye tarihindeki saygın ve unutulmaz yerini çoktan aldı. Anıtkabir'de, "Şefim" dediği sevgili silah ve siyaset arkadaşının yakınında sonsuz uykusunu uyuyor.

Ya Saadet Hanım? Genç topçu teğmeninin inanılmaz yükselişini izledikçe "... babam 'hayır' demeseydi, Türklerin 'Cumhurbaşkanı eşi' olacaktım..." diye düşünmüş ve belki de biraz hayıflanmış mıdır acaba?

Düşman siyasetçiler aynı konağın çatısı altında

Bir zamanların İstanbul'undaki mevcut veya olası "hısım-akraba" ilişkilerine değinmişken sözü Ayşe Migal Hanım'a bırakmak istiyorum.

Sayın Ayşe Migal, Ali Kemal'in küçük kız kardeşi Emine Münevver Hanım'm torunu. Birinci Dünya Savaşı sonrası İngilizlerin Malta'ya sürgün ettiği ünlü İttihatçılardan Hüseyin Kâzım Kadri Bey de (1870-1934) Emine Münevver Hanım'ın eşi. Tek çocukları Fatma Halet, nerdeyse çocuk yaşta dönemin valilerinden ve Anıtkabir'in mimarlarından Profesör Emin Onat'ın kardeşi Esat Bey'le evlenince Ayşe Kadriye geliyor dünyaya. Eşi Hüseyin Yılmaz Migal'ı kaybettiği 2004 yılından beri Kadıköy'deki evinde yaşıyor Ayşe Hanım. Köklerine çok meraklı. İstediği her şeyi muhakkak arayıp buluyor, öğreniyor ve belleğinde özenle saklıyor. Babası Esat Onat, Demokrat Parti döneminin en kişilikli valilerinden biri. Partizanca bir tutum izlemediği için zamanın İçişleri Bakanı Namık Gedik'in, hatta Başbakan Adnan Menderes'in eleştirilerini sertçe karşılamış ve istifa etmekten çekinmemiş bir devlet görevlisi. Üçüncü Cumhurbaşkanı ünlü İttihatçılardan Celal Bayar, vali olduğu kente gelince Esat Onat kendisini "Vali Konağı"nda ağırlamak ister. Kabul eder cumhurbaşkanı bu daveti ve vali beyin eşinin Hüseyin Kâzım Kadri Bey'in kızı olduğunu öğrenince bir anısını aktarır ki çok dikkat çekicidir.

Ayşe Hanım'ı dinleyelim:

"... İttihatçılar, dedem Hüseyin Kâzım Kadri Bey'in de oturduğu Arnavutköy'deki konakta çok önemli ve gizli bir toplantı yapıyorlarmış. Sa-

59. *Meydan Larousse*, c. 6, İstanbul, 1971, s. 327.

vaş yılları olmalı. Bir ara, toplandıkları geniş salonun nasılsa aralık kalmış kapısında Ali Kemal Bey görünür. Hepsi de donup kalır ve '... neler oluyor?..' diye şaşkınlıkla birbirlerine bakarlar. Düşünebiliyor musunuz? İttihatçıların çok gizli bir toplantısının yapıldığı yerin aralık kalmış kapısı önünde, İttihatçı iktidardan nefret eden İtilafçıların en sivri ve acımasız kalemi Ali Kemal'in görüntüsü!.. Dedem yavaşça yerinden kalkıp aralık kalmış kapıyı kapatır ve 'olayın' içyüzünü açıklar: Dedem, Ali Kemal Bey'in eniştesi; Ali Kemal de Hüseyin Kâzım Kadri Bey'in kayınbiraderidir. Yani dedem, Ali Kemal'in kız kardeşiyle evlidir ve ikisi de aileleriyle birlikte "mumcular kethüdası" Hacı Ahmed Efendi'nin, yani baba ve kayınpederlerinin konağında oturmakta ve siyasal fikirleri birbirine ne denli ters olursa olsun aynı çatı altında güzel güzel geçinmekte ve yaşamaktadırlar. Herhalde, gereksiz siyasal tartışmalara girmiyor ve düşüncelerini birbirlerine kabul ettirmeye çalışmıyor olmalıydılar..."

Ali Kemal'in gazetesine adını veren Peyam'ın intiharı

Ayşe Migal Hanım'ın, tanınmış siyaset ve devlet adamı Atilla Sav'la akraba olabileceğini düşündüğü dedesi Hüseyin Kâzım Kadri Bey'in, Fatma Halet dışında iki kızı daha olmuş Ali Kemal'in kız kardeşi Emine Münevver'den: Dürer ve Peyam. Dürer bir sivil kaptanla evlenmiş ama tek çocukları Canset üç yaşını doldurmadan ölmüş. Peyam'ın öyküsü ise daha da acıklı:

Adı, dayısı Ali Kemal tarafından gazetesine başlık yapılan Peyam (veya Peygam) Farsça'da "haber" veya "mesaj" anlamına geliyor. "Peygamber" de "mesaj taşıyıcı"...

Çok güzel, çok iyi kalpli, herkese kendisini sevdirmiş bir kızmış Peyam. Kolejde öğrenim görmüş. Mükemmel Fransızca ve İngilizce konuşur, çevresinde "melek kalpli kız" diye anılırmış yardımseverliği nedeniyle. Boğaziçinin incisi "Bebek"te oturduğu için olacak, "Bebek perisi" derlermiş ona. Sessiz de bir kızmış Peyam ve gözlerinden belli belirsiz bir hüzün bulutu hiç eksik olmazmış... Acaba bir derdi mi varmış? Gönlünü mü kaptırmış birisine de söyleyemezmiş?

Ve bir gün, henüz yirmisini bile doldurmamışken kendi canına kıydığı duyulmuş Peyam'ın. Hiçbir zaman öğrenilememiş intiharının nedeni ve beyaz tüllerle örtülü tabutunu Bebekliler, Arnavutköylüler elleri, hatta parmakları üstünde götürmüşler kabristana. Öylesine hafifmiş, ya da tabutunu taşıyanlar öylesine kalabalıkmış! Anlaşılan, dayısı Ali Kemal de çok severmiş onu; adını gazetesinde yaşatmaya çalışmış...

İkinci bölüm

Rauf Orbay Ali Kemal'in dul eşine talip

"Aziz dostum, senden bir isteğim var. Bern'e gidecek ve Türkiye Büyükelçiliği'nde görevli Sabiha Kemal Hanım'a kendisiyle evlenmeye talip olduğumu söyleyeceksin..."

Hüseyin Rauf (Orbay)

* * *

Üniversitede Ali Kemal'in oğluna yer yok... Sabiha Türkiye Büyükelçiliği'nde görevlendiriliyor... Rauf Bey'den Sabiha'ya: Benimle evlenir misiniz?..

* * *

Üniversitede Ali Kemal'in oğluna yer yoktur

Babasının ölümünden yaklaşık iki ay sonra, 1923 yılının ocak ayında annesiyle birlikte Türkiye'den ayrılan sekiz yaşında bir çocuk, 15 yıl sonra, 1938'de bir genç adam olmuşken ülkesine dönüyor. Bu süre içinde Türkiye'yi hiç görmemiş ama Almanya'da, İtalya'da, Fransa ve özellikle İsviçre'de yaşamış ve öğrenim görmüş; en üst düzeyde "hukuk doktorası" yapmıştır. Tam anlamıyla hâkim olduğu dil ve "özel bir dil niteliğindeki" lehçe sayısı yediyi bulmaktadır. İsviçre'de kalıp bu ülkenin yüksek öğrenim kurumlarında "akademik hayata" atılması, hatta isterse vatandaşlığını alması önerilirken hiç tereddütsüz "hayır, benim yerim Türkiye'dir" demiştir.

Kim bilir, belki de "havada kapılacağını" sanmıştır kendi ülkesinde ama hiç de düşündüğü gibi olmaz. Asistanlık için başvurduğu üniversitede, dönemin bir ünlü devletler hukuku hocası, Profesör Cemil Bilsel (1879-1949) rektör olarak kabul etmez bu genci, yönettiği devlet üniversitesi çatısı altına. Gerekçe de göstermez ama sebep bellidir: Ali Kemal'in oğlu olmak...

Yılmaz genç Zeki ve Tekel'de (o zamanlar İnhisarlar İdaresi) bir iş bulup çalışmaya başlar. İkinci Dünya Savaşı'nın patladığı o

günlerde Türkiye "topun ağzında" gibi görünmektedir. Bazı yakınları "... önce şu askerlik işini hallet, ilerde sana ayak bağı olmasın..." deyince hak verir onlara. Yedek Subay Okulu o tarihte İstanbul Harbiye'de. "Topçu Süvari" olarak diplomasını alınca Denizli'yi "çeker" ama tam da o sırada ve bir "aile toplantısında" Konya'da ordu kumandanı olan Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman'la karşılaşır. Paşa genç asteğmene İşkodra kentini savunurken şehit düşen Hasan Rıza Paşa'nın yaveri olduğunu ve bu kahraman askeri daima rahmet ve sevgiyle andığını belirtir. Hasan Rıza Paşa, Zeki'nin dedesi "Müşir" Mustafa Zeki Paşa'nın damadıdır. Orgeneral Gürman sözlerini "... böyle unutulmaz bir askerin yakını olduğun için seni, eğer istersen, yanıma veya herhangi bir başka yere aldırabilirim..." diye sürdürür. "... Komutanım rahmetli paşa, –Dünya ve Kurtuluş savaşları dahil– Türk ordusunun yirminci yüzyıl boyunca verdiği 'paşa' rütbeli ender şehitlerden biridir...."[60]

Bu, öneriyi kibarca reddeden Zeki, Denizli'deki "kıta"sının yolunu tutacak ve patlayan savaş nedeniyle uzayan görevi süresince herkesin sevgisini kazanacaktır. Bunlardan biri, tertemiz Yörük çocuğu "emir eri" Dursun, ölünceye kadar ziyaretlerini eksik etmeyecektir. Hem de, her keresinde ev yapımı "yörük peynirleri" getirerek ve her ayrılışında "...başka bir emrin var mı komutanım?.." diye sormayı ihmal etmeyerek.

Avrupa'daki öğrenimi sırasında maden mühendisliğinden, iktisatçılığa ve valiliğe kadar çeşitli meslek ve görevlere atılmayı düşünen genç Zeki, diplomat olmaya Denizli'de vatani görevi sırasında karar verecektir ama önce biraz kendisinin ve annesinin Avrupa'da yaşadıklarına bakalım:

> "... Almanya ve İngiltere'de geçirdiğim tatiller ve Paris'teki öğrenim dönemim dışında 1924'ten 1938'e kadar hep Bern'de yaşadık. Buradaki tek gelirimiz ailenin İstanbul'da sahip olduğu tek tük ev ve dükkândan gelen sınırlı para idi. Transferler gecikince annem rehin karşılığı 'Emniyet Sandığı'ndan borç para alırdı..."

Sabiha Türkiye Büyükelçiliği'nde görevlendiriliyor

İşte bu sırada ilginç bir gelişme olur ve Sabiha Bern'deki Tür-

60. Arnavutlar Hasan Rıza Paşa için, şehit düştüğü İşkodra kentinde geçen yıl bir anıt dikmişlerdir. (y.n.)

kiye Büyükelçiliği'ne çağrılır. Büyükelçi[61] hal hatır sorduktan sonra genç kadına "iyi dil bilen bir memureye ihtiyaç duyduklarını..." belirttikten sonra "...bizimle çalışmak ister misiniz?.." diye sorar.

Merhum eşi hakkında Türkiye'de neler düşünüldüğünü az çok tahmin eden Sabiha, zorunluluk olmadıkça elçiliğin neredeyse önünden bile geçmemektedir o tarihlerde. Heyecanla kabul eder yapılan teklifi. Bu sayede oğlunu da istediği gibi "okutabileceğini" düşünür. Fakat bu teklifin arkasında neyin ve kimlerin olduğunu da sormaz. Elçi de herhangi bir açıklama yapmaya niyetli görünmez zaten. Birkaç gün geçmeden görevinin başına gider Sabiha ve İsviçre'de devlet bursuyla okuyan Türk öğrencilerin dosyaları artık ondan sorulur. Elçilikte göreve çağrılmasının nedeni bilinmez ama herkes bu kararın arkasında "Türk Hariciyesi"nin, hatta belki de "çok istisnai bir şahsın" olabileceğini düşünür. İnkâr edilemeyecek olan ise 1920'lerin genç cumhuriyetinde devletin padişaha "tabi" olmaktan kurtarıp "vatandaşlığa" yükselttiği halkına yalnızca yurtiçinde değil yurtdışında da sahip çıktığıdır. Yabancı bir ülkede küçücük oğluyla birlikte ayakta kalmaya çalışan Sabiha'yı birilerine "izletmiş" ve kendisine yardım edilmesini istemiş olmalıdır Ankara'daki yetkililer. Bu yetkililerden biri de örneğin "Başvekil" İsmet Paşa olamaz mı? Nitekim aynı İsmet Paşa günü geldiğinde genç Zeki'nin yanında yer alacak ve onun Türk hariciyesine kazandırılmasında başrolü oynayacaktır.

Rauf Bey'den Sabiha'ya mesaj: Benimle evlenir misiniz?

Bern Büyükelçiliği'ni bir gün önemli bir zatın ziyaret ettiği ve "Sefir beyefendiye Rauf Bey'in selamlarını getirdiği" duyuldu. "Hâmidiye Kahramanı" Rauf Bey'i (Orbay, Hüseyin Rauf, denizci, devlet adamı, 1881-1964) tanımayan yoktu. Osmanlı'nın son dönemlerinde önemli başarılara imza atmış ama "Osmanlı Delegasyonu'nun Başkanı" sıfatıyla Mondros Ateşkesi'ni (30 ekim 1918) imzalarken İngilizlerin birtakım "sözlü" vaatlerini ciddiye aldığından devleti güç durumda bırakmıştı. Gene de Kurtuluş Savaşı'mızda önemli görevler üstlendi. İsmet Paşa'ya karşı kişisel husumet ve kıskançlığının etkisinde kalmamış olsaydı belki başka

61. O tarihte Türkiye'nin Bern'deki büyükelçisi Münir Ertegün'dü. Washington'daki görevi sırasında vefat eden ve naaşı Amerika'nın ünlü Missuri zırhlısı ile Türkiye'ye getirilen Ertegün'ün oğulları Ahmet ve Nasuhi Ertegün Amerika'nın ünlü Atlantic plak şirketinin kurucularıdır. (y.n.)

Kendisi de yurt dışında olan Rauf Bey (solda), Türkiye'nin Bern Büyükelçiliği'nde çalışan Ali Kemal'in dul eşi Sabiha'ya yakın bir dostu aracılığıyla soruyor:
– Benimle evlenir misiniz?

Sabiha Ali Kemal (altta).

yararlılıkları da görülebilirdi ama olmadı. Çünkü İstiklal Savaşı'mızın devrim boyutunu fark etmekten âciz bir adamdı. Milletin değil de "Halifemiz Efendimiz"in nimetleriyle yetiştiğini düşündüğünden olacak saltanatın ve hilafetin kaldırılmasına karşı çıkınca cumhuriyet yanlısı olmadığı anlaşıldı: "... Rauf Bey'in en doğrusu olduğunu iddia ettiği hükümet şeklinde devlet başkanlığını halife üstlenmeliydi!.. İtiraf etmemekle beraber bu durum Rauf Bey'in Cumhuriyet karşıtı olduğunu ve milletin mutluluğunun Cumhuriyet'le sağlanacağına inanmadığını sarahaten (açıkça) göstermiyor mu?.."[62]

Sabiha'nın bu sırada ne düşündüğü elbette bilinemez ama eşine "Mustafa Kemal'in yanında yer almasını" söyleyen bir kadının Rauf Bey hakkında da bilgi sahibi olduğu düşünülebilir.

.....

– Sefir bey sizi yanlarına istiyorlar Sabiha Hanım.

Bir sefaret görevlisiydi odasına gelerek bunları söyleyen.

62. *Nutuk*, s. 592.

– Ziyaretçileri vardı sefir beyin. Gittiler mi?

– Hayır. Henüz gitmediler.

Sabiha şaşırdı bu duruma. Sefir bey, yanında bir konuğu varken kendisini çağırıyordu. "Belki, burslu öğrencilerden birinin yakınıdır ve bu konuda soracağı bir şey vardır..." diye düşündü.

– Buyrun beyefendi, beni çağırtmışsınız efendim.

– Evet, kızım! Otur lütfen.

Bir kez daha şaşırıp kaldı Sabiha. Sefir bey, yanında konuğu varken kendisini çağırıyor ve "oturmasını" istiyordu.

– Bak kızım, seni ... Bey'le tanıştırayım. Kendileri Rauf Bey'in selamlarını getirmişler bana. Sizinle de konuşacakları bir konu varmış!

Sabiha bu yaşlı başlı adamın elini sıkmak için ayağa kalkıp yanına gitmek üzere iken konuk gülümseyerek, "Sabiha hanım kızım" der:

– Sizi tanıyor ve neden Bern'de yaşadığınızı biliyoruz. Hemen konuya gireceğim. Eski Başvekil Rauf Bey Hazretleri size selam ve iyi dileklerini iletmemi yakın bir dostu olarak benden istediler. Belki biliyorsunuzdur, kendileri hiç evlenmemişlerdir!..

– .....

– Eğer uygun görürseniz Bern'de sizi ziyaret ederek karşılıklı görüşmek istemektedirler.

Beklenmedik bu sözler hayli şaşırtır genç kadını. Bir şeyler de hisseder ama anlamazlıktan gelir:

– Kendilerini tanımaktan elbette onur duyarım efendim. Lakin buralara kadar zahmet edip de acaba ne konuşacaklar bendenizle?

Rauf Bey'in yakın dostu net bir cevap verir Sabiha'ya:

– İzdivaç konusunu hanımefendi! Kendileri sizinle evlenmeyi istemektedirler ve düşünüp karar vermeniz için belli bir süre beklemeye de hazırdırlar.

Sefir beyin odasmda birkaç dakika boyunca kimseden ses çıkmaz. Sonra konuşur Sabiha:

– Buralara kadar zahmet edip Rauf Beyefendi'nin tekliflerini bana ulaştırdığınız için size teşekkür ederim. Kendileri ülkemizin yetiştirdiği en seçkin ve muteber insanlardan biridir ve ondan gelecek böyle bir teklifin her kadını mutlu edeceği "aşikârdır". Ancak, cevabım için kendilerini bekletmek hakkım ve haddim değildir. Ben, küçük yaşta babasız kalan tek çocuğunu, ülkesi için hayırlı bir evlat olarak yetiştirmeye kendisini adamış bir anneyim. Yeniden evlenmeyi hiç düşünmedim ve bundan sonra düşüneceğimi de hiç sanmıyorum. Rauf Beyefendi'nin bendenizi anlayışla

karşılayacaklarını umut ediyorum. Tekliflerinin beni gururlandırdığını kendilerine bildirirseniz memnun olurum.

.....

Rauf Bey'in bu cevap karşısında ne düşündüğü bilinmiyor. Evlenmek için neden Ali Kemal'in dul eşini seçtiği de.

O tarihte ellili yaşlarına yaklaşmış bulunan Rauf Bey –nihayet– evlenmeye karar verdi ise dul ve çocuklu Sabiha'dan başka kadın mı kalmamıştı memlekette? Acaba "eski bir hikâye" mi söz konusuydu? Yoksa, Atatürk karşıtı "muhafazakâr cephe"nin lideri durumundaki Rauf Bey eski dost ve dava arkadaşına ince bir "mesaj" mı vermek istemişti?

Sabiha'ya gelince: Evlenip, tek çocuğu olan Zeki'yi dünyaya getirdiğinde (1914) 18 yaşındaydı. 26 yaşında (1922) dul kaldı ve Avrupa'ya gitti. Oğlu evlenip ilk yurtdışı göreve (1944, Bükreş) gidinceye kadar 30 yıl boyunca Zeki'sinden hiç ayrılmadı. Necla Kuneralp 1978'de Asala kurşunlarına hedef olup öldüğünde (1978) 82 yaşına gelmişti Sabiha ve emeklilik yaşındaki Zeki 20 yıldan beri "MS" hastasıydı ve hareket yeteneği yavaş yavaş eksiliyordu. İlerlemiş yaşında yeniden benimsedi "annelik" rolünü ve yarıkötürüm oğlunu hiç yalnız bırakmadı. 1990'da gözlerini yumduğunda 94 yaşını bulmuştu ve daha birkaç gün önce –çoktandır tekerlekli sandalyeye mahkûm durumdaki– Zeki'nin emekli maaşını almak için İstanbul Kalamış'taki apartman dairelerinden "bankaya kadar" gitmiş ama bakkaldan bir şeyler almayı unuttuğu için tekrar sokağa fırlamıştı. O gün oğluna sevdiği yemeklerden yapacaktı.

"Ali Kemal dramı"nın "başrol" oyuncusu acaba Ali Kemal'in kendisi değil de Zeki'nin "annesi" miydi?.. Belki birileri bir gün 'Sabiha"yı da yazardı.

Üçüncü bölüm

Türk olmak kolay değildir

"Sen yerine otur evladım. Ben birazdan ineceğim!.."
Ekselans Motta
(İsviçre Cumhurbaşkanı)

* * *

"No es facil ser Turco"... Otobüste bir cumhurbaşkanı... Dr. Adnan Adıvar Nutuk'u yere atıyor... İnönü: Neden girmesin sınava?.. Adnan ve Sinan Cemgil'le yakın akrabalık... 'Hilâl de harem de Bizanstan alınmadır...'

* * *

"No es facil ser Turco..."

Seksen dört yıllık ömrünün 76 yılını babasız geçirdi Zeki Kuneralp ama annesi ya hep yanındaydı veya kalbinde. Türkiye'den ise hiç kopmadı; Türklüğüyle daima gurur duydu:

"... 1979, diplomasi mesleğindeki son yılımdı. Ağustos ayında Madrid'den ayrıldım. Eylül'de emekli oldum. Ömrümün 40 yılı devlet hizmetinde geçmişti. 'Son'un geldiğini (ise) kader bana bir yıl önce, hem de 'hunharca' ihbar etmiş; hayat arkadaşımı benden koparıp götürmüştü...

... Cumhuriyet'in 50. yıldönümünde İspanyol dostlarımızın yardımıyla Madrid'de düzenlenen bir konferanslar dizisinde seçkin Türk ve İspanyol uzmanlar ülkemizi ve ulusumuzu değişik açılardan ele alarak anlattılar. 'Kapanış'ı yapmak bana düşmüştü. Mevcut sorunlarımızdan geçmişteki maceralarımıza... Çıktığımız tepelerden düştüğümüz çukurlara; saldırılarımızdan savunmalarımıza kadar her şeyimizi sayıp döktüm. Son olarak da *'no es facil ser Turco'* dedim. Evet, 'kolay değildi Türk olmak, ama Türk olmanın imtiyazı o nispette büyük' değil miydi?.."

Talihsiz babasının başına gelenler onu olumsuz yönde etkile-

mek şöyle dursun belki perçinlemişti bile Türklüğünü ve Türkiye'ye olan bağlılığını:

"... (Çocukluk ve ilkgençliğimi geçirdiğim) İsviçre'de Türklüğümü nasıl koruyabildiğimi merak edenler olabilir. Bunun cevabı (ise) kolaydır: Ev dışında hep İsviçrelilerle beraberdim ama evimizde Türklük hâkimdi. Ailemizin özü değişmemişti... Biz Türkler yabancı diyarlarda kolay kök salabilen cinsten değilizdir. Biz de ailece böyleydik. Hepimiz, ömrümüzün sonunda Türkiye'ye döndük. (Yabancılarla evlenip onların ülkesine yerleşen) teyzelerim bile ölüm döşeğine kadar Türklüklerini korumuşlar; etraflarıyla 'benzeşmemişlerdir'."

Peki, ya Atatürk ve Türkiye'nin "Batılılaşma" çabaları:

"... Batı'yı aramak, Batı'ya yönelmek Türk'te gelenekseldir. Doğasında vardır bu. Evet, Türk'ün anayurdu Orta Asya'dır ve ırkının 'nüvesi' orada oluşmuş, uygarlığının özünü oradan almıştır ama sonra anayurttan çıkıp etrafa yayılmıştır. (Bu süreçte) önce, ilk rastladığı Doğu uygarlığının kültürel değerlerini almış, sonra da Anadolu'ya ve Balkanlar'a ulaşarak (buralarda) 'yurtlar' kurmuştur. Yerli nüfusla kaynaşarak bünyece güçlenmiş, uygarlıkça zenginleşmiştir. Kişiliğindeki Batılı 'unsurlar' giderek artmıştır. Nihayet, bir dehanın 'irşadiyle' (doğru yolu göstermesiyle) cumhuriyet meydana gelmiştir. İşte, bu cumhuriyetin Batı örgütlerinde rol oynamak istemesinden daha tabii bir şey olabilir miydi?.."

Otobüste bir cumhurbaşkanı

İngilizcesini geliştirmek amacıyla hemen her yaz İngiltere'deki "baba bir" ablası Selma'yla, zaman zaman da Garmisch'teki teyzesiyle Almanya'da geçirdiği süreler sayılmazsa 15 yıl boyunca yaşadığı İsviçre ve İsviçreliler kişiliğini etkilemiş midir Zeki Kuneralp'in? Bunu, büyük bir içtenlikle cevaplandırır; bir de ilginç ayrıntıyı örnek diye gösterir:

"... Olayları kuru, hatta bazen fazlasıyla kuru bir çerçeve içinde değerlendirmiş; sade ve gösterişsiz davranışları her zaman tercih etmişimdir. Parlak fakat o nispette riskli tutumlardan çekinmişimdir. Alman filozof Keyserling'e göre, bu, İsviçrelilerde rastlanan fakat Türklerde bulunmayan bir kusurdur, şayet kusur ise...

... Kişiliğimin bir başka yönünün de İsviçre'de belirlenmiş olması muhtemeldir:

Lisenin küçük sınıflarında iken evden okula gitmek için bindiğim şehir otobüsüne civarda oturan zamanın Cumhurbaşkanı Motta da binerdi. Otobüs bir gün dolu idi ve oturacak yer kalmamıştı. Motta bindi ama kimse yerinden kımıldamadı. Ayağa kalkarak yerimi kendisine vermek istediğimi söyledim. Sade ve nazik bir tavırla "İstemez evladım. (Zaten) şimdi ineceğim" dedi ve beni kalktığım yere oturttu. Bir başka gün de sanırım devlet işlerine daldığı için olsa gerek, durağa yaklaşırken gerekli işareti vermekte biraz gecikmişti. Şoför otobüsü gene de durdurdu ama sinirli sinirli bir şeyler mırıldanırken cumhurbaşkanı mahcup mahcup otobüsten indi. Çocukluğumda tanıklık ettiğim bu gibi görüntüler bilincimi öylesine etkilemiş olmalıydı ki ömrüm boyunca temas ettiğim kişiler karşısındaki tavrım böyle sahnelerin etkisinden hiç kurtulamadı. Bu kişiler kim ve mevkileri ne olursa olsun... Bir de, 'sayın' sıfatının gereksiz kullanılmasından –gene İsviçre'de tanıklık ettiğim sahneler nedeniyle– tiksinti duyarım!"

Doktor Adnan Adıvar Atatürk'ün Nutuk'unu yere atıyor

Otobüsteki yerlerini cumhurbaşkanına bile "vermeyen" İsviçreliler hakkında ne demeli bilemiyorum da, Cumhurbaşkanının tavrı ile ona tepki koymaktan çekinmeyen şoförün tutumunu demokrasi açısından hayranlıkla karşılamaktan kendimi alamadım.

Zeki Kuneralp'in kitabına almadığı bir başka anısı ise devrim tarihimiz açısından çok düşündürücüdür.

Ünlü romancımız Halide Edib Adıvar'ın (1884-1964) eşi Dr. Adnan Adıvar'ı (1882-1955) –herhalde– herkes tanır. İstanbul "Tıbbiye"sinde başladığı öğrenimini Berlin Tıp Fakültesi'nde iç hastalıkları uzmanı olarak tamamla-

Dr. Adnan Adıvar.

yan Dr. Adnan Adıvar Kurtuluş Savaşı'mız sırasında Ankara'ya giderek sağlık bakanlığı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi ikinci başkanlığı gibi önemli görevlerde bulunduktan sonra Mustafa Kemal'le anlaşmazlığa düşmüş ve eşiyle birlikte Avrupa'ya gitmişti. 1926-1939 yıllarını İngiltere ve Fransa'da geçiren Adıvar'ın Paris'teki "Doğu Dilleri Okulu"nda Türkçe okutmanlığı yaptığını biliyoruz.

Zeki Kuneralp bir Paris gezisine hazırlanırken, bir süre Türkçe dersleri aldığı Doktor Adnan Bey'i de ziyaret etmeyi düşünür ve kendisinden randevu alınır bu amaçla. Yıl 1933 ve Zeki 19'unda bir üniversite öğrencisidir. Annesi "... oğlum, eli boş gitme, bunu da götür!.." diyerek Cumhuriyet'in 10. yılı nedeniyle özenle basılıp ciltlenen *Nutuk*'un bir nüshasını verir. "Hariciye Vekâleti" bunlardan Türkiye'nin dış temsilciliklerine de göndermiştir. Anaoğul bu çok güzel armağanı sarıp sarmalar ve Zeki'nin bavuluna yerleştirirler.

Ziyaret sırasında genç Zeki elindeki paketi:

– Sizin için Bern'den bir armağan getirdim efendim, diyerek Adnan Adıvar'a uzatır. Doktor:

– Neden zahmet ettiniz evladım, diyerek paketi açar ve içinden Büyük Atatürk'ün *Nutuk*'u çıkınca ne yapar biliyor musunuz? Sağ elinin baş ve işaret parmaklarıyla pis bir şeyi tiksintiyle tutar gibi biraz yukarı kaldırır ve genç adamın gözleri önünde getirilen armağanı yere bırakır.

Nasıl yapabilmiştir bunu son Osmanlı Meclisi'nde İstanbul mebusluğu ve Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetlerinde bakanlık ve meclis ikinci başkanlığı yapmış uygar ve eğitimli geçinen bir insan? En azından, kendisini güç koşullarda ülkesi için yetiştirmeye çalışan genç ziyaretçisinin gitmesini bekleyemez miydi, Atatürk'e olan kinini kusmak için? Ne yüzle dönmüştür Adnan Bey Nutuk'una elini süremeyecek kadar nefret ettiği insanın kurduğu cumhuriyetin ülkesine ve nasıl yiyebilmiştir yıllarca bu ülkenin ekmeğini?

Cumhurbaşkanı İnönü: Neden girmesin sınava?

Türk Dışişleri Bakanlığı'na girip iki yıl "Merkez"de çalıştıktan sonra ilk dış görevi için yeni evlendiği Necla Özdilci'yle Bükreş'e gider genç Zeki. 1943'ten 1947'ye kadar kalacağı Romanya başkentinde heyecanlı olay ve gelişmelere, bu arada, ülkenin dostu ve müttefiki Almanya'nın, bir akşamın belli bir saatinde Alman subayları ile Rumen dostları birlikte içip eğlenirken radyodaki

İnönü, 1965'te Başbakan olarak eşiyle birlikte ziyaret ettiği Londra'daki temsilciliğimizde Büyükelçi Kuneralp (eşinin arkasında ayakta) elçilik çalışanları ve ziyaretçi yurttaşlarla birlikte.

bir anonsla nasıl aniden "düşman"a dönüştüğüne tanık olur. "Yeni müttefik ve dost" artık Sovyetler Birliği'dir.

Sonra, "Çek-Slovak evliliğinin" (!) henüz karşılıklı anlaşmayla bozulmadığı Çekoslovakya'nın çok sevdiği başkenti Prag (1949-1952) ve NATO (1952-1957). Sırada Bern vardır. (1960-1963). 24 yaşında bir hukuk doktoru olarak ayrıldığı Bern'e 46 yaşını bulmuş bir "büyükelçi" olarak geliş. Bir anlamda "yuvaya dönüş". Acaba, Türk hariciyesinin güzel bir jesti midir bu? Halkını tanıdığı; alışkanlıklarını, hatta ayrı bir dil niteliğindeki "lehçesini" bildiği bir kent, bir ülke. İsviçreli üst düzey "hariciye" görevlileri en az kendileri kadar hâkim olduğu "Bern lehçesi"ne zaman zaman aldanarak onu "içlerinden biri" sanırlar ve "acaba yabancılardan gizli tutulması gereken bir bilgi kaçtı mı ağzımızdan" diye endişeye kapılırlar!

Bir gün de trafikte bir polis komiserine kendisini "Ben, Türkiye'nin büyükelçisiyim" diye tanıtınca polis bu sözleri, gereksiz bir şaka zannederek:

– Ben de İngiltere veliahtıyım, diye yanıtlar. Sonra, Kıbrıs'ın gündemden hiç düşmediği yıllarda (1964-1966 ve 1969-1972) iki kez İn-

giltere büyükelçiliği ve acı, çok acı final: Madrid (1972-1979)!

Arada, dışişleri bürokrasisinin en tepe noktası: Genel sekreterlik (1966-1969). Üstelik, 1920'li yılların Ali Şevki (Berker) Bey'inkinden sonra, birincisi 3 ay, ikincisi 3 yıl sürmek üzere iki kez.

Böylesine önemli iç ve dış görevlerde bulunmuş, dil zengini ve iyi yetişmiş bir genç adam dışişlerine nasıl girmiştir? Zorlukla ve bir zamanlar teyzelerinden birine talip olup da "hayır" cevabı alan Türkiye cumhurbaşkanının işe ağırlığını koyması sayesinde. O günlerde Dr. Refik Saydam başbakan, Şükrü Saracoğlu da dışişleri bakanıdır:

"... Denizli'de kıta hizmetimi yaparken meslek sorunum da çözülmüş oldu. Gazetelerde yayımlanan bir ilanda 'Hariciyeye sınavla meslek memuru alınacağı' belirtiliyordu. Komutanlarımın anlayışı sayesinde ve 'idari izinle' 1940 yılı ağustosunda Ankara'ya giderek sınava girdim ve kazandım. Sonradan öğrendiğime göre benim sınava girişim 'Hariciye'de sorun yaratmıştı. 'Ali Kemal Olayı'nın üzerinden daha yirmi yıl bile geçmemişti ve bir 'vatan haini'nin oğlunun 'Hariciye'ye alınmasının doğru olup olmadığı tartışılıyordu. O tarihte bakanlığı yönetenler huzursuz olmuşlardı. Şaşırmış durumdaydılar ve ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Sonuçta durumu cumhurbaşkanına arzetmek zorunda kalmışlar.

İnönü:

– Bunda ne var, anlamıyorum!.. Niçin girmesin sınava? Demesi üzerine tereddütler ortadan kalkmış!.."

Sonraki yıllarda başbakanlık görevini de üstlenecek olan Şükrü Saraçoğlu (1887-1953) gibi seçkin ve yetenekli bir siyaset adamının dışişleri bakanı olduğu bir dönemde bir Türk gencinin sınava alınıp alınmamasının sorun yaratmış olması inanılır gibi değildi. İşin, ancak "Cumhurbaşkanlığı" kademesinde çözülebilmiş olması da öyle.

"... Yıllar geçti. 1963'ün kasım ayında Ankara'da idim. Bern Büyükelçiliği'nden Londra Büyükelçiliği'ne nakledilmiştim. Usul gereğince o tarihte başbakan olan İnönü'nün huzuruna da çıktım. Görüşme sonunda, arz edeceğim özel bir husus olduğunu belirterek:

– Paşam, size bir şükran borcum vardır. Bugüne kadar ödeyemedim. Müsaadenizle şimdi ödemek istiyorum, dedim. 23 yıl önce 'Hariciye'ye başvurduğum vakit hakkımda beliren tereddütleri ve bunların nasıl (ortadan) kalktığını anlatmaya başladım. İnönü sözümü kesti ve

– Biliyorum evladım, biliyorum. Teşekkür ederim, dedi.

Hayretler içinde kalmıştım. 'Olayı' anımsamasını beklemiyor-

dum. Üstelik, bir de teşekkür ediyordu. Şaşırdım. Bir şeyler kekeleyip izin aldım ve odasından çıktım."

Dışişlerimize memur alınırken şimdilerde uygulanan sistem nedir bilmiyorum ama 1940'ların başında ve Zeki Kuneralp'in "müracaatı" üzerine yaşananlar düşündürücü olsa gerektir. Rahmetli büyükelçinin bu konuda anlattıklarını yukarıya aldım ama "olay"ın pek bilinmeyen bir de "perde arkası" vardır ki sanırım daha da ilginçtir:

Sınav sonuçları belli olunca görülür ki Zeki Kuneralp en yüksek notu almış ve "birinci" olmuştur. Tekrar karışır bakanlık ve ne yapacaklarını bilemez ilgililer. Sınava, cumhurbaşkanının –bir anlamda– sorumluluğu (?) yüklenmesiyle aldıkları "Ali Kemal'in oğlu" en yüksek notu alarak bir de listenin tepesine oturmamış mıdır? Nasıl açıklanacaktır bu liste? İnönü'ye bir kez daha gidemeyeceklerine göre ne yapacaklardır şimdi?

Neyse ki "hariciyemizin" parlak zekâları sonunda bir çözüm bulup uygularlar:

O yıl da sınav kazananlardan ilk 13'ünün "hariciye"ye alınması kararlaştırılmıştı. Zeki'yi kazandığı birincilikten yoksun bırakıyorlardı ama "sonuncu" yani 13'üncü yapmaya da elleri varmıyordu! Sonuçta, o yıla özgü olmak üzere 13 değil de 15 kişinin "alınması" ve Zeki Kuneralp'in de 14. ilan edilmesi kararlaştırılır. Böylece, o yıl "fazladan" iki kişi daha alınmış oluyordu "hariciye"ye ve bunlardan biri de Zeki'yle, gün gelecek, yakın bir dostluk ve arkadaşlık kuracaktı.

Adnan ve Sinan Cemgil'le yakın akrabalık

Görevi sırasında olduğu kadar emekliliği süresince de dost ve meslektaşlarıyla ilişkisini sürdürür Zeki Kuneralp ve özellikle hastalığı nedeniyle evinden çıkamadığı son yıllarında ziyaretine gelenler onu çok mutlu eder.

Pek bilinmez ama bu ziyaretçilerinden biri de Adnan Cemgil'dir[63] (1909-2001). Cemgil, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ni bitirdikten sonra Paris ve Moskova'da da öğrenim gören önemli bir

63. Derlemeleri arasında *İlim Karşısında Irk Meseleleri, Nâzım Hikmet'in Yaşadığı Adalet Dramı*, çevirileri arasında da Platon'dan *Menon ve Epilomis*, Romain Rolland'dan *Jean Christophe* (1943), Diderot'dan *Kaderci Jaques ve Efendisi*, Daphné du Maurier'den *Jamaika Hanı*,Luigi Pirandello'dan *Gölgelenmiş Yıllar*, Emile Zola'dan *Bir Aşk Hikâyesi*, Roger Garaudy'den *Karl Marx'ın Fikir Dünyası* gibi yapıtlar sayılabilir. (y.n.)

aydın, öğretmen ve çevirmendir. Sol fikirli Cemgil, Türkiye İşçi Partisi'nin de kurucularından ve Elbistan yakınındaki Nurhak Dağı'nda 31 mayıs 1971 günü askerle giriştiği çatışma sırasında öldürülen, 68 kuşağının ünlü isimlerinden Sinan Cemgil'in babasıdır.

"İtilafçı" (uyuşmacı/uzlaşmacı) Ali Kemal ile materyalist Adnan Cemgil'in yakın akraba olduğunu –bu kitapla– ilk kez öğrenenler elbette biraz şaşıracaktır. Nitekim, Sinan Cemgil "mumcular kethüdası" Çankırılı Hacı Ahmed Hamdi Efendi'nin ilk eşi Ayşe Hanım'dan torunu, Ali Kemal de ikinci eşi "Çerkez" Hanife Feride Hanım'dan oğludur.

Ayşe Hanım'ın kızı Faika Hanım'ın oğlu ve TİP Milletvekili ve Kimya Mühendisi Nazife (Müren) Hanım'ın eşi Adnan'la Ali Kemal'in oğlu Zeki Kuneralp bunu bilirler ama –nedense– bilmezden gelirler uzun süre. Sonunda, Ali Kemal'in küçük kız kardeşi Emine Münevver Hanım'ın torunu Ayşe Kadriye (Migal) işe el koyar:

> "... Dedem Hüseyin Kâzım Kadri Bey İttihatçı olduğu için İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüştü. Dönüşte rahatsızlanınca –henüz yayımlanmamış olan– anılarını Adnan (Cemgil) Bey'e vermiş, saklaması için. Adnan çok değerli bir insandı. Sorbonne'un felsefe bölümünü birincilikle bitirdiğinde üniversite rektörü "... bunca Fransız öğrenci arasında bir Türk'e birincilik ödülünü verdiği için üzüldüğünü..." söyleyebilmişti. Bir gün bana, 'Solcu olduğum için polis sık sık evimi basıp dedenin anı orijinallerini götürüyor, sonra da 'bir şey yokmuş!..' diye geri getiriyorlar! ... Al, artık bundan sonra sende dursun bunlar...' demişti. Zeki Dayım ile Adnan Bey'in görüşmediklerini biliyordum. Kalamış'taki evinde bir gün ziyaretine gittiğimde Zeki Dayım bana, 'Ben artık dışarı çıkamıyorum. Adnan Bey ziyaretime gelirse çok sevinirim' demişti. Bu daveti benden duyduğunda Adnan Bey çok heyecanlandı. Eşimle birlikte onu ve eşini arabamıza alıp Zeki Bey'e götürdük. Bu iki seçkin ve kültürlü insanın o günkü buluşmalarındaki heyecan ve içtenlik ile konuşmalarındaki düzey ve derinliği yaşamım boyunca unutamadım. Tekerlekli sandalyedeki Zeki Kuneralp ile biz konuklarına kim hizmet etti biliyor musunuz: Yaşma aldırış etmeden, bir genç kız gibi çaylarımızı, pastalarımızı getiren Sabiha Yengem. Zeki Dayımın annesi..."

Hilal de harem de Bizans'tan alınmadır

Zeki Kuneralp bütün meslek ve özel yaşamı boyunca hemen herkesin sevgi, saygı ve hayranlığını kazanmış bir diplomat; yurduna çok bağlı bir düşünce adamı ve ödünsüz bir Atatürkçü idi.

Emeklilik yıllarında ziyaretçileri hiç eksik olmadı. Ama, kendisinden 10 yaş küçük, önemli merkezlerde görev yapmış, üstelik dışişleri bakanlığında bulunmuş bir "komşusu" vardı ki –nedense– bir kez bile kapısını çalmadı: İlter Türkmen! Üstelik birkaç yüz metre ötesinde oturuyordu Kuneralp'in... "Eskilerden" Muharrem Nuri (Birgi) ve Ümit Halûk (Bayülken) gibi büyükelçiler de, anlaşılan pek "tutmazlarmış" 40 yılını devlet hizmetine vermiş bu bilge ve çelebi insanı... Galatasaray Lisesi ve Mülkiye gibi dışişlerinin geleneksel kaynaklarından yetişmemiş olması, onun "outdsider" (harici) gözüyle görülmesine mi yol açıyordu acaba? Belki de, bildiği yabancı dillerin niteliği ile niceliğinin yanı sıra mesleğe, yurtdışında iki doktora yapmış henüz 27'sinde bir genç olarak girmesi bir kısım meslektaşını biraz farklı etkilemişti...

Diplomatlığının yanında Türk tarihine meraklı bir araştırmacı idi. İşte ondan ilginç ve yer yer şaşırtıcı saptamalar:

"... Bundan belki 1000 yıldan da önce ufak bir (Türk) grubu yurdundan çıktı, Hazar Denizi'nin kuzeyinden Karadeniz'e ulaştı. Göğe 'Tanrı' derlerdi. Yolda din değiştirip Hıristiyan; Orta Asya'da 'Gökoğuz' iken Balkanlar'da 'Gagavuz' oldular. Sonra, daha büyük bir kitle, bu kez Hazar'ın güneyinden Batı'ya yöneldi. Ortadoğu'nun hâkim kültürü ile İslamiyeti kabul etti. Dili değişti, kanı karıştı, Ortadoğu'dan Anadolu'ya geçti...

... Anadolu o tarihte din ve devlet bakamından kargaşa içindeydi. Düzen getirdik bu coğrafyaya. Devlet otoritesini sağladık. Biz İslamiyeti tanıtınca yerli halk büyük oranda bu sade dini benimsedi. Dilini de değiştirip Türkçe'ye yöneldi; Türk oldu. Bu, ulusal biçimlenme Anadolu'nun uzantısı olarak Balkanlar'da son buldu...

... Anadolu'ya nüfuz ettiğimizde burası uygar dünyanın en bayındır yerlerinden biriydi. Bizden önce burada oluşmuş izler toprağımızın altında ve üstünde ve en önemlisi damarlarımızdaki kandadır. Bugün artık pek azımızın damarlarında saf kan diye bir şey akmaktadır. Bu, fena bir şey değildir ve bizim gelişmemiz Orta Asya'daki öteki Türklerin gelişmesinden farklı olmuştur...

... Hoşumuza gitsin veya gitmesin bize birçok şey Bizans'tan geçmiştir: Örneğin hilal simgesi! Bunu bizden önce Bizanslılar kullanıyordu. Örneğin 'sikkelerinde'. Hilal'i biz İstanbul'un fethinden sonra benimsedik. Sancağımızı Hilal'le süsledik. Bizden sonra İslam âleminin simgesine dönüştü ama bazı İslam ülkeleri, başta Suudi Arabistan olmak üzere benimsemediler Hilal'i.

... Harem ve haremağası geleneği de Bizans'tan alınmadır. İstan-

bul'u bir salı günü fethettiğimiz için Hıristiyanlar bu günü uğursuz sayarlar. Bizim için ise uğurludur... İngiliz tarihçi Toynbee'ye (Arnold Joseph, 1889-1975) göre '... Türklüğün imajım en çok Bizans etkilemiştir...'

... Çoğumuzun hoşuna gitmeyecek ama Alman Tarihçi Babinger'e göre de (Franz, 1891-1967) Fatih, gereğinde din değiştirmek pahasına, Bizans, yani 'Doğu Roma İmparatoru' olmayı düşünmüştür ki, yabana atılacak bir iddia değildir. Fethettiği İstanbul'un kültür anıtlarına saygı gösteren, birkaç Batı dilini konuşan ve portresini yaptıran o dönemin tek Müslüman hünkârı Fatih değil miydi? 'Batı' seçeneğini düşünmüş olması pek mümkündür. Seçseydi, tarihimizin seyri büsbütün başka olurdu..."[64]

64. Zeki Kuneralp, *Sadece Diplomat*, İSİS Ltd., İstanbul, 1999.

Dördüncü bölüm

Madrid'de son perde

"Böyle bir olayın meydana geldiği ülkenin Devlet Başkanı olmaktan utanç duyuyorum..."

Juan Carlos
İspanya Kralı
(Madrid, 2 haziran 1978)

Talihsiz kuzenler

Tophane müşiri Mustafa Zeki Paşa'nın eşi Adeviye Hanım'm küçük kızı Sabiha'nın eşi ve torunu Zeki'nin babası Ali Kemal 1922 yılı başlarında İzmit'te linç edildi. Adeviye Hanım İzmirli Evliyazadelerdendi.

Doktor Nâzım Bey (1870-1926) "Tıbbiye"de başlayan öğrenimini Paris'te bitirdi. İttihat ve Terakki'nin kurucularından ve bir süre genel sekreteri idi. Selanik Hastanesi'nin başhekimliğinde bulunmuştu. 1926 haziranında Mustafa Kemal'e karşı İzmir'de düzenlenen suikast girişiminin faillerinden olduğu gerekçesiyle İstiklal Mahkemesi'nce idama mahkûm edildi. 26 ağustos 1926'da cezası infaz edildi. Eşi, İzmirli Evliyazadelerdendi.

Fatin Rüştü Zorlu (1910-1961) Galatasaray Lisesi'nden sonra Paris'te "siyasal bilgiler"i ve Cenevre'de hukuk fakültesini bitirmiş ve 1936'da Dışişleri Bakanlığı'nda devlet hizmetine girmişti. 27 Mayıs 1960'ta, iktidardaki Demokrat Parti'nin dışişleri bakanı olarak tutuklandı ve İmralı Adası'nda kurulan Yüksek Adalet Divanı tarafından yargılanarak idama mahkûm edildi. 16 mayıs 1961 gecesi aynı yerde asıldı. Eşi Emel Zorlu İzmirli Evliyazadelerdendi.

Adnan Menderes'in (1889-1961) babası İzmirli Kâtipzadelerden, annesi ise Aydınlı büyük toprak sahibi Hacıalipaşazadelerdendi. Öğrenimini İzmir'in "İttihat ve Terakki Mektebi" ile "Kızılçullu Amerikan Koleji"nde ve Ankara Hukuk Fakültesi'nde tamamladıktan sonra Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda (1930) siyasi hayata adım attı. 1931'de Cumhuriyet Halk Partisi'nden Aydın milletvekili

seçildi. Demokrat Parti'nin dört kurucusundan biriydi (1946). Partisi 1950'de iktidarı kazanınca başbakan oldu ve 27 Mayıs 1960 sabahına kadar bu görevde kaldı. Milli Birlik Komitesi'nce kurulan Yüksek Adalet Divanı'nda 16 ay boyunca yargılanarak idama mahkûm oldu ve cezası 17 eylül 1961'de İmralı Adası'nda infaz edildi. Eşi Berrin Menderes İzmirli Evliyazadelerdendi.

İzmirli "Evliyazade kuzenlerin" yaşamındaki ilginç ve hazin rastlantılar böyle.

Bir başka rastlantı da 68 kuşağının ilginç isimlerinden Sinan Cemgil'le ilgili. Sol görüşlü önemli bir aydın ve öğretim üyesi olan Adnan Cemgil'in oğlu Sinan Cemgil, ODTÜ Mimarlık Fakültesi öğrencisi iken Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencisi Şirin Yazıcıoğlu'yla evlenmiş ve Taylan adını verdikleri bir oğulları olmuştu. Polise mukavemet, patlayıcı madde bulundurmak ve "Gizli Komünist Partisi kurmak" gibi suçlamalarla yargılanan Sinan Cemgil 12 Mart 1971 "muhtırası"ndan sonra arkadaşlarıyla birlikte Elbistan yakınındaki Nurhak Dağı'na çıkacak ve 31 mayıs 1971'de askerle giriştikleri bir çatışma sırasında öldürülecekti. Sinan Cemgil'in veya Almanya'da yaşayan ve geçenlerde vefat edip Karacaahmet'te eşinin yanına gömülen avukat Şirin Cemgil'in İzmirli Evliyazadelerle ilgisi yoktu ama militan solcu Sinan'la liberal ve antikomünist Ali Kemal akraba idiler. Çünkü Sinan'ın babası Adnan Cemgil ve Ali Kemal "baba bir" kardeştiler.

Bir de tabii Ali Kemal'in, gazetesine adını verecek kadar sevdiği yeğeni, gencecik ve güzeller güzeli Peyam'ın gizemli intiharı var.

İlginç rastlantıları da beraberinde getiren, Ali Kemal'le bağlantılı hazin ve olaylı ölümlerin sonuncusu muydu Sinan Cemgil'in öldürülmesi?

Ne yazık ki hayır!

Ölüme davet

1923 yılı başlarında, sekiz yaşında yetim kalmış bir çocuk olarak annesi tarafından Avrupa'ya götürülen Zeki (Kuneralp) 15 yılını yurtdışında öğrenimini sürdürerek geçirdikten sonra İsviçre vatandaşlığına girip bu ülkede akademik kariyer yapması önerilerini benimsemeyip Türkiye'ye dönmüştü. İkinci Dünya Savaşı nedeniyle 2,5 yıl sürmüştü yedek subaylığı. Genel sekreterlik de dahil olmak üzere "iç hizmetlerinin" yanı sıra son ve yedinci dış hizmet yeri olan Madrid'deydi.

Kuneralp'in İsviçre'de yayınlanan bilimsel çalışmalarından birinin kapağı.

1978 yazma gelinmişti. Bir yıl sonra altmış beş yaşında olacak ve 40 hizmet yılını doldurarak emekliliğe hak kazanacaktı. Belli etmemeye çalışıyordu ama hayli yorgundu ve yıllardır çektiği MS hastalığı hareket yeteneğini gittikçe daha fazla etkiliyordu. Ama ne önemi vardı? Sevgili eşiyle İstanbul Kalamış'taki evlerine çekilecek ve anılarını yazmaya vakit bulacaktı. Madrid'deki büyükelçilik "rezidansında" bunları düşünürken nasıl bilebilirdi o gün, birkaç saat sonra yaşayacaklarıyla her şeyin altüst olacağını?

Üstelik keyifli bir günündeydi... Karakas ve Oslo gibi merkezlerde bulunup 1974'te emekliye ayrılan Büyükelçi Beşir Balcıoğlu eşinin ısrarlı davetlerini "nihayet" kabul ederek ziyaretlerine gelmişti. İspanyol başkentinde ağırlayabileceklerdi konuklarını.

Balcıoğlu'nun eşi Mecda, Necla Hanım'ın kardeşiydi ve kısa bir süre önce vefat ederek Beşir Bey'i acılara boğmuştu. Necla Kuneralp, Madrid'de birlikte geçirecekleri birkaç haftanın enişteşine çok iyi geleceğini düşünüyordu ama uçak yolculuğunu hiç sevmeyen emekli diplomatı bir türlü razı edememişti. Sonunda pes

etti Balcıoğlu ve İstanbul'dan vapurla Barselona'ya, oradan da trenle Madrid'e geldi. Mutluydu.

Nereden bilecekti bu yolculuğun bir "ölüme davet"e dönüşeceğini?

Takvimler 1 haziran 1978 perşembe gününü gösterirken Kuneralpler Madrid Garı'ndan aldıkları konuklarını "rezidans"a getirdiler. Balcıoğlu sabahın erken saatlerinde bindiği trende öğle yemeğini yemişti. İspanyol görevlinin hazırladığı "Türk kahvesi"ni içtikten sonra istirahata çekildi. Zeki Bey, akşam yemeğini Cervantes Alanı'na yakın bir yerdeki yeni "keşfettikleri" lokantada yiyeceklerini "müjdeledi". O gün, hem çok sevdiği meslektaşı "nihayet" Madrid'deydi hem de New York'taki küçük oğlu Selim'den güzel ve ayrıntılı bir mektup almıştı.

Konuğuna:

– Bu akşam size "Rioja" bölgesinin yıllanmış "Tempranillo" şaraplarından tattıracağım, dedi.

Yemekler de şaraplar kadar güzeldi.

Necla Hanım:

– Bak enişte, dedi. İspanya'da ve özellikle Madrid'de turistik geziler "Prado Müzesi"yle başlar.

Ardından ekledi:

– Prado'daki tabloların öteki müzelerde bulunmayan bir özelliği vardır. Buradaki ünlü resimlerin çoğu müzayedelerden satın alınıp müzenin duvarlarına sonradan asılmamıştır. Örneğin Velásquez'ler, Goya'lar ve başkaları... Yaratıldıkları atölyelerden doğru Prado'ya getirilip yerlerine konulmuştur. Gün yüzüne burada çıkmışlardır ve hâlâ ilk yerlerinde durmaktadırlar.

2 haziran cuma günü sabahı İspanyol şoför görevlilerden "arabasının hazır olduğunu ekselans büyükelçiye bildirmelerini" istedi.

Aslında "üçü birlikte gitmeyi" ve o gün konukları şerefine "felekten bir gün çalmayı" planlamışlardı ama işte "evdeki hesap çarşıya uymuyordu". Madrid'deki "misyon şefi" büyükelçilerin duayeni olarak bilinen "papalık temsilcisi" o sıralarda ortalıkta görünmediğinden "de facto duayen" konumundaydı Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi Zeki Kuneralp ve tam da o gün bütün misyon şeflerini toplayıp onlarla görüşmesi gereği çıkmıştı ortaya.

Türkiye büyükelçisinin bu durumu, "Caudillo de Espana" General Franco'dan sonra devlet başkanlığını üstlenen ve İspanya'da yeni ve başarılı bir dönemin açılmasını sağlayan genç ve sevilen kral ile Kuneralp'in sık sık bir araya gelmelerine ve araların-

da içten bir yakınlığın oluşmasına yol açmıştı. Juan Carlos büyükelçiyle İspanyolca konuşmayı ve Osmanlı dönemiyle Türkiye hakkında bilgi almayı çok seviyordu. Mükemmel ve sevecen bir insandı.

Zeki Kuneralp konuğunu ve eşini elçilik kapısının önüne kadar geçirdi. Mazereti nedeniyle birlikte gelemeyeceği için özür diledi. Beşir Balcıoğlu "bu işleri" bilen deneyimli bir diplomattı. Gülümseyerek:

– Senin canın sağ olsun aziz kardeşim, demekle yetindi!

Eller sallandı, araba hareket etti. O zamanki büyükelçilik ve rezidans binası iki arabanın yan yana zor geçeceği daracık bir sokaktaydı nedense ve 50 metre kadar ilerde de bir kavşak vardı.

Büyükelçi henüz onların gidişini gözleriyle izliyordu ki arabaya yanlarından yaklaşan iki adamın otomobili birden kurşun yağmuruna tuttuğu görüldü.

Elçilik görevlileri koşuştu olay yerine.

Genç İspanyol şoförün başı direksiyonun üzerine düşmüş, Necla Kuneralp'in tebessümü dudaklarına yapışıp kalmıştı.

Beşir Balcıoğlu'nun gözlükleri hâlâ takıldıkları yerde duruyordu. Zeki Kuneralp, acıyla bastonuna yaslanırken:

- Hedef bendim, onlar öldü! diyebildi.

Oğlu Selim Kuneralp ilk uçakla New York'tan Madrid'e gelinceye kadar kapandığı odasından çıkmadı.

Biraz sonra kralın telefonda olduğunu söylediler. Juan Carlos bu kez nedense İspanyolca değil Fransızca konuşuyordu. Üzüntülü bir sesle büyükelçiye başsağlığı dileklerini ilettikten sonra:

- Aziz ve soylu konuğum; dost Türkiye'nin saygın temsilcisi, dedi. Böyle bir olayın meydana geldiği ülkenin devlet başkanı olmaktan utanç duyuyorum!

Olayın sorumluluğunu "Ermeni Soykırımı Adaleti Komandoları" adlı bir örgütün üstlendiği bildirildi. Polis, olay yerinde 8 adet boş kovan bulunduğunu; Madrid Valiliği ise 3 kişi oldukları belirlenen sanıklardan 2'sinin 18 yaşından küçük olabileceğini bildirdi. Suikastta kullanılan silahlardan biri park edilmiş bir arabanın altındaki erkek çantasından çıkmıştı. İtalyan yapımı 9 mm'lik Baretta marka tabancanın yanında yedek ve boş şarjörler de vardı. Majorka Adası'nda şüpheli 4 kişi gözaltına alınmış, adaya giriş ve çıkışlar yasaklanmıştı.

Olayın Ankara'da duyulmasından kısa bir süre sonra "İç Güvenlik Koordinasyon Kurulu" Başkan Vekili Orhan Eyüboğlu başkanlığında toplandı.

mhuriyet

Kurucusu: YUNUS NADİ 300 Kuruş 3 Haziran 1978 Cumartesi

ÇAĞDAŞ YAYINLARI

Anadoluda ve Sosyalist Ülkelerde

Madrid Elçimizin eşi ve bir yakını suikastte öldürüldü

BÜYÜKELCİ ZEKİ KUNERALP'İN MA

Basında Madrid Suikastı.

Genelkurmay Başkanı Orgenaral Kenan Evren Madrid büyükelçisine başsağlığı mesajı gönderirken Türkiye Ermenileri Patriği Başpiskopos Kopisyan da Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e çektiği telgrafta olayı kınıyor ve üzüntülerini bildiriyordu.

21 ocak 1973'te Türkiye'nin Los Angeles Başkonsolosu Mehmet Baydar'la Konsolos Bahadır Demir; 22 ekim 1975'te ise Viyana'daki Büyükelçimiz Daniş Tunalıgil Ermeni teröristleri tarafından katledilmişti. Bu olayı, 2 gün sonra Paris Büyükelçisi İsmail Erez ile makam şoförü Talip Yener'in öldürülmesi izleyecekti. 16 şubat 1976'da aynı eller Beyrut Büyükelçiliği Başkâtibi Oktar Cedirt'i; 9 haziran 1977'de ise Vatikan Büyükelçimiz Taha Carım'ı hedef aldı.

2 haziran 1978'de "sıra" Madrid'deki temsilcimize gelmişti ve Asala kanlı saldırılarını bu tarihten sonra da sürdürecekti.

İspanyol hükümetinin bakanları ve Madrid'de görevli bütün misyon şefleri, günler boyunca elçiliğimizi ziyaret ettiler ve büyükelçi "mazareti nedeniyle" odasından çıkmadığı için açılan defterleri imzaladılar, başsağlığı dileklerini yazdılar.

Necla Kuneralp'e "ölüm sonrası" Isabel la Catolica nişanı sunuldu İspanyol hükümetince.

Büyükelçi Kuneralp, babasından 56 yıl sonra şimdi de 2 oğlunun annesi sevgili eşini trajik bir "son"la kaybediyordu. Odasına

Yıl 1987. Kalamış'taki apartman dairesinde bir "ana oğul". Yaşlı anne hastalığı ilerlemiş oğlunun gene yanı başında. Zeki Kuneralp emeklilik yıllarında (altta).

kapanmış, hayata küsmüştü. Derin bir depresyonun eşiğinde idi. Eşinin cenazesiyle birlikte Türkiye'ye dönmekte ve orada kalmakta kararlı görünüyordu. Sonraki yıllarda Stockholm ve Seul büyükelçiliklerini üstlenecek olan oğlu Selim Kuneralp babasını bu kararından vazgeçirmeyi başardı. Zeki Kuneralp 1979'da emekli oluncaya kadar bir buçuk yıl daha İspanya'daki görevinin başında kaldı ve eşinin dinmez acısını –bir süre daha– içinde saklamayı başardı.

65'ini doldurmuş ve 70'ine merdiven dayamış, artan hastalığı nedeniyle bakıma muhtaç emekli ve yalnız büyükelçiyi İstan-

bul'da zor günler bekliyordu artık. Tam bu sırada, eşi Ali Kemal'in yıllar önce başına gelenlerden yaşamı boyunca bir kez bile kimseye söz etmeyen, bu konuda birilerinden şikâyetçi olduğu da duyulmayan, kendini çocuğuna adamış müstesna bir kadın yeniden devreye girdi: Sabiha Kuneralp (1896-1990).

Sabiha Kemal Hanım bir dinlenme anında.

Oğlunun evlendiği günden beri İstanbul'daki mütevazı evinde yalnız yaşıyordu ama şimdi görev üstlenmeliydi. Oğlu 65 olduğunda o 83'ü devirmişti ama olsun. Görev gene onundu. Çünkü anneydi. Tekerlekli sandalyedeki oğlunun akla gelebilecek bütün gereksinmelerini karşıladı. 94 yaşındaki ölümüne kadar.

Bir ana bir oğul

Tarihçi, yazar ve öğretim üyesi; halen Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü İlber Ortaylı, Zeki Kuneralp'le ilgili düşüncelerini bir yazısında şöyle özetlemişti:

"... Büyükelçi Kuneralp'le 80'li yıllarda tanıştık. Bu, samimi ve saygılı bir dostluktu. Zeki Kuneralp, yöntemli düşünen, bilgisi sağlam, asıl önemlisi Avrupa'da bile az rastlanır bir 'ansiklopedik' birikime sahipti. Bu, nadir rastlanan kişiliği 'bulunmaz' düzeyine çıkaran çizgileri tasvir (etmek) çok zordur. Derin düşünen, özle ve uslüplu konuşan, soğukkanlı ve dingin adamda Batı'nın bilgileri ve Doğu'nun hikmeti birleşmiş gibiydi...

... Madrid'e atandıktan altı ay sonra İspanyolca öğrenip (bu dille) konferans verdiği biliniyor. İspanya erkânı bu Türk senyorüne hayran

olmuştu ama Türkiye'nin büyükelçisi hayatının dramını da burada yaşadı... Geleceğini yurtdışında aramayı âdet edinen Türk gençlerine örnek (oluşturacak) bir insandı...

... Dindar değildi ama bir dervişin alçakgönüllüğü ve ölümü bekleyen sakin sabrı içinde son yıllarını geçirdi. Bu dinginliğe yeni Türkiye'nin insanlarında artık pek rastlanmıyor. O, yirmi yedi yaşında (iken) hislere değil akla dayanan bir onurla döndü ülkesine. Zorluklara ve mücadeleye uyum sağladı. Türkiye'nin en zarif, bilgili ve unutulmaz büyükelçilerinden oldu. Böyle insanlara sahip olması ülkemizin bir özelliğidir..."[65]

Birkaç satır da 1950'lerin "muhalif" *Vatan* gazetesinde köşe yazarları olarak birlikte çalıştığımız, dönemin en etkili yazar ve gazetecilerinden biri olan Sadun Tanju'dan almak istiyorum:

"... Meslek yaşamı bu kadar başarılarla dolu ama özel yaşamı onunki kadar dramlara sahne olmuş bir başka insan tanımadım ömrümde. Bence, yaşadığı en büyük trajedi ise içinden hiç atamadığı 'bir vatan hainin oğlu olmak' suçlamalarının ezikliği idi. Mutlulukları bile acılar içinde yaşamaya mahkûm edilmiş, lanetli bir Yunan tragedya kahramanı gibiydi dostum Zeki Kuneralp. Yunus Emre'nin, 'çileler çekerek, acılara katlanarak varılabilir' dediği 'olgunluk' bir derviş kişiliğine varmış ve tekkesine kapanmış Zeki Bey portresinin ilk çizgileridir... Zaman zaman bir gazetede, bir dergide, bir kitapta karşılaştığı babasıyla ilgili değerlendirmeler ve eleştiriler onu hep yaralamıştır. Yaşı 80'i geçtiği halde, 'babasını aklamaya çalışan oğul' olmaktan kurtulamamıştır...

... Ziyaretine her gittiğimde, tekerlekli sandalyesinde iki büklüm olmuş ve küçülmüş gövdesi; daima gülen uygar yüzü ve pırıl pırıl işleyen aydınlık düşüncesi ile beni bekler bulurdum onu. Saatlerce konuşurduk. (Annesi) Sabiha hanım hayatta idi. Titreyen elleriyle (bize) nadide porselen fincanlarda çay ikram ederdi. Gitme saati gelince salonda vedalaşır ve kapıyı ben kendim bulurdum. Koridorun öbür ucundaki kapısı açık odada, Zeki Paşa'nın en küçük kızı Sabiha hanım, kucağında pasiyans tahtası ve iskambiller, başı öne düşmüş uyurdu.

Uzun zaman olmuş Zeki beyi (görmeyeli) aramalıyım. Ben de yaşlandım artık. İlk fırsatta onu ziyaret etmeliyim..."[66]

Adım biraz "araştırmacı gazeteci"ye çıktı ya, Ali Kemal'le ilgili bilinmeyen ya da az veya yanlış bilinen bir şeyler varsa belki

65. *Yeni Yüzyıl*, 21 ağustos 1998.

66. Sadun Tanju, *Bazı Anılar*, İstanbul, 1998.

bulurum diye çıkmıştım yola. Bu amaçla dip köşe karıştırırken haklarında fazla bilgi sahibi olmadığım iki önemli aktörü yakından tanımış oldum: Sabiha Hanım ve oğlu Zeki! Bu, –nerdeyse– klasikleşmiş trajedide başroldeki Ali Kemal'den "rol çalmıyorlardı" ama ikisi de müthiş birer karakter idiler.

Doğrusu, çok sevdim onları.

Ali Kemal'in Soyağacı

Çankırı İli, Orta İlçesi, Kalfat Köyü'nden
Süleyman Ağa

↓

Hacı Ahmet Hamdi Efendi
(İstanbul'da Sanayici-Tüccar ve Mumcular Kethüdası)

Ayşe Hanım
(İlk eş)

Adnan Cemgil
+
Nazife Müren

Sinan Cemgil
+
Şirin

Emin Cemgil

Hanife Feride Hanım
(2'nci eş)

Ali Kemal

Winifred — Brun (İlk eş)

Selma
+
Reginald St-John Battersby

Anthony St-John Battersby

L.Baybars

Osman Ali (Wilfred Johnson)
+
İrène Williams

Stanley Johnson — Peter — Gillian
+
Charlotte Fawcette (İlk eş)
Jennifer Arnell (2'nci eş)

Hillary

Boris P. Johnson (Londra Belediye Başkanı)
1'inci eş: Alegra (İtalyan)
2'nci eş: Raina (Hintli)

Max — Leo — Rachel Sabiha — Julia — Jo

Sabiha Zeki
(2'nci eş)

Zeki Kemal (Kuneralp)
+
Necla Özdilci

Sinan

Bilge Erengül

Necla

Rukiye Celaloğlu

Selim
+
Gamze Gözübüyük

Nuriye
+
Asaf Bey

Ahmet Bey
+
Mihriban

Selma
+
Adnan

Fuat Şenes
+
Ayşegül

Hayri Gürkan

Emine Münevver
+
Hüseyin Kâzım Kadri Bey (İttihatçı)

Dürer
+
Şeref Kaptan

Canset

Peyam

Fatma Hâlet
+
Esat Onat (Vali)

Özdemir
+
Güner

Özgü — Özlem

Yaşar

Ayşe Kadriye Migal
+
Hüseyin Migal

DK DOĞAN KİTAP

Ali Kemal

"belki de bir günah keçisi..."

Orhan Karaveli

"... Kuvayı Milliye'ye inanmayanlar da inananlar kadar haklı idiler..."

Mustafa Kemal Atatürk

"... Ali Kemal'in vatana ihanet ettiği söylenemez. Uğradığı 'son' millet yaratılış ve çoğunluğuna karşı bir görüş ve düşüncede inat ve ısrar etmesindendir..."

Yahya Kemal Beyatlı

"... Tüm birikimine karşın yolunu yordamını bulmakta güçlük çeken bir kişilikti Ali Kemal... Bugün gözlerini açıp bizleri görse şaşıp kalırdı..."

İlhan Selçuk

Fotoğraf: Hidayet Kalınlıoğlu

Orhan Karaveli 1930 yılında Ankara'da doğdu. Galatasaray Lisesi'nden sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve Londra Politeknik Okulu'nda öğrenimini sürdürdü. *Yeni İstanbul*, *Milliyet*, *Vatan* ve *Cumhuriyet* gazeteleri ile çeşitli dergilerde yazdı. *Kişiler ve Köşeler* (1982) Koza; *46-99 Şiirleri* (1999) ve *Görgü Tanığı* (2001) Pergamon; *Tanıdığım Nâzım Hikmet*, *Sakallı Celâl*, *Tevfik Fikret ve Halûk Gerçeği*, *Ziya Gökalp'i Doğru Tanımak* ve *Bir Ankara Ailesinin Öyküsü* Doğan Kitap tarafından yayımlandı. Türk basınına 50 yılı aşkın süre hizmetleri nedeniyle 2004'te Burhan Felek Basın Hizmet Ödülü'ne değer görülen Karaveli Basın Şeref Kartı sahibi. İstanbul'da yaşıyor; evli, üç çocuk babası.

ISBN 978-605-111-371-5

9 786051 113715

Sertifika No: 11940

15 TL